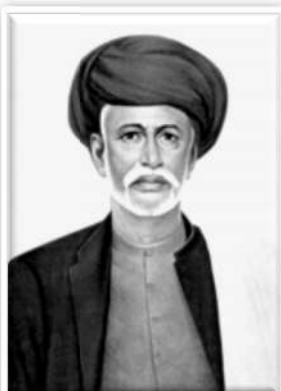

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विद्यार्थी संघटना, नागपूर

बोधीजीविका

विशेषांक २०१६

-संपादक मंडळ-

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विद्यार्थी संघटना, नागपूर

बोधीजीविका

विशेषांक, २०१६

प्रकाशक

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विद्यार्थी संघटना, नागपूर.

आवृत्ति प्रकाशन

११ ऑक्टोबर २०१६,
६०वे धम्मचक्र प्रवर्तन दिन

संपादक

बोधीजीविका स्मरणिका मंडळ,
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विद्यार्थी संघटना, नागपूर.

मुख्यपृष्ठ

सिध्दांत ग्राफीक्स (आशिष फुलझेले)

९८५०३५७१७६

आवरण व सजावट

अमित तितरे, छाया खोब्रागडे, दिपाली बरडे, आशिष तितरे,
पतन हारगुळे, भुषण वाघमारे, अश्विन मेश्राम

सहयोग राशी : ३०/-

स्मरणिकेत प्रकाशित झालेल्या लेखांशी संपादक मंडळ सहमत असेलच असे नाही.

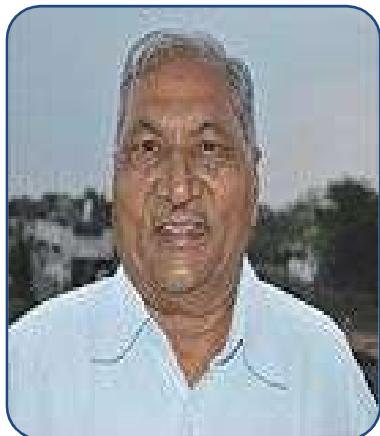
स्मरणिका केवळ खाजगी वितरणासाठी.

भारताचे संविधान

प्राञ्चाविका

आम्ही भारताचे लोक, भारताचे एक सार्वभौम
समाजवादी धर्मनिरपेक्ष लोकशाही गणराज्य घडवण्याचा
व त्याच्या सर्व नागरिकांस :
सामाजिक, आर्थिक व राजनैतिक न्याय;
विचार, अभिव्यक्ती, विश्वास, श्रद्धा
व उपासना यांचे स्वातंत्र्य;
दर्जाची व संधीची समानता;
निश्चितपणे प्राप्त करून देण्याचा
आणि त्या सर्वांमध्ये व्यक्तीची प्रतिष्ठा
व राष्ट्राची एकता आणि एकात्मता
यांचे आश्वासन देणारी बंधुता
प्रवर्धित करण्याचा संकल्पपूर्वक निर्धार करून;
आमच्या संविधानसभेत
आज दिनांक सव्वीस नोव्हेंबर, १९४९ रोजी
याद्वारे हे संविधान अंगीकृत आणि अधिनियमित
करून स्वतःप्रत अर्पण करीत आहोत.

-आदरांजली-

भाऊ पंचभाई
(१ मार्च १९४४ – २१ मे २०१६)

“जनताच नसते शक्ती सर्व वादवांगा तोडं देण्याची
महासागरी वादव्यात झोकून दयावे लागते स्वतःला
कोलंबंस होण्यासाठी”

भाऊ पंचभाई यांना भावपूर्ण आदरांजली

आंबेडकरवादी कवितेच्या दुसऱ्या पिढीतील निवडक कवीमध्ये एक विशेष नाव म्हणजे भाऊ पंचभाई यांचे आहे. अत्यंत प्रामाणिक आंबेडकर चळवळीचे जान असलेले, उपेक्षीत वंचिताचे प्रश्न स्वतःच्या नजरेत साठवून आपल्या काव्यात मांडणारे एक उत्तुंग व्यक्तीमत्त्व, सुरेश भटानंतर गळालांच्या मैफिली जागविणारे भाऊ पंचभाई हे एकमेव कवी होते. ज्यांनी अनेक कवी समेलने आपल्या प्रतिभेने गाजविली. परंतु आंबेडकरी साहित्याच्या काळजावर आपला जिव ओतणारा आधारस्तंभ, निर्भय कवी, आज आपण गमावला याचे दुःख होत आहे.

भाऊ पंचभाई यांचे अनेक काव्यसंग्रह, गळाल, ललितलेख प्रकाशित झालेत त्यात भाऊ पंचभाई यांची कविता (हुंकार वादव्याचे, निखाऱ्याच्या रांगोळ्या, स्पंदन पिसारा) स्पष्टपणे आंबेडकर वादी जिवसृष्टीचे काव्यपूर्ण भाषांतर करतात दिसते तर त्यांची गळाल (जिंदगीला पुन्हा हाक मारू, आम्ही लढू नव्याने, कोणीच यार नाही) सामाजिक वास्तवाचा जळता जिव व मानवी मनातील जखमी ढगांची आसवे शब्दबद्ध करतांना दिसते आहेत.

कवितेच्या मैफिलीत जागर करणारे भाऊ पंचभाई यांच्या एकुणच संघर्षमय जिवनाला सलाम ...

त्यांच्या कार्याचे सदोदित स्मरण राहवे या करिता सदर बोधीजीवीका विशेषांक अर्पण ...!

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विद्यार्थी संघटनेचे संविधान

प्रतिज्ञा

मी विश्वाचा नागरिक आहे
संबंध विश्वाशी माझे बंधु-भगिनीभावाचे नाते आहे
स्वातंत्र्य, समता, बंधुत्व व न्यायाच्या मूल्यांची जपणूक करणाऱ्या
विश्वातील सर्व परंपरांचा मला अभिमान आहे
या परंपरांचा पाईक होण्याची पात्रता
माझ्या अंगी यावी म्हणून मी सदैव प्रयत्न करीन
व मानवाच्या दास्यास कारणीभूत असलेल्या सर्व प्रकारच्या
अन्याय, विषमता व अनिष्ट रुढीच्या विरोधात
अविरत संघर्ष करीन
दास्यात ख्रितपत पडलेल्या मानवजातीची
मुक्ती करण्यातच माझे सौख्य सामावलेले आहे.

ध्येय :

- स्वातंत्र्य, समता, बंधूता व न्यायाधिष्ठीत समाज निर्मितीची बांधीलकी विद्यार्थ्यांमध्ये रुजवणे व त्यासाठी संघर्ष करणे.
- लोकशाही समाजासाठी प्रबुद्ध नागरिक घडविणे.

उद्देश :

- संघटनेने स्विकारलेल्या ध्येय पूर्तीसाठी समग्र आंबेडकरी विचारधारेचा प्रचार व प्रसार करणे.
- शाळा कॉलेजातील विद्यार्थी संघटीत करणे.
- नव्या युगाला साजेशा प्रागतिक मूल्यांचा शिक्षणात आग्रह धरणे.
- आधुनिक युगातील समस्यांची जाणीव करून देवून विद्यार्थ्यांना सजग बनवणे.
- निरोगी निकोप समाजनिर्मितीसाठी विद्यार्थ्याला व्यक्तीगत निरोगी चारित्र्यवान बनवणे.
- मुलींमध्ये आत्मविश्वास निर्माण करून नेतृत्व गुण विकसित करणे. सुरक्षिततेची भावना जोपासणे.
- स्त्री-पुरुष समतेच्या मूल्यांची रुजवणूक प्रबोधन करणे.
- विद्यार्थ्यांची वस्तीगृह, शैक्षणिक महागाई, दडपशाही किंवा कोणत्याही प्रकारची दडपवणूक यातून सुटका करणे व त्यासाठी संघर्ष करणे.
- ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक विकासासाठी विशेष प्रयत्न करणे.
- मागासवर्गीय मुलांच्या शिष्यवृत्त्या, तसेच आर्थिकदृष्ट्या कमकुवत विद्यार्थ्यांच्या सवलती संमतीसाठी संघर्ष करणे.
- समताधिष्ठित समाजनिर्मितीच्या ध्येयाला पोषक असणाऱ्या शिक्षण क्षेत्राबाहेरील पक्ष—संघटना यांच्याशी मैत्रीपूर्ण संबंध प्रस्थापित करणे.
- जबाबदार नागरिक म्हणून योग्य ती राजकीय भूमिका घेण्यास सक्षम बनवणे.
- संघटनेने स्विकारलेली आंबेडकरवादी दृष्टी राज्यशास्त्र, समाजशास्त्र, सौंदर्यशास्त्र, तत्वज्ञान अशा सर्व विद्याशाखांशी जोडून विकसीत करण्यासाठी विद्यार्थ्याला वैचारिकदृष्ट्या सक्षम बनवणे व ज्ञानक्षेत्रातील संघर्ष करणे.
- लोकशाहीवादी, विज्ञानिष्ट व सर्वकष समतावादी शिक्षणाच्या अंमलबजावणीसाठी संघर्ष करणे.

१५. जातीव्यवस्था, धर्माधता, वर्गव्यवस्था व स्त्री-पुरुष विषमता समुळ नष्ट करण्यासाठी नवप्रबोधनाची मोहीम सातत्याने राबवणे त्यासाठी शिबिरे, चर्चासत्र, अभ्यासमंडळ पत्रिका चालविणे.
१६. विद्यार्थ्यांच्या वैयक्तिक चारित्र्य वृद्धीसाठी प्रयत्न करणे.
१७. जातीव्यवस्थेमुळे उच्च जातींपेक्षा पाठीमागे राहिलेल्या दलित आदिवासी व इतर मागासवर्गीय विद्यार्थी-विद्यार्थींनीचे शिक्षण संशांमधील प्रवेश शिष्यवृत्ती वाढ, वसतीगृह प्रवेश व वसतीगृहातील सोयी इ. प्रश्नांसाठी संघर्ष करणे.
१८. ग्रामीण आणि आर्थिकदृष्ट्या गरीब विद्यार्थी-विद्यार्थींना सोयी-मदत मिळवून देण्याचा प्रयत्न करणे.
१९. सर्व विद्यार्थी-विद्यार्थींना महाविद्यालयीन स्तरापर्यंतचे शिक्षण मोफत आणि शैक्षणिक साहित्य स्वस्त मिळाव्यात यासाठी संघर्ष करणे.
२०. विद्यार्थींनीच्या शैक्षणिक अडचणी नष्ट करण्यासाठी त्यांचे आरक्षण भरले जाईल यासाठी संघर्ष करणे.
२१. विद्यार्थींनीच्या व महिलांच्या असहायतेचा फायदा घेणारे व त्यांच्याशी तुच्छतेने व्यवहार करणाऱ्या विरुद्ध संघर्ष करणे व स्त्रियांना सन्मानाने व समानतेने समाजात राहता यावे यासाठी प्रयत्नशील राहणे.
२२. समाजातील विद्यार्थी-विद्यार्थींमधील धार्मिक संघर्ष व ताणतणाव नष्ट करण्याचा प्रयत्न करणे. त्याचबरोबर देशात होत असलेल्या धार्मिक व जातजमातीय अन्याय अत्याचारांच्या विरोधात विद्यायक आंदोलन करणे.
२३. शैक्षणिक क्षेत्रातील व समाजातील भ्रष्टाचारविरोधी संघर्ष करणे, नवसाम्राज्यवादी आर्थिक धोरण व नवे आर्थिक धोरण दलित, आदीवासी व ओबीसी जनतेलाच आर्थिक घातक असल्याने व त्यामुळे देशाचे सार्वभौमत्व धोक्यात आले असल्याने या संकटापासून देशास वाचवण्यासाठी संघर्ष करणे.
२४. नैसर्गिक संकट, परदेशी आकमण, दंगल इ. परिस्थितीत मदतकार्य करणे.
२५. जातीव्यवस्था, धर्माधता, वर्गव्यवस्था व स्त्री-पुरुष विषमता विरोधी संघर्ष करणाऱ्या देशातील इतर लोकशाहीवादी व पुरागामी विद्यार्थी संघटनांबरोबर मैत्रीचे संबंध प्रस्थापित करणे व विशिष्ट प्रश्न व मागण्यासाठी संयुक्त कृती करण्याची तयारी ठेवणे.
२६. आपल्या दैनंदिन मागण्या व व्यापक उद्दिष्टांच्या पूर्ततेसाठी जातीव्यवस्था, धर्माधता, वर्गव्यवस्था व स्त्री-पुरुष विषमता विरोधी संघर्ष करणाऱ्या देशातील सर्व लोकशाहीवादी शक्तींचा, जनचळवळींचा पाठिंबा व मदत मिळविण्याचा प्रयत्न करणे व अशा शक्तींनी केलेल्या जनचळवळींना पाठींबा व मदत देणे.
२७. युद्धविरोधी जागतिक शांतता, पर्यावरण व सर्वकष समानताधिष्ठित जागतिक समता निर्माण करण्यासाठी संघर्ष करणाऱ्या सर्व पुरोगामी लोकशाहीवादी शक्तींशी सदैव सक्रीय सहानुभूतीचे व भ्रातृभावाचे नाते जोडणे आणि त्यांना मदत व पाठिंबा देणे.
२८. शिक्षण पूर्ण झाल्यावर नोकरी वा व्यवसायाची हमी मिळावी अन्यथा नोकरी व्यवसाय मिळेपर्यंत बेरोजगार भत्ता मिळावा यासाठी संघर्ष करणे.

वि. सू : संघटनेचे नाव कोणासही कोठेही रजिस्टर करता येणार नाही.

संघटनेचे ब्रीदवाक्य : शिका – संघर्ष करा – संघटीत व्हा

संघटनेचा झेंडा : आकार-रुंदीच्या सव्वाप्त
रंग – पांढरा, निला
चिन्ह – अशोक चक्र
पुस्तकाच्या पानावर मध्ये पेन

सभासदत्व :

१. वयाची १६ वर्षे पूर्ण असणारा, शाळा कॉलेज, विद्यापीठातील अधिकृत शिक्षण घेत असलेल्या, कोणत्याही विद्यार्थ्यास ज्याला संघटनेची ध्येय धोरणे मान्य आहेत त्यास संघटनेचा सभासद होता येईल.
२. वार्षिक वर्गणी न दिल्यास, शैक्षणिक कार्यकाल समाप्तीनंतर, संघटनेच्या ध्येयधोरणाशी विसंगत वर्तनानंतर आर्थिक, नैतिक कोणत्याही प्रकारचा भ्रष्टाचार संघटनेच्या कार्यात अडथळे आणल्यास सभासदत्व रद्द होईल.

सभासदत्व - सभासदांचे अधिकार व कर्तव्ये :

१. प्रत्येक सभासदास आपला प्रतिनिधी निवडण्याचा स्वतः निवडून येण्याचा व आपल्या युनिटच्या कार्यकारणीसमोर——संघटनेच्या मेळाव्यात वा अधिवेशनात आपले मत व्यक्त करण्याचा अधिकार राहील.
२. सभासदांना राजीनामा देण्याचा अधिकार राहील.
३. सर्व सभासदांना (अखिल भारतीय) अधिवेशनात मान्य झालेला कार्यक्रम राबविण्याची जबाबदारी घ्यावी लागेल. त्याचप्रमाणे प्रत्येक सभासदाला—— संघटनेची उद्दिष्टचे व कार्यक्रमाचा प्रचार-प्रसार करावा लागेल. प्रत्येक सभासदास—— संघटनेचे मुख्यपत्र नियमित वाचून त्याची प्रसिद्धी व विक्रीची जबाबदारी घ्यावी लागेल.

शिस्तभंगाची कारवाई :

१. संघटनेचे ध्येय, कार्यक्रम व घटना यांच्या महत्वाच्या नियमांचा भंग करणाऱ्या सभासदांवर शिस्तभंगाची कारवाई केली जाईल.
२. चुकलेल्या सभासदांवर शिस्तभंगाची कारवाई करण्याआधी आत्मटिका करण्याची संधी दिली जाईल. अशा आत्मटिकेचा उद्देश चुकीची दुरुस्ती करण्यास संधी मिळेल व चुकांची पुनरावृत्ती टाळणे हा राहील.
३. इशारा संघटनांतर्गत किंवा जाहीर निर्भत्सना, पदच्युती, निलंबन व हकालपट्टी (निष्कासन) असा शिस्तभंगाच्या कारवाईचा क्रम असेल.
४. शिस्तभंगाची कारवाई स्थानिक कमिटी करू शकेल.
५. ज्या सभासदावर शिस्तभंगाची कारवाई केली गेली असेल त्याला आपल्या वर्तनाचा खुलासा करण्याचा हक्क आहे.
६. एखाद्या सभासदाला संघटनेतून काढून टाकले गेल्यास तो निर्णय त्या कमिटीच्या वरिष्ठ कमिटीने मंजूर केला पाहिजे. वरिष्ठ कमिटीकडे व अखेरीस मध्यवर्ती कार्यकारिणीकडे त्या निर्णयाविरुद्ध अपील करण्याचा हक्क निलंबीत वा निष्कासित सदस्यास आहे.

संघटनेची रचना :

१. अधिवेशन
२. कार्यकारिणी
३. राज्य, विभाग, जिल्हा, शहर, तालुका व संस्था पातळीवर संघटनेची रचना केली जाईल. संस्था हे संघटनेचे युनिट असेल.

अधिवेशन : अधिकार व कार्ये :

१. अधिवेशन हे सर्वश्रेष्ठ असेल.
२. राज्य व प्रदेश (विभाग) अधिवेशन दोन ते तीन वर्षात एकदा भरेल.
३. जिल्हा अधिवेशन एका वर्षात एकदा.
४. शहर तालुका अधिवेशन (सर्वसाधारण सभा) सहा महिन्यात.
५. युनिट-अधिवेशन (सर्वसाधारण सभा) ३ महिन्यातून एकदा.
६. अधिवेशनाचे विषय व संचलन पद्धती याबाबतचा अंतिम निर्णय अधिवेशनच स्वतः घेईल. त्याचप्रमाणे अधिवेशनाची सूत्रधार समिती व अध्यक्ष मंडळ यांचीही निवड केली जाईल.
७. अधिवेशनासाठी विषय व संचलन पद्धती याबद्दल सभासदांस सूचना करायच्या असल्यास एक महिना अगोदर त्या कार्यकारिणीकडे पाठवाव्यात व कार्यकारिणीत सूचना करावयाच्या असल्यास एक महिना आधी त्या विचारार्थ सर्व युनिटकडे पाठवाव्यात.
८. मधल्या काळासाठी कार्याचा आढावा घेवून अधिवेशन पुढील काळासाठी कार्यक्रम ठरवील.
९. जमा-खर्च अधिवेशनापुढे सादर केला जाईल.
१०. कार्यकारिणीच्या सदस्यसंख्येची निश्चितता व तिची निवड अधिवेशनच करील.
११. निवडणुकीत जर मतभेद झाले असेल तर गुप्त मतदानाने व प्रमाणात्मक प्रतिनिधीत्व पद्धतीने कार्यकारिणीची निवड केली जाईल.

कार्यकारिणी :

१. दोन अधिवेशनाच्या मध्यांतरीच्या काळात कार्यकारिणी सर्वश्रेष्ठ राहील.
२. अधिवेशनाच्या निर्णयाच्या अंमलबजावणीचे काम कार्यकारिणी करेल.
३. कार्यक्रम पार पाडण्यासाठी कार्यकारिणी घटनेशी सुसंगत असे नियम करेल.
४. कार्यकारिणीच्या सर्व सभासदांना १५ दिवस आधी सूचना द्यावी लागेल. कार्यकारिणीच्या १—३ सभासदांनी आग्रह घरत्यास २ महिन्याच्या आत बैठक बोलवावी लागेल. बैठकीत निम्या अथवा अधिक सदस्य हजर असत्यास बैठकीचे निर्णय निर्णयिक ठरतील.
५. कार्यकारिणीवरील जागा रिकामी झाल्यास ती भरण्याचा अधिकार कार्यकारिणीस राहील.
६. कार्यकारिणी सदस्यांना दरवर्षी फी म्हणून रु. ५ भरावे लागतील पण कालानुरूप बदल करण्याचा अधिकार अधिवेशनाला असेल.
७. कार्यवाहीसाठी कार्यकारिणी निरनिराळ्या उपसमित्या स्थापन करू शकते.
८. कार्यकारिणी आपल्या निवडीनंतर १ अध्यक्ष, १ सरचिटणीस, १ खजिनदार व २ ते ३ तेवढे संघटक व योग्य त्या संख्येनुसार उपाध्यक्ष निवडील. अध्यक्ष, सरचिटणीस व खजिनदार हिशोबास जबाबदार राहतील.
९. संघटनेच्या मुख्यपत्रासाठी कार्यकारिणी एक संपादकीय मंडळ नेमतील.
१०. कार्यकारिणीच्या बैठकीत अध्यक्ष असतील, त्याच्या गैरहजेरीत सरचिटणीस अध्यक्षपदी राहतील.
११. कार्यकारिणीच्या निर्णयानुसार अधिवेशन भरविले जाईल.
१२. कार्यकारिणीच्या कोणत्याही सदस्याने अथवा पदाधिकाऱ्याने गैरवर्तन किंवा संघटनेविरुद्ध कार्य केले तर त्याला काढून टाकण्याचा अधिकार कार्यकारिणीकडे राहील.

झटर विद्यार्थी संघटनांची संलग्नता :

१. विशिष्ट प्रांत विभागात किंवा शैक्षणिक संस्थात कार्यरत असलेल्या कोणत्याही संघटनेला जर संघटनेची ध्येये, उद्दिष्ट्ये व घटना, मान्य असेल तर आणि तिच्या पाठीशी किमान विद्यार्थी संख्या असेल तर त्या संघटनेला संघटना संलग्नता देईल.
२. घटनेशी संलग्नता झालेल्या सर्व विद्यार्थी संघटनांना आपल्या संभासदांकडून वार्षिक सभासद फी म्हणून रु. १० ध्यावी लागेल आणि त्यातून दर सभासदामागे रु. २ संलग्नता फी म्हणून.....संघटनेस द्यावी लागेल. यात कालानुरूप बदल करण्याचा अधिकार अधिवेशनाला राहील.
३. संघटनेच्या हिताशी मेळ नसलेली कृती केल्याबदल अथवा संघटनेची ध्येय, उद्दिष्ट्ये यांना विरोधी कृती केल्याबदल मध्यवर्ती कार्यकारिणी कोणत्याही संलग्न घटकाची संलग्नता रद्द करू शकते. या घटकांना मध्यवर्ती कार्यकारिणीकडे अपील करण्याचा हक्क आहे. एखाद्या घटकाची संलग्नता रद्द करण्याचा निर्णय नंतर होणाऱ्या वार्षिक अधिवेशनासमोर ठेवावा लागेल.

घटना दुरुस्ती :

१. घटनेत बदल किंवा दुरुस्ती (राष्ट्रीय) अधिवेशनच करू शकते.
२. कोणताही सदस्य घटना दुरुस्ती सूचवू इच्छित असत्यास त्या दुरुस्तीची सूचना त्याला अधिवेशनाच्या एक महिन्या आधी राष्ट्रीय (राज्य) कार्यकारिणीकडे पाठवावी लागेल.
३. कार्यकारिणी स्वतः दुरुस्ती सूचवू इच्छित असत्यास तिला त्या सूचना सर्व घटकांना अधिवेशनाच्या १ महिना आधी पाठवाव्या लागतील.
४. घटनेत सुचविलेल्या दुरुस्त्या अधिवेशनाला हजर असलेल्या एकूण प्रतिनिधीच्या २—३ एवढ्या संख्येने मंजूर करणे आवश्यक आहे.

प्रकाशक : डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विद्यार्थी संघटना,
रा. तु. म. नागपूर विद्यापीठ, नागपूर.

अंतरंग...

संविधानाची प्रास्ताविका		०३
संघटनेचे संविधान		०५
संपादकीय लेख		९०
अध्यक्षीय मनोगत		९२
बौद्ध तरुण - उजेडांचे वारसदार!	डॉ प्रदिप आगलावे	९४
डॉ बाबासाहेब आंबेडकराच्या दुष्टीकोनातून भगवान		
बुद्ध आणि संत समाज .	डॉ. धनराज डाहाट	९६
राष्ट्रनिर्माते - डॉ बाबसाहेब आंबेडकर	डॉ शैलेन्द्र लेंडे	२०
Ambedkar for all – Ambedkar forever	Ravindra Jinde	२४
Role of caste in current social practices in India	Jagdish Khobragade	२८
आंबेडकरी तरुणाईचे राजनितीक भवितव्य	राहुल बापुराव कांबळे	३२
बौद्ध धर्म आणि एन. शिवराज	प्रविन क. अबगड	३५
डॉ आंबेडकरांच्या तत्वज्ञानातील विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्व विकासाचे चिंतन	ऋषिकेश देवेन्द्र खाकरे	४०
सपनो का भारत - यह वह नही	रोशन (अनिकेत दिवाकर खैरकार)	४८
बाबा तू का?	संगिता चंद्रशेखर बनकर	४८
गजल	स्वप्नील सुभाष मेश्राम	४९
समग्र अशोक और डॉ बाबासाहेब आंबेडकर	ऋषिकेश देवेन्द्र खाकरे	४९
मानवी हक्काची संकल्पना व भारतीय संविधान	सत्यजित मौर्य	५०
जातीव्यवस्था, उच्चाटन आणि वर्तमान परिस्थिती : एक विश्लेषण	घपेश ठवळे	५४
जाहिराती	शैलेश बहादूरे	५९
	७४

‘बोधीजीविका’ स्मरणिका विशेषांक - २०१६

चौथ्या आवृत्तीच्या निमित्ताने...

संपादकीय...

फुले, शाहु, आंबेडकर चळवळीचा वारसा सांगणाऱ्या अनेक संघटना विदर्भाच्या मातीतच नव्हे तर देशाच्या क्षितिजावर आजवर कार्यरत आहेत परंतु जातिव्यवस्था तिचा धर्म व संस्कृति यांचे विरोधात धार्मिक व सांस्कृति क्रांतिचे कार्य पुढे नेण्यास या संघटना मात्र अपयशी ठरत आहेत. यातील काही संघटना डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे भारत बौद्धमय करण्याची स्वप्न पुर्ण करणे हेच अप्रत्यक्षपणे आजचे ध्येय आहे, असे सांगतात. परंतु हे स्वप्न प्रत्यक्षात उतरविण्याचा कोणताही कार्यक्रम वा विचार त्यांच्याकडे नाही तेळ्हा ऐंशीच्या दशकात समाजातील समस्यांची गरज लक्षात घेता आंबेडकर मताच्या तरुनांना एकसंघ करून विदर्भाच्या पाठीवर विद्रोह आणि क्रांतीची मशाल घेऊन प्रस्तुत झालेली डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विद्यार्थी संघटना, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या विचाराला प्रमाण मानुन समाजात नवचैतन्य निर्माण करण्याची भुमिका समाजासमोर ठेवते आहे.

भारताच्या मध्यभागी वसलेले नागपूर हे सामाजिक, सांस्कृतिक व राजकिय दृष्ट्या महत्वाचे शहर आहे. कारण तिन ही विचारधारेच्या घडामोडी (गांधीवाद, आर. एस. एस. व आंबेडकरवाद) या नागपूर शहारातुन चालू झाल्या आहेत. नागपूर हा आंबेडकरी विचारांचा बालेकिल्ला म्हणुन आम्हास जास्त महत्वाचा वाटतो.

ज्या दिवसापासुन जातीयवादी शक्तींच्या हालचाली प्रतिगामी विचारांकडे आगेकुच करू लागल्या त्या दिवसापासुन येथील आंबेडकरी तरुणाच्या भुमिकेकडे सर्वांची नजर लागलेली आहे. आज प्रत्येक क्षेत्रामध्ये मनुवादी विचारांचा हस्तक्षेप प्रकर्षणे जानवती आहे. शिक्षण क्षेत्रातही भगवीकरण अत्यंत वेगाने वाढत आहे. हे रोहित वेमुला या आंबेडकरी विचाराच्या तरुणाची जी संस्थानिक माध्यमातुन हत्या घडवुन आनली, यावरून स्पष्ट होते. एवढेच नव्हे तर मद्रासस्थित आय. आय. टी. मध्ये कार्यरत असलेल्या ‘आंबेडकर— पेरियार स्टडी सर्कल’ या विद्यार्थी संघटनेस आपली वैचारिक भुमिका बजावण्यास विरोध केला जातो. त्यांचा आवाज दाबून टाकण्यास येतो अशा प्रतिकुल परिस्थीतीमध्ये डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या विचारवर असिम विश्वास ठेवुन शोषीत पिंडीत माणसाच्या उद्धाराचा आवाज आम्हास संविधानिक मागणी उठवुन या देशात वैचारिक परिवर्तन घडवायचे आहे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात की, ‘या देशाचा इतिहास हा दुसरा तिसरा काही नसुन ब्राह्मणशाही विरुद्ध श्रमण संस्कृति हाच या देशाचा खरा इतिहास आहे.’ आणि म्हणुनच हा इतिहास बदलण्यासाठी बाबासाहेबानी आमच्या हातात तलवारी ऐवजी पेन हे शस्त्र दिले आहे. याच पेनाचा प्रभावी वापर करून आम्हाला व्यवस्था परिवर्तन घडवायचे आहे.

याचाच एक भाग म्हणुन डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विद्यार्थी संघटना नव्या लेखकाला स्वच्छ आंबेडकरवादाच्या प्रकाश मार्गावरून दमदारपणे चालण्याचे सामर्थ्य लाभावे अंतर्विरोधाची दुरंगी सन्मानशाल

नाकारण्याची महाशक्ती त्यांच्यात निर्माण घावी आणि आंबेडकरवादाचे पुन्हा प्रचंड वादळ या लेखकाच्या प्रतिभेतुन घोगांवत राहवे या सदहेतुने गेल्या तिन वर्षापासुन बोधीजिविका या वैचारिक विशेषांकाची निर्मिती करीत आहेत.

स्मरणिकेला खेदामोदचि, हर्षभराचे तसेच परिश्रमाचे उसासे टाकीत स्वतःला जसे घडवुन घ्यावे लागले त्याचप्रमाणे या विशेषकाला रूप देतानाही आम्हा सर्वांची दमछाक झाली तरी आम्ही हतोत्साहीत न होता न डगमगता त्याला अंगावर तोलुन धरत पुढे यशस्वीपने वाचकांसमोर आणला.

मागील तीन अंकाचा प्रतिसाद बघता ‘बोधीजिविका’ हा चौथा विशेषांक वाचकांच्या हातात देताना अत्यंत आनंद होत आहे. आपण बोधीजिविका विशेषकांचे मनापासुन स्वागत कराल या अपेक्षेसह सादर.

..... सर्वांना ६० व्या धम्मचक्र प्रवर्तन दिनाच्या मंगलकामना.

संपादकीय मंडळ

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विद्यार्थी संघटना,

नागपूर

‘बोधीजीविका’ स्मरणिका विशेषांक - २०१६

अध्यक्षीय मनोगत...

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विद्यार्थी संघटना दिनांक १४ एप्रिल १९८१ मध्ये परिवर्तनाच्या विचारातून स्थापन झाली. असंख्य निष्ठावान व त्याग आणि बलीदानाची तयारी ठेवण्याच्या विद्यार्थ्यांच्या अहोरात्र मेहनतीतून ३५ वे वर्ष पुर्ण करत आहे. प्रत्येक वर्षी काळानुरूप आवश्यक ते न्यायोचित बदल स्विकारत नवनविन आळ्हने पेलण्यास सक्षम विद्यार्थी घडविण्याचे कार्य संघटना सातत्याने करीत आहे. या वाटचालीत संघटनेने तथागत बुद्धाची करूणा जपणारे व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या क्रातिकारी विचारांनी भारावलेले अनेक अधिकारी, प्राध्यापक तसेच समाजास आदर्श ठरणारे व्यक्तीमत्व निर्माण केले आहेत. एक विद्यार्थी म्हणुन आपले भवितव्य उज्वल करण्याचे कर्तव्य पार पाडत असतांना सामाजिक जबाबदारीची जाणिव आम्ही जपतो व इतर विद्यार्थ्यांना त्यांच्या अधिकारांची ओळख करून देत अनेक भुमिका सारख्याच तन्मयतेने आम्ही सर्व विद्यार्थी बजावत आहोत.

समाजात समता, स्वातंत्र्य, न्याय, बधुंता प्रस्थापित करण्याची ऊर्मी आम्हा विद्यार्थ्यांमध्ये संघटनेच्या आजपर्यंत झालेल्या कार्यामुळे सतत जागृत राहते. विद्यार्थी हिताचे कार्य करतांना, चर्चा, निवेदन, मोर्चे व आंदोलन इत्यादी मार्गाचा अवलंब संघटना करीत असते. विद्यार्थ्यांचा सामाजिक, आर्थिक, कलात्मक, नेतृत्व व सर्वांगीन विकास घडविण्यासाठी संघटना सतत प्रयत्नशील आहे. शासन, प्रशासन व संबंधितांच्या चांगल्या निर्णयांचे स्वागत जितक्या उत्साहात आम्ही करतो, तितक्याच तिव्रतेने विद्यार्थी हितास बाधक ठरण्याच्या निर्णयांचा विरोध आम्ही करत आहोत व करत राहू. विद्यार्थ्यांसाठी मार्गदर्शन कार्यशाळा, व्याख्यानमाला तसेच विविध स्पर्धांचे आयोजन मोठ्या प्रमाणात करण्यात येते. दरवर्षी प्रमाणे यावर्षी सुद्धा धम्मचक्र प्रवर्तन दिनाला नागपूरातील पावन दिक्षाभुमीवर जगभरातून येण्याच्या जनसमुदायाच्या व्यवस्थेसंबंधी, पिण्याचे पाणी वितरणासाठी, परिसिराच्या स्वच्छतेसाठी तसेच डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विद्यार्थी संघटने द्वारे प्रकाशित होण्याच्या ‘बोधीजीविका’ या विशेषांक व राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठ, नागपूर द्वारे प्रकाशीत होण्याच्या मागासवर्गीयांच्या उपयोगासाठीच्या विद्यापीठ मार्गदर्शिकेच्या वितरणात सक्रिय सहभाग घेत आहोत.

संघटनेच्या सल्लागार मंडळाच्या मार्गदर्शनात २०१६-१७ या शैक्षणिक सत्राच्या कार्यकारीणीने संघटनेच्या राज्यभर विस्ताराची योजना आखली आहे. येत्या डिसेंबर महिन्यातील अधिवेशनात बहुसंख्य विद्यार्थ्यांनी सहभाग घ्यावा असे आळ्हान संघटनातर्फे करत आहे. या विकासात्मक कार्यात मानसिक तसेच प्रसंगी आर्थिक सहकार्य करण्याच्या आधारस्तंभासारखी पालकत्वाची भुमिका बजावण्याच्या सर्व जेष्ठ मंडळींचे आम्ही मनःपुर्वक आभार मानतो. कुठल्याही राजकीय पक्षाच्या आधाराच्या कुबड्यां शिवाय स्वाभिमानाने संघटना कार्यरत आहे. जनमानसात एक नैतिक व प्रभावशाली संघटनेचा लौकिक मिळत असल्याबाबत आनंद होत आहे. छातीत भिमकार्यांची आग

पेटलेली असतांना बाबासाहेबांच्या सळसळत्या लेखणीचा आदर्श समोर ठेवून समाजात क्रांतिची ताकद ठेवणाऱ्या आम्हा तरुणांची फौज सतत धडपडत आहे. यातुन माणसातील माणुसपण जागे ठेवण्यासाठी, विद्रोह करण्यासाठी, तसेच सर्व जाती धर्मातील युवकांमध्ये मानवतावादी विचारांची बीजे पेरण्यासाठी सदैव तत्पर आहोत. विद्यार्थ्यांच्या अडचणींना व समस्यांना वाचा फोडून त्या समस्यांची सोडवणुक होईपर्यंत संघटना सतत पाठपुरावा करत राहील. हळूहळू वैज्ञानिक दृष्टीकोनात होणाऱ्या परिवर्तनाची गती तीव्र व्हावी व सर्वांचे कल्याण व्हावे ही मंगलकामना !

जय भिम...!

रनेहल वाघमारे

अध्यक्ष (सत्र २०१६-१७)

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर विद्यार्थी संघटना

डॉ. प्रदीप आगलावे

प्रमुख, डॉ.आंबेडकर विचारधारा विभाग
रा. तु. म. नागपूर विद्यापीठ, नागपूर
संपर्क : ९८८१२६२६६०

बौद्ध तरुण, उजेडांचे वारसदार!

भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी १४ ऑक्टोबर १९५६ ला नागपूर येथे बौद्ध धम्माची दिशा देऊन एका वैचारिक परिवर्तनाचा प्रारंभ केला. व्यक्तीमध्ये परिवर्तन घडवून आणण्यासाठी विचार अतिशय महत्वाचे माध्यम आहे. विचारांच्या माध्यमातून घडून आलेले परिवर्तन मुलगामी स्वरूपाचे असते. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी हिंदू धर्माचा त्याग करून बौद्ध धम्माचा स्वीकार करणे हे केवळ पारंपारिक प्रकाराचे धर्मातर नव्हते. ही बाब लक्षात घेणे आवश्यक आहे. तथागत गौतम बुद्धाने अडीच हजार वर्षांपूर्वी विज्ञाननिष्ठ आणि मानवतावादी विचार मांडला. हा मानवतावादी विचार म्हणजेच धम्म होय! बुद्धाने आत्मा, पुनर्जन्म, ईश्वर इत्यादी सर्व काल्पनिक आणि अविवेकवादी विचारांना तिलांजली देऊन संपूर्ण जगातील मानवाच्या कल्याणाचा विचार मांडला आणि या विचारांचा प्रसार आणि प्रचार धम्माच्या माध्यमातून केला. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी बौद्ध धम्माचा सखोल अभ्यास करून बुद्धाचा विचार हाच मानवी समाजाचे उत्थान करणारा विचार आहे. अशी त्यांची संपूर्ण विचारांची खात्री पटली होती. म्हणून त्यांनी गौतम बुद्धाचा विचार अर्थात धम्म स्विकारला. डॉ. आंबेडकरांनी देशातील सर्वसामान्य लोकांना बुद्धाच्या विचारांचे महत्व समजावून सांगितले. त्यामुळे देशातील लाखो लोकांनी बुद्ध धम्माचा स्वीकार केला. बुद्ध धम्माचा स्वीकार केल्यानंतर फार मोठा परिणाम दलित तरुणांवर झाला.

डॉ. आंबेडकरांनी बुद्ध धम्माची दीक्षा दिल्यानंतर युवकांमध्ये जागृतीची पहाट निर्माण झाली. बुद्ध धम्माच्या स्विकारामुळे दलित युवकांमध्ये वैचारिक परिवर्तन घडून आले. त्यामुळे त्यांनी परंपरागत विचारांचा त्याग केला. त्यांच्यामध्ये नविन विचारांचा झांझावत सुरु झाला. ‘अत्त दिप भवः’! ‘दिव्या प्रमाणे स्वयंप्रकाशित व्हा!’ हा गौतम बुद्धाचा सदेश तरुणांना मिळाला. आपली प्रगती आपण स्वतः केली पाहिजे. कोणता ईश्वर किंवा कोणती अलौलिक शक्ती आपल्या मदतीला येऊ शकत नाही. कारण या सर्व काल्पनिक आणि अतिरंजित गोष्टी आहे. आपली प्रगती करायची असेल तर शिक्षण आवश्यक आहे. याची खात्री त्यांना पटली. बौद्ध धम्माच्या स्वीकाराचा परिणाम युवकांच्या वैचारिक परिवर्तनामध्ये झाला. वैचारिक परिवर्तनामुळेच कोणत्याही परिस्थितीत आपण शिक्षण घेतले पाहिजे. त्याशिवाय आपण प्रगती करू शकत नाही. ही जाणीव त्यांच्यात प्रखरतेने निर्माण झाली. म्हणून बौद्ध युवकांनी शिक्षणाला महत्व देऊन ते डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी सुरु केलेल्या मिळींद महाविद्यालयात शिकायला गेलेत. त्यांनी उच्च शिक्षण घेतले. परिणामतः बौद्ध समाजातील युवकांमध्ये शिक्षणाची सर्वांगी निर्माण झाली. आज बौद्ध समाजात सुशिक्षित युवक—युवतींचे प्रमाण जास्त आहे. शिक्षणामुळे त्यांनी शासकीय आणि अशासकीय नोकच्यां मिळविल्यात.

बौद्ध युवक डॉ. आंबेडकरांचे आणि बौद्ध धम्मावरील ग्रंथ वाचू लागले. त्यांच्यात वाचनाची आवड निर्माण झाले. जातिव्यवस्थेने भारतीय समाजाला ग्रासले आहे. जातिव्यवस्थेमुळे जीवनाच्या सर्वच क्षेत्रात प्रचंड

प्रमाणात विषमता निर्माण झाली आहे. संपूर्ण समाजजीवन विषमतेचे पोखरले आहे. हे लक्षात घेऊन बौद्ध युवकांनी प्रत्यक्ष सामाजिक आंदोलनात उडी घेतली. इतकेचे नव्हे तर स्वतः ते लिहू लागले. दलित पँथर चळवळीमधील सर्वच युवकाने त्यांनी महत्वाची साहित्य निर्मिती केली. त्यांची भारतीय समाजातील चातुर्वर्ण्य व्यवस्थेवर आधारीत असलेल्या संस्कृतीची लक्तरे समाजासमोर मांडलीत. विषमतावादी व्यवस्थेवर चौफेर घणाघाती हल्ला चढविला आणि बुधाच्या विचारांवर आधारीत ‘सम्यक क्रांती’ निर्माण करण्यासाठी जीवापाड मेहनत घेतली.

बौद्ध युवकांनी परंपरागत रूढी, परंपरा, संस्कृती आणि मूल्यांचा त्याग केला. आज कोणताही बौद्ध युवक कालबाहय रूढी, परंपरा आणि मूल्यांचे समर्थन करीत नाही. उलट तो या जुनाट आणि अमानवी संस्कृतीचा प्रखर विरोध करतो. इतकेचे नाही तर मानवी समाजाच्या उत्थानासाठी बुधाच्या सम्यक मार्गाचा प्रसार आणि प्रचार करीत आहे. बुध धम्मामुळे दलित युवकांच्या विचारांची दिशा बदलली आहे. आता ही दिशा बुधाच्या मार्गाची आहे. बौद्ध युवकांच्या विचारांची व्यापी वाढली आहे. त्याला एक नवी दृष्टी लाभली आहे. बौद्ध तरुणांनी अंधाराचा सोबती होण्याचे नाकारले. तो आता अंधारेवजी उजेडाचा सोबती झाला आहे. त्यांचा प्रवास हा उजेडांचा प्रवास बनला आहे. तो आपल्या दोन्ही हातात प्रकाश घेऊन वाटचाल करीत आहे. कारण त्यांनी अंधाराचा साथ देणाऱ्या सर्व परंपरांना नाकारले आहे. बुध धम्मामुळे तरुणांमध्ये फार मोठा मानसिक बदल झाला आहे. मानसिकता बदली की मग सर्व परिवर्तनाचे दरवाजे उघडे होतात. परंतु सर्वांत महत्वाची बाब म्हणजे वैचारिक परिवर्तन होय. वैचारिक परिवर्तनामुळे तर इतर अनेक प्रकारच्या परिवर्तनाचे दरवाजे बंद होतात. ते कधीच उघडत नाही. भारतीय समाजात चातुर्वर्ण्य आणि जातिव्यवस्थेमुळे ही व्यवस्था नाकारतात. त्याच लोकांमध्ये वैचारिक परिवर्तन घडून येऊन ते समतेच्या मार्गाचा अवलंब करतात.

तथागत गौतम बुध हे कालबाहय आणि विषमतावादी व्यवस्थेच्या विरोधी होते. त्याचा धम्म माणुसकीची बीजं समाज मनात पेरतो. या माणूसकीच्या शेतामधेच स्वातंत्र्य, समता, बंधुता आणि न्यायाचे पीक घेतल्या जाते. बौद्ध तरुणांनी या मानवतावादी मूल्यांचा आंनदाने स्वीकार केला असून ते या मूल्याची पेरणी करू पहात आहे. बौद्ध तरुण हा निराशावादी नाही, तो आशावादी आहे. त्यामुळे कोणत्याही बिकट परिस्थितीवर मात करणाची क्षमता त्याच्यामध्ये निर्माण झाली आहे. दुःखाचे आघात सहन करीत काटेरी रस्त्यावरून तो वाटचाल करीत आहे. परंतु तो खचला नाही. उजेडाच्या दिशेने तो वाटचाल करीत असल्यामुळे त्याच्यात मोठया प्रमाणात आशावाद निर्माण झाला आहे. या आशावादामुळे असंख्य अडचणीवर मात करण्याची क्षमता त्याच्यामध्ये निर्माण झाली आहे.

थोडक्यात बौद्ध धम्माच्या प्रभावामुळे बौद्ध युवकांमध्ये वैचारिक परिवर्तन घडून आले. त्याने पांरपारिक विचारांची कात टाकली. वैचारिक परिवर्तनामुळे त्यांच्यात आमुलाग्र परिवर्तन घडून आले. तो उजेडांचा वाटसरू बनला त्यांच्यामध्ये प्रचंड स्वविष्वास, जिद, चिकाटी, सतत परिश्रम करण्याची वृत्ती निर्माण झाली आहे. विविध प्रकारच्या अडणींवर मात करीत तो उजेडांचा वारसदार बनला आहे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या दृष्टीकोनातून – भगवान बुद्ध आणि संत समाज

डॉ. धनराज डाहाट
नागपूर
संपर्क : ९८२२६९७०४८

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी संत समाजावर साहित्य लिहीलेले आहे. एवढेच नव्हे तर १ जून १९३६ रोजी मुंबई इलाखा अस्पृश्य संत समाजाच्या परिषदेचे अधिवेशन आयोजीत केले होते, त्या अधिवेशनाचे अध्यक्षपद डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी भूषविले होते. अध्यक्षीय भाषणात त्यांनी संत समाजाच्या अस्तित्वावर चर्चा केली आणि संत समाजावर समाज परिवर्तनाची कशी जबाबदारी आहे, यासंबंधी दिशा निदेशन केले. या भाषणात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर बुद्धांचा संत समाजाशी काय संबंध आहे, हे विशद करतांना म्हणतात, ‘‘संत समाजाची स्थापना प्रथम भगवान बुद्धाने केली. त्यांच्या काळी त्या समाजाला भिक्षु समाज असे म्हणत. भगवान बुद्धाने भिक्षु समाज का स्थापन केला? त्याचे कारण असे की, समाजातील सर्व लोक प्रपंचात सापडल्यामूळे त्यांची बौद्धीक वाढ होत नाही. तो समाज सत्याला तसाच समाजाला पारखा होतो. याकरिता स्वार्थरहित असा आदर्श समाज असावा, या विचाराने बुद्धाने भिक्षु समाज स्थापन केला. त्याने भिक्षुवर अनेक निर्बंध घातले. त्याचे कारण असे की, त्यांचे मन संसारात परत गुरफटू नये. भिक्षुचे मुख्य कार्य स्वर्धर्माचा प्रचार व प्रसार करणे हे होते. आजचा हा संत समाज बुद्धाच्या वेळी असलेल्या भिक्षु समाजाचेच परंतु दुर्धारलेले स्थित्यंतर आहे. मुळची भिक्षुत्वाची कल्पना नष्ट झाली असून तो एक उदर भरण्याचा धंदा होऊन बसला आहे.’’ (जनता : ४ जुलै १९३६).

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी भिक्षु समाजाची स्थापना भगवान बुद्धांनी केली, हा शोध लावला आहे, त्यामूळे प्रत्येक काळातील संताकडे पाहण्याचा दृष्टीकोनच बदलतो. भारतात ब्राह्मण संस्कृती आणि श्रमण संस्कृती विद्यमान होती. ब्राह्मण संस्कृतीने विषमतेचा पुरस्कार केला आणि श्रमण संस्कृतीने समतेचा पुरस्कार केला. त्यामूळे संतांमध्ये दोन प्रकार आढळतात. श्रमण संस्कृतीचा पुरस्कार करणाऱ्या संतांनी बुद्ध तत्त्वज्ञानाचा पुरस्कार केलेला होता.

श्रमण संस्कृतीच्या संतांनी आपल्या पद्यवचनांना ‘गाथा’ शब्द योजीला. नामदेव व संत तुकाराम यांच्या अभंगांना गाथा म्हटले जाते. श्रमण परंपरेमध्ये गाथांना सम्मानाचे स्थान आहे. परंतु वैदिक परंपरेमध्ये गाथांना गौण मानण्यात आले आहे. गाथा हा शब्द बुद्ध तत्त्वज्ञानातून आलेला आहे. बौद्ध भिक्षु जेव्हा आपले अनुभव पद्यात नोंदवित असत, त्याला ‘थेर गाथा’ म्हणत आणि बौद्ध भिक्षुणी जेव्हा आपले अनुभव पद्यात नोंदवित अत, त्याला ‘थेरीगाथा’ असे म्हटले जायचे. बौद्ध त्रिपिटकामध्ये बुद्धाच्या पद्यवचनांना ‘गाथा’ म्हटले आहे. गाथा हा शब्द श्रमण संस्कृती दर्शक आहे.

याउलट ब्राह्मण संस्कृतीत ‘मत्र’ या शब्दाचा प्रयोग करण्यात आला. त्यांनी गाथा शब्दाला तिरस्कृत अर्थने मांडले आहे. या संस्कृतीच्या पुरस्कर्त्यांनी गाथांचा दर्जा हीन न ठेवता त्यास तुच्छ बनविण्यात आले. त्यामूळे या संस्कृतीचे वारक वैदिक मत्राइतके गाथांना महत्व देत नव्हते. वैदीकाच्या मनात श्रमणीवि यांची तिटकारा आल्यामूळे गाथांविषयी तिरस्कार व्यक्त केल्याचे दिसते. यावरून स्पष्ट

होते की, ज्या संतांनी गाथा शब्दाचा प्रयोग केला त्यांनी श्रमण संस्कृतीचा पुरस्कार केला आहे. म्हणून संत समाजाची स्थापना प्रथम भगवान बुद्धाने केली, या डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या म्हणण्याला बळकटी येते.

भगवान बुद्धांच्या विचारांचा प्रभाव अने संतांवर पडलेला आहे. रामनंद, चैतन्य महाप्रभू, कवीर, सिद्ध संप्रदाय, नाथ संप्रदाय, एकनाथ, तुकाराम, बसवेश्वर आणि चक्रधर यांच्या वाडमयातून ही गोष्ट सिद्ध होते. त्रिपिटकामध्ये ‘महानुभाव’ हा शब्द अनेकदा आला आहे. कुमारस्वामीजी यांनी ‘बुद्ध आणि बसव’ या ग्रंथात म्हटले आहे की, “बुद्ध आणि बसव या दोघांनी जातीप्रथा, मूर्तीपूजा, यज्ञ, याग, अस्पृश्यता आणि स्त्रियांना अमानवीय वागणूक याविरुद्ध लढा दिला. दोघांनी आपल्या धर्माचा उपदेश जनभाषेत दिला. बुद्धांनी पाली भाषेत तर बसवांनी कानडी भाषेत.”

संत कबीरांनी बुद्ध विचाराचा पुरस्कार केलेला आहे. ‘माणूस होना कठीण है। तो साधू क्या बने।’ जो माणूस झाला नाही, तो साधू कसा होईल? हा कबीराचा प्रश्न श्रमण संस्कृतीचा पुरस्कार आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी कबीरांना गुरुस्थानी मानले आणि स्पष्टपणे जाहीर केले की, ‘कबीराला बुद्धाच्या तत्वज्ञानाचे खरे रहस्य कळले.’ हे कबीरांच्याच बाबतीत नाही तर इतर संतांच्या बाबतीत नव्याने संशोधन करण्याची गरज आहे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी देहू रोड येथे २५ डिसेंबर १९५४ रोजी बुद्ध प्रतिमेच्या प्रतिष्ठापनेच्या वेळी जे भाषण केले त्यात त्यांनी संतांना आराध्य दैवत असलेला विठ्ठल यासंबंधी आपले सडेतोड विचार प्रकट केले. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात, ‘पुण्याच्या इतिहास संशोधन मंडळातील लोकांची पंढरीचा विठ्ठल कोण होता, यावर हुज्जत चालु आहे. पण त्यांना माझा खडा सवाल आहे की, “विठ्ठलाची भानगड सोडून पंढरीचा पांडूरंग कोण? याचे पहिल्यांदा उत्तर द्या. पांडूरंग म्हणजे पंढरपूर येथे बौद्ध धर्माचे देवालय होते. हे मी त्यांना सिद्ध करून देईन.” पुंडलीक या शब्दापासून पांडूरंग हा शब्द झाला. पुंडलीक म्हणजे कमळ. कमळाला पाली भाषेत पांडूरंग असे म्हणतात. तसेच बुद्धाच्या नावाचा लोप करण्यासाठी ब्राह्मण संस्कृतीच्या लोकांनी बौद्ध लेण्यांचे रूपांतर ‘पांडव लेणी’ मध्ये केले आहे.

सांगण्याचे तात्पर्य असे की, भगवान बुद्धाचा संत समाजावर प्रभाव होता, हे विविध प्रकारांनी सिद्ध करता येते. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी इतिहास संशोधनाच्या बाबतीत जी सम्यक दृष्टी दिली, ती विचार प्रवर्तक आणि दिशादर्शक आहे. त्यांनी ‘द अनटचेबल्स’ अर्थात ‘अस्पृश्य— ते पूर्वी कोण होते आणि ते कोणत्या कारणामूळे अस्पृश्य झाले?’ हा ग्रंथ अस्पृश्य समाजातील तीन संतांना समर्पित केला. तो जसा नंदनार, रविदास, चोखामेळा या प्रसिद्ध संतांना, ज्यांनी अस्पृश्य समाजामध्ये जन्म घेतला आणि ज्यांनी त्यांच्या भक्तीने आणि सदाचाराने सर्वांची मने जिंकली, त्यांच्या स्मृतीस अर्पण.’

भारतात जातीसंस्थेला पहिला हादरा बुद्धीप्रामण्यवादी भगवान बुद्धाने दिला. धनंजय कीर ‘डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर’ या ग्रंथात लिहीतात, ‘भगवान बुद्धाने अस्पृश्यांना आपल्या धर्माची दीक्षा दिली. त्यांना आपल्या भिक्षू पंथात समाविष्ट करून घेतले. त्यांनंतर अकराव्या शतकात रामानुजाचार्य

ह्यांनी स्वतः स्थापलेले मठ व देवळे ही अस्पृश्यांना खुली ठेवली. रामानुजाचार्याचा एक शिष्य तर अस्पृश्य जातीपैकीच होता. कर्नाटिकमध्ये बसवेश्वर नामक एका विशात नि व्यापक दृष्टीच्या धैर्यशाली प्रधानाचे हे अस्पृश्यता नष्ट करण्याचे कार्य केले. चक्रधर, रामानंद, कबीर ह्या महाभागांनी भक्तीक्षेत्रात एकात्मता प्रचारीली. त्याचा मागोवा घेत एकनाथ, तुकाराम, रोहिदास, चोखामेळा या साधुसंतांनी भक्तीपंथात समानतेचा उपदेश केला.’ (प्र.३).

याचा अर्थ रामानुजाचार्य पासून चोखामेळा पर्यंत जी संतांची नावे दिलेली आहेत त्यांनी बुद्धाच्या विचाराने प्रभावित होऊन कार्य केलेले आहे. या सर्व संतांचा शेवट कसा झाला, यासंबंधी अनेक सत्य उघडकीस येत आहेत. ‘सदेह वैकुंठाला जाणारा तुकाराम’ सांगीतला जातो, ते निराधार आहे. त्यांचा खून करण्यात आला. हे सत्य बाहेर येत आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात, ‘एकनाथ व त्याची बायको यांनी नदीत जीव दिला. त्यांनी जीव का दिला याचा अद्याप शोध लागलेला नाही.’ (खंड १८.३/पृ.३६४).

बहुजन समाजामध्ये बुद्ध विचाराने प्रभावित संत आहेत त्यांच्यासंबंधी हीन दर्जाचे लिहीले जाते आणि जे संत ब्राह्मण संस्कृतीचे पुरस्कर्ते आहेत त्यांच्या संबंधी अतिशय आदराने लिहीले जाते. ज्ञानेश्वर व रामदास हे संत पूर्णतः ब्राह्मण संस्कृतीचे पुरस्कर्ते आहेत. संत ज्ञानेश्वरांसंबंधी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर लिहीतात, ‘ब्राह्मणाने ज्ञानेश्वराला वाळीत टाकल्यावर त्याने त्यांना सांगावयास पाहिजे होते की तुम्ही जरी मला जातीत घेतले नाही तरी हरकत नाही. मी महार—मांगात जाऊन राहीन कारण जग हे ब्रम्हमय आहे असे ज्ञानेश्वराने का सांगीतले नाही.’” (खंड १८.३/पृ.३६४).

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात, सर्वसाधारण जनतेला भुलविण्यासाठी हे सर्व थोतांड रचलेले आहेत. आणि या थोतांडात सर्वसाधारण बहुजन समाजाचे लोक भूललेले आहेत. तेव्हा संतांमधील ब्राह्मण संस्कृतीचे व श्रमण संस्कृतीचे संत आपण ओळखण्याची क्षमता ठेवली पाहिजे.

संताच्या नावे विविध ठिकाणी जत्रेला जाण्याची जी प्रथा आहे त्यावर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर प्रतिक्रीया व्यक्त करतांना म्हणतात की, ‘तेव्हा तुम्ही पंढरी—आळंदी किंवा जेजुरीला किंवा दुसऱ्या कोणा देवाच्या नादी लागलात तर तुम्हाला वाळीत टाकण्याचा मला हुक्कूम द्यावा लागेल. त्याच्याशिवाय तुमचा देवभेळेपणा जाणार नाही आणि तुमची सुधारणाही होणार नाही. आजचे हे युग विचारांचे युग आहे. कोणीही कसलेही थोतांड रचले तरी ते थोतांड आहे, हे तुम्हाला ओळखता आले पाहिजे.’” (पूर्वोक्त, ३६४).

भगवान बुद्धाने जी सम्य दृष्टी दिली त्याआधारे संताच्या अवस्थेचे अन्वेषण करता येते. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी या प्रश्नावर जे सत्यान्वेषण केले, त्यात त्यांनी स्पष्ट केले आहे की, “आजचा हा संत समाज बुद्धाच्या वेळी असलेल्या भिक्षु समाजाचेच परंतु दुर्धारिलेले स्थित्यंतर आहे.” संतांमधील मूळची भिक्षुत्वाची कल्पना नष्ट झालेली आहे. याचा सारासार विचार करून भगवान बुद्धाच्या विचारांचा प्रचार—प्रसार करणरो भिक्षु संघाचे प्रचारक निर्माण करण्यासाठीडॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी १४ ऑक्टोबर १९५६ रोजी जे धम्मचक्र प्रवर्तन केले त्यातूनच नव्याने भिक्खू संघाची निर्मिती झाली. मध्यकालीन संतांची आधुनिक आवृत्ती म्हणजे बौद्ध भिक्खू होत.

आजही आध्यात्मिक क्षेत्रात ब्राह्मणी संस्कृतीचे व श्रमण संस्कृतीचे संत आहेत. ब्राह्मण संस्कृतीचे संत आजही विषमतेवर विश्वास ठेवतात म्हणून शंकराचार्य फक्त ब्राह्मण समाजाचा असतो. श्रमण संस्कृतीचे संत हे जैन, महानुभाव, बसव अशा विविध रूपाने कार्यरत आहेत. यामध्ये भगवान बुद्धाचा विचार घेऊन पुढे आलेला परिभाजक वर्ग हा बौद्ध भिक्खुंचा आहे. जो मनुष्य दुसऱ्याजवळ नेहमी भीक मागतो म्हणून तो काही भिक्खू होऊ शकत नाही. जो धम्माचे पालन करतो तोच भिक्खू होय. केवळ भिक्षा मागणारा भिक्खू ठरू शकत नाही.” डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी भिक्खू संबंधीचे हे सत्य प्रतिपादन केले. त्यावरून भगवान बुद्धाच्या विचाराने प्रभावित झालेला आधुनिक संताचा व भिक्खूचा प्रवाह या देशात समताधिष्ठित समाज निर्मितीसाठी संप्रेरीत, कृतप्रवण झाला तर संत समाजावरील बुद्धाच्या प्रभावाचे सकारात्मक परिणाम दिसतील यात शंका नाही. सर्व मनुष्यमात्राच्या मंगलकामनेचा विचार धम्मचक्र प्रवर्तन दिनाच्या निमित्याने दृढमूल व्हावा, ही अपेक्षा.

ACHIEVER'S CAREER ACADEMY

MPSC

CLERICAL

लिपिक/टंकलेखक/तलाठी
पोलिस भरती / शिपाई ई.

BANK

PO / CLERK
IBPS-Posts-8822
RRB-Posts-16634

Special Batch for English Grammar
Story Basis

Special Batch for General Awareness
Story Basis

वैशिष्ट्य : Ans Within 25 Sec. ■ Library Facility ■ G.A. Class
 ■ Free Test Series ■ Expert Faculties for all subjects
 ■ Money Back Guarantee

ADMISSION OPEN

New Batch Start

3 DAYS FREE DEMO CLASS

सीताबडी : मोर भवन बस स्टॅण्ड जवळ, कॅमेरा शॉपीच्या
बाजूला, झाशी राणी चौक, नागपूर
नंदनवन : तिरंगा चौक, संगम टॉकीज जवळ, नंदनवन, नागपूर

9595399882, 7620891354

राष्ट्रनिर्माते - डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर

डॉ. शैलेद्व लेंडे,

मराठी विभाग प्रमुख,

रा.तु.म. नागपूर विद्यापीठ, नागपूर

संपर्क : ७०३८७३१५३३

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शतकोत्तर रौप्य महोत्सवी जयंती वर्ष नुकतेच फार मोठ्या उल्हासात व प्रचंड मोठ्या जल्लोषात साजरे केले गेले. बाबासाहेबांच्या ह्या शतकोत्तर रौप्य महोत्सवी वर्षाच्या निमित्ताने संपूर्ण देशभरात सरकारी, गैरसरकारी, सार्वजनिक व खासगी अशा विभिन्न पातळ्यांवर विविध प्रकारचे कार्यक्रम आयोजित केले गेले. अगदी गावखेड्यापासून तर मुंबई, दिल्ली पर्यंत डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना अभियादन करणारे अनेकानेक कार्यक्रम घेतले गेले व त्यांच्याबद्दलचा आदरभाव व्यक्त केला गेला. इतकेच नव्हे विदेशात देखील आंतरराष्ट्रीय स्वरूपाचे कार्यक्रम आयोजित केले गेले व डॉ. आंबेडकरांचे मोठेपण सुस्पष्ट केले गेले. भारतातील दलित, वंचित समाजाकरिता डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे हे रौप्य महोत्सवी जयंती वर्ष मोठे प्रेरणादायी सिद्ध झाले व या समाजाने त्यांच्याबद्दलची कृतज्ञता स्वाभाविकपणे भरभरून व्यक्त केली. पण याचबरोबर सरकारी पातळीवर देखील डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे हे रौप्य महोत्सवी जयंती वर्ष फार मोठ्या धुमधडाक्यात साजरे केले गेले. या वर्षातील डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांवर संपूर्ण भारतवर्षात सार्वत्रिक पातळीवर आयोजित करण्यात आलेल्या विविध कार्यक्रमांची, विविध उपक्रमांची, विविध योजनांची, विविध पुरस्कारांची, विविध घोषणांची रेल्चेल बघता हे वर्ष आंबेडकरमय झालेले होते, असे म्हटल्यास ते वावगे ठरू नये. बाबासाहेबांच्या ह्या शतकोत्तर रौप्य महोत्सवाच्या निमित्ताने एक गोष्ट स्वयंभूपणे सिद्ध झाली, ती ही की आजच्या ह्या समकाळात आणि यापुढे येणार्या काळात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे आधुनिक भारताच्या इतिहासातील असे एकमेवाद्वितीय नाव असणार आहे, की ज्याच्याशिवाय भारताच्या विकासाचा विचार करता येणे अशक्य ठरेल.

खेरे तर कालचा काळ, म्हणजेच विसाव्या शतकाचा काळ हा देखील डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचाच काळ होता. संपूर्ण विसाव्या शतकाला डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या अनन्यसाधारण कार्यकर्तृत्वामुळे क्रांतिकारक वळण प्राप्त झाले होते. विसाव्या शतकात आधुनिक भारताची निर्मिती करण्यामध्ये त्यांचा फार मोठा वाटा होता. किंवद्दन त्यांच्या विचारकार्यामुळे व कृतिकार्यामुळे भारताला आधुनिक विचारांचे व आधुनिक दृष्टीचे नवे बळ प्राप्त झाले होते. पण भारतीय स्वातंत्र्ययुद्धाच्या गदारोळात डॉ. बाबासाहेबांच्या विचारधनाकडे प्रस्थापित वर्गाकडून जाणूनबुजून दुर्लक्ष केले गेले. विसाव्या शतकाच्या मध्यकाळात त्यांनी ज्या विविधांगी स्वरूपाच्या चळवळी व आंदोलनांची उभारणी केली, त्या आंदोलनांकडे फक्त दलितमुळीचे आंदोलन या नात्याने पाहण्यात येथील प्रस्थापित व अभिजनवर्गांय सत्ताधारार्यांनी धन्यता मानली. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणजे भारतातील केवळ दलितांचे नेता आहेत, असे म्हणत व मानत त्यांची प्रतिमा फक्त दलितांपुरती सीमित करण्याचा प्रयत्न प्रस्थापित वर्गाकडून केला गेला. विसाव्या शतकाच्या काळातील व पर्यायाने आधुनिक काळातील भारतातील एकमेव सर्वश्रेष्ठ नेता राष्ट्रपिता महात्मा गांधीजी हेच राहू शकतात व त्यांच्याशिवाय दुसरा

कोणताही नेता भारतातील सर्वश्रेष्ठ व सर्वव्यापक नेता राहू शकत नाही, ही भूमिका भारतातील प्रस्थापित व मध्यप्रवाही अभिजनांकळून घेतली गेली व मुख्य म्हणजे ही भूमिका कोणत्याही प्रकारच्या चर्चा-चिकित्सेच्या पलीकडील मानली गेली. या अभिजनांच्या व सत्ताधार्यांच्या भूमिकेनुसार डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना स्वाभाविक स्वरूपात दुर्यमत्व देण्यात आले. बाबासाहेबांच्या वेगवेगळ्या पैलूंकडे व त्यांच्या समग्र जीवनकार्याकडे या वर्गाकळून कधी कळत-नकळतपणे, तर कधी जाणूनबुजून दुर्लक्ष करण्यात आले. पण डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या व्यक्तित्वाचे कर्तृत्वाचे व विचारकार्याचे स्वरूपच इतके सर्वव्यापक होते, की त्यांना कितीही सीमित करण्याच्या प्रयत्न प्रस्थापित वर्गाने केला, तरी बाबासाहेब सीमित होऊ शकले नाहीत. ऊट बाबासाहेब आंबेडकरांच्या कार्याचे व विचारांचे तेज अधिकाधिक तीव्र स्वरूपात संपूर्ण भारतभर पसरत गेले. आज डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या शतकोत्तर रौप्य जयंती वर्षांच्या छायेमध्ये आपण जेव्हा त्यांच्या विचारकार्याकडे मागे वळून पाहतो, तेव्हा आपल्या लक्षात येते की, डॉ. बाबासाहेब संपूर्ण भारताचे एकमेवाद्वितीय नेते झाले आहेत आणि संपूर्ण भारत हा आंबेडकरमय झालेला आहे.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी आपल्या आयुष्यभर केलेला जीवनसंघर्ष व त्या जीवनसंघर्षाला पुरून उरून त्यांनी आपल्या समाजबांधवांची व देशबांधवांची केलेली नवनिर्मिती सर्वांच्या परिचयाची आहे. सर्व प्रकारच्या अभावग्रस्त परिस्थितीमध्ये डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे फुलारत व विकसित होत गेलेले व्यक्तित्व हे आधुनिक काळातील व्यक्तित्वविकासाचे सर्वांना चकित करणारे असे उदाहरण होय. भारतातील सर्वांत जास्त उपेक्षित व वंचित समाजातील मुलगा सर्व प्रकारच्या नकारात्मक सामाजिक पर्यावरणामध्ये जिद्दीने पुढे येतो, स्वतःला प्रयत्नपूर्वक घडवतो, विदेशात स्वतःचे विद्यार्थीपण सिद्ध करतो, भारतात परतून दलितमुक्तीचे लढे उभारतो, पुढे या लढ्यांची कक्षा विस्तारीत संपूर्ण मानवमुक्तीच्या दिशेने प्रवास करतो, ही बाबासाहेबांच्या व्यक्तित्वविकासाची प्रक्रिया रोचक आहे आणि त्याचबरोबर सर्वांना स्फूर्तिदायक आहे. आधुनिक भारताच्या इतिहासात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या व्यक्तित्वनिर्मितीसारखे व कर्तृत्वसिद्धतेसारखे प्रेरणादायी उदाहरण दुसरे कोणते असल्याचे दिसून येत नाही. आजच्या आधुनिक माहिती-तंत्रज्ञानाच्या, अत्याधुनिक ज्ञान-विज्ञानाच्या, अद्यावत तांत्रिक सोयी-सुविधांच्या काळाच्या उत्तरभूमीवरून आपण जेव्हा डॉ. बाबासाहेबांच्या जडणघडणीच्या काळाकडे जेव्हा आपण पाहतो, तेव्हा तत्कालीन अभावाच्या, नकाराच्या व अंधाराच्या काळात एखादा व्यक्ती स्वनिर्मितीपासून देशनिर्मितीपर्यंतचे कार्य कसे करू शकतो, याची आपण कल्पनाही करू शकत नाही. तत्कालीन सर्व प्रकारच्या सामाजिक व धार्मिक परंपरावादाविरुद्ध संघर्ष करत, त्यांच्याविरुद्ध नाना प्रकारचे लढे व आंदोलने उभारत आणि त्यांच्यावर मात करीत डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी येथील दलित-वंचित समाजाची नवनिर्मिती केली. त्यांच्या कार्यकर्तृत्वाचा प्रवास दलितमुक्तीपासून सुरु झालेला असला तरी त्यावर ते कदापि थांबले नाहीत. या देशात सर्वांत गंभीर प्रश्न जर कोणाचा असेल तर तो म्हणजे येथील उपेक्षित व बहिष्कृत मानले गेलेल्या दीनदलितांचा आहे, हे त्यांनी बालपणापासूनच ओळखले होते. त्यामुळे त्यांनी आपल्या कार्याला दलितमुक्तीच्या आंदोलनापासून सुरुवात केली. त्यांनी सुरु केलेल्या मुक्तीआंदोलनाचा तो पहिला टप्पा होता. पुढे त्यांनी येथील श्रमिकांच्या व कामगारांच्या मुक्तीच्या आंदोलनाला सुरुवात केली. याबरोबरच त्यांनी मुक्तीच्या आंदोलनाला सुरुवात केली. सोबतच येथील शेतकरी वर्गांच्या अभ्युदयाचा विचार

करणारे शेतकरीमुक्तीचे आंदोलन उभारले. या विविध प्रकारच्या आंदोलनांना व लढ्यांना दिशादर्शक ठरणारे तात्त्विक चिंतन त्यांनी केले. त्याकरिता त्यांनी विविध विषयांवर अकादमीक व सैद्धांतिक लेखन केले. त्याबरोबरच येथील तळपातळीवरील समाजाला प्रबोधित करण्यासाठी करण्यासाठी समाजप्रबोधनाचे साधन व समाजप्रबोधनाचे हत्यार म्हणून वृत्तपत्रसृष्टीची निर्मिती केली. येथील तळपातळीवरील समाजाला, विस्थापित वर्गाला व समाजजीवनामध्ये मागे पडलेल्या व मागे पाडले गेलेल्या सर्व प्रकारच्या समाजघटकांना कृतिप्रवृत्त करण्यासाठी त्यांनी त्यांच्या जाणीवजागृतीचे कार्य आयुष्यभर अविरतपणे केले.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी तळपातळीवरील वर्गाचीच व कनिष्ठ पातळीवरील वर्गाचीच जाणीवजागृती केली असे नव्हे तर ज्या प्रस्थापित व पारंपरिक वर्गामुळे भारतीय समाजव्यवस्थेमध्ये विषमतेचे तत्व अधिकाधिक पक्के झाले होते, त्या प्रस्थापित वर्गाला देखील त्यांनी सतत प्रश्नांकित केले व त्यांना भारतीय समाजस्थितीसंबंधी नव्याने विचार करायला भाग पाडले. एका बाजूने येथील तळपातळीवरील व कनिष्ठ पातळीवरील समाजघटकांना ते जागृत करीत गेले व दुसर्या बाजूने ते येथील वरिष्ठ व उच्च पातळीवरील समाजघटकांना आहे त्या स्थितीसंबंधी विचारप्रवृत्त करीत गेले. तळपातळीवरील समाजघटकांना ठामपणे उभे करणारे आणि त्यांच्यात जिवंतपणा आणणारे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे स्वाभाविकपणे त्यांचे कैवारी स्वाभाविकपणेच मानले गेले. कनिष्ठ व वरिष्ठ या दोन्ही पातळीवरील समाजाला विचारप्रवृत्त करणारे व त्यांना तत्कालीन समाजस्थितीबद्दल अंतर्मुख करणारे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर येथील कनिष्ठ वर्गाचेही उद्धारक ठरले आणि वरिष्ठ वर्गाचे देखील उद्धारक ठरले. याप्रकारे संपूर्ण भारतवर्षात सर्वच पातळीवरील व सर्वच स्तरावरील समाजघटकांना गतिशीलता देणारे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर या देशाचे आधुनिक काळातील सर्वश्रेष्ठ स्वरूपाचे राष्ट्रनिर्माते ठरतात.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे कार्यकर्तृत्व मुळामध्ये संपूर्ण भारतदेशाची नवनिर्मिती करणारे सिद्ध झाले आहे. भारताला स्वातंत्र्य मिळण्यापूर्वीचा भारत हा वेगळा होता आणि भारताला स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतरचा भारत हा वेगळा ठरला, हे सर्वांच्या परिचयाचे आहे. एकोणिसाव्या शतकाच्या काळापासून भारतामध्ये इंग्रजी विद्येच्या व पाश्चात्य ज्ञानविज्ञानाच्या आधारे आधुनिकतेला सुरुवात झाली, असे म्हटले जाते. विसाव्या शतकाच्या काळात या आधुनिकतेचे अनेकानेक पडसाद भारतीय पातळीवर आकारास येत गेले. पण स्वातंत्र्य मिळण्यापूर्वीचा भारत हा आचारांच्या, विचारांच्या व कृतींच्या दृष्टीतून खरेया अर्थाने परतंत्र होता. आणि म्हणूनच पारतंत्र्याच्या काळातील भारतापासून येथील समाजाला खूप काही नवेपणाची अपेक्षा करता येत नव्हती. भारताला स्वातंत्र्य प्राप्त झाल्यानंतर मात्र या देशाला आपले नवेपणाचे व आधुनिकपणाचे भान सिद्ध करणे आवश्यक होते. पण हे नवेपणाचे व आधुनिकपणाचे भान काही आपोआप येणे शक्य नव्हते. हे भान सिद्ध करण्यासाठी जी वैचारिक, बौद्धिक, अकादमीक व मूल्यात्मक कुवत आणि कसोटी आवश्यक असते, ती कुवत आणि कसोटी भारतीय पातळीवर खरेया अर्थाने डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्याकडे होती. त्यामुळे त्यांच्याकडे भारतीय राज्यघटनानिर्मितीचे मूलभूत स्वरूपाचे कार्य सोपवले गेले. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी अडीज वर्षे रात्रंदिवस सर्व प्रकारची मेहनत करून भारतीय राज्यघटना आकारास आणली. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी केलेली भारतीय राज्यघटनेची निर्मिती ही आधुनिक भारताच्या इतिहासातील क्रांतिकारक अशी बोधीजीविका विशेषांक, २०१६

घटना आहे. त्यांनी निर्माण केलेल्या भारतीय राज्यघटनेमुळे भारतीय स्वातंत्र्याला खरा अर्थ प्राप्त झाला. डॉ. बाबासाहेबांच्या राज्यघटनेमधून सार्वभौम, समाजवादी, धर्मनिरपेक्ष, लोकशाहीवादी गणराज्याची निर्मिती झाली. भारताचे हे सार्वभौम, समाजवादी, धर्मनिरपेक्ष, लोकशाहीवादी गणराज्यात्मक राष्ट्ररूप जर कोणाच्या कर्तृत्वामुळे उभे असेल तर ते म्हणजे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या कर्तृत्वामुळे होय. त्यांचे हे राष्ट्रनिर्मितीचे कार्य प्राचीन, मध्ययुगीन व आधुनिक भारताच्या इतिहासातील अनन्यसाधारण असे कार्य होय. त्यांनी केलेल्या या कार्याचे वर्णन न भूतो न भविष्यतिशय या शब्दातच यथार्थपणे करता येईल.

कोणत्याही देशातील समाजाला व तेथील लोकांना उदात स्वरूपाच्या मूल्यादर्शाची आवश्यकता असते. प्राचीन-मध्ययुगीन काळात जगभरातील लोकसमुदायांनी धर्मतत्वाला केंद्रवर्ती मानून त्यामधून उदात स्वरूपाची मूल्ये स्वीकारली. आजच्या आधुनिक काळात देखील समाजामध्ये धर्माचे अधिष्ठान कायमच आहे. अलीकडच्या काळातील लोकजीवन हे पूर्वीच्या काळाप्रमाणेच धर्मतत्वाच्या आधारे आपले जीवनव्यवहार पार पाडत असतात. खरे तर आधुनिक कालखंडामध्ये धर्माचे रूप हे आधुनिक, बुद्धिवादी, समतावादी, विज्ञानवादी व लोकशाहीवादी असणे आवश्यक होते. पण धर्माची कल्पना हीच मुळात आधुनिकता, बुद्धिवाद, विज्ञानवाद, समतावाद आणि लोकशाहीवाद यांनी छेद देणारी असल्याचे पहावयास मिळते. प्राचीन-मध्ययुगीन काळातील बहुतांश धर्माची प्रकृती ही या प्रकारची राहिलेली आहे. अशा परिस्थितीमध्ये धर्माकडून नवसमाजनिर्मितीची व आधुनिक समाजनिर्मितीची फारशी अपेक्षा करता येत नाही. जगभरातील विविध धर्माची ही पारंपरिक प्रवृत्ती डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी ओळखली होती. त्यामुळे ह्या पारंपरिक धर्मप्रवृत्तीच्या मर्यादांपासून दूर असलेला बौद्ध धर्म त्यांनी येथील दलित-वंचित समाजाच्या अभ्युदयाकरिता त्यांनी विचारपूर्वक व जाणीवपूर्वक स्वीकारला. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी भारतीय पातळीवर केलेला हिंदू धर्माचा त्याग व त्यांनी केलेला सामूहिक बौद्ध धर्मस्वीकार हे केवळ दलितांच्या अभ्युदयाच्या दृष्टीतून क्रांतिकारक घटना नाही, तर ती भारताच्या अभ्युदयाच्या दृष्टीतून देखील क्रांतिकारक घटना आहे. कारण त्यांनी हा बौद्ध धर्म दलित बांधवांना दिला असला तरी या धर्मस्वीकाराची शक्यता त्यांनी संपूर्ण भारताकरिता खुली करून ठेवलेली आहे. आधुनिक काळाशी सुसंगत असणारा धर्म या नात्याने बौद्ध धर्माकडे पाहण्यात येते. खरे तर बौद्ध धर्म हा धर्म नाहीच, तो धर्म आहे. आणि बौद्ध धर्माची संकल्पना व या धर्माचे तत्त्वज्ञान आधुनिक राष्ट्राच्या कल्पनेला कोठेही छेद देणारे नाही. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी बौद्ध धर्माच्या रूपातून भारतासमोर धर्मनिष्ठ राष्ट्रनिर्मितेचे प्रतिमान उभे केले आहे. धर्म या पारंपरिक कल्पनेच्या बाहेर पडलेला बौद्ध धर्मविचार या देशाला देण्याचे ऐतिहासिक कार्य डॉ. बाबासाहेबांनी केले आहे. आधुनिक भारताच्या निर्मितीचे हे धर्मनिष्ठ प्रारूप हे आजच्या धर्मग्रस्त व धर्मशरण समाजवास्तवाच्या पार्श्वभूमीवर निःसंशय क्रांतिकारक मानावे लागते. भारत राष्ट्रनिर्मितीची डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची ही विचारदृष्टी ही अमूल्य स्वरूपाची विचारदृष्टी होय. याप्रकारे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांची राष्ट्रनिर्माते डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर ही प्रतिमा अत्यंत महत्वाची व मूलभूत अशी मानावी लागते.

Ambedkar For All

Ambedkar Forever

Mr. Ravindra Jinde,

Dhamangaon Rly, Dist. Wardha

Mobile No. : 9766957669

Babasaheb Dr. Bhimrao Ramji Ambedkar suffered inhuman treatments, mental tortures and humiliations since his childhood, as he was born to untouchable section of Hindu social order. The people in this community were deprived of all human rights. Overcoming all such adversities and orthodox oppression, Babasaheb rose from an outcaste to a prime architect of the Constitution of India. Isn't it an incredible accomplishment for the one who was boycotted in every stage of his life?

Today, Ambedkar has acquired a name of humanitarian ideology i.e., Ambedkarism. It is looked up as a store house of energy and inspiration to millions working for the cause of humanity across the world. His words, statements and even the intent of assertions are considered worth at the time of interpretation of the articles in the Constitution. At the Constitutional crisis the Supreme Court resolves the matter referring... “Thus, Dr. Ambedkar said in the Constituent Assembly Debates”. Throughout his life, Babasaheb strove hard for the upliftment and betterment of all sections of society.

For the rights of women and other backward masses: Dr. Babasaheb Ambedkar firmly opined: ***“I measure the progress of nation by the degree of progress achieved by the woman”***. Dr. Ambedkar saw the women as the victims of the oppressive, caste based and rigid hierarchical social system. They were the victims of gender discrimination. Dr. Ambedkar drafted and introduced the Hindu Code Bill to modify and codify with regard to various marriage systems prevailing in India, adoption, guardianship, equal sharing in parental property, succession and maintenance and to root out gender discrimination. But, this revolutionary Bill was proposed to be opposed by Dr. Rajendra Prasad and even by woman leader Sarojini Naidu. Hurt by such despicable approach towards the women by the then government, and secondly no action on the rights of backward classes as to appoint a Commission to investigate their socio-educational conditions as per the Article 340 of the Constitution. Dr. Ambedkar preferred to resign from the Union Cabinet. Thereafter, in

1953 ‘The First Backward Classes Commission’ was set up under the Chairmanship of Kaka Kalelkar, but the report was not accepted. In 1979, the Second Backward Classes Commission was constituted which is popularly known as Mandal Commission, according to which recommendations today the OBCs are entitled for 27% reservation in education and employment.

Dr. Ambedkar, who was groomed with a democratic fervor, constitutionally provided both men and women Universal Adult Suffrage amidst strong objections and oppositions. But even in the 21st century, a contradictory picture seems looming over the women's lot. By virtue of Constitutional Rights, they are ably discharging their duties as CM, PM, and even President. On the other hand, as per so called religious dogma, they are not allowed to enter at places of worship! We know the women didn't have the right to vote in England upto 1928 and in Switzerland upto 1973.

For marginalized classes (SC & ST): The Constitution has provided equality before law. Article 15 prohibits the discrimination in the matters of education on the grounds of religion,race,caste,sex etc. At the same time, the State is empowered to make provisions for the protection of women and children and socially and educationally backward classes by providing them special provisions for admission to educational institutions including private, unaided or aided by the State. Article 16 assures equal opportunity to all citizens in matter of public employment. However, according to Article 16(4) the State can make any provision for the reservation of appointments or posts in favour of any socially, educationally backward class which is not adequately represented in the services under the State.

An important instrument of progress emphasized by Dr. BabasahebAmbedkar is ‘Education’, which had not been made available to the socially underprivileged masses either in full quantity or quality. Consequently, almost all of them dwell below the “**Line of Economic freedom**” and the “**Line of Self-respect**”. Directive Principles of the State Policy includes Article 45 which directs the government: “Education bemade free and compulsory to all up to the age of 14.” In fact, this direction is a way to the progress of nation, but was completely ignored till 2009 when Right to Education has become a Fundamental Right as per Article21(A).

Since the adoption of the Constitution, the governments have not properly heeded to the cause of quality education to all. On the other hand, whatever the reservations mentioned therein have not been fully furnished. Since 1991 we have accepted liberalization, privatization and globalization (LPG) under the New Economic Policy. The public sectors of employment and education are on the decline and are being gradually closed down. The serious concern is – what about reservation policy in education and employment which are envisaged as instrumental for bringing marginalized and disadvantaged at the level of parity and equality? Because they are entitled for constitutional reservation in public sectors, and cannot be accommodated in the private sectors. To say in the words of Dr. BabasahebAmbedkar: ***“Reservation is not a matter of bread and butter, it is a matter of representation and participation in government and administration..... Reservation is a policy to maintain equality”***. In this era of privatization, is it possible to implement reservation policy to its ends? Can the principles – equality of opportunity and equality of status be materialized? The issues remain!

Implementing the Constitution serves true sense of tribute to the architect of the Constitution. Still, the matter of pride that not only India, but the world and the UN are celebrating the 125th birth anniversary of Dr. BabasahebAmbedkar- a constitutionalist par excellence, the champion of human rights. The humanitarian world now recognizes Babasaheb as a “Man” of high morals among the humans, liberated the untouchables worse than the victims of racism, stating: ***“There is a South Africa in every village of India”***.

As a leading Indian scholar, Dr. Ambedkar vehemently argued for the separate electorates and reservation for untouchables before the Southborough Committee which was preparing the Government of India Act 1919 and also at the Round Table Conference (held in 1930,’31,’32) he pressed for the same just demands and by dint of his profound erudition got them sanctioned as the Ramsey Mac Donald Award.

What we see today is a happy note that Dr. Ambedkar is quoted and referred with high reverence in almost all crisis take place from creation of separate states to invoking the President Rule as per the Article 356, will remain a ***“dead letter”*** (as he postulated)which was assumed to be imposed “sparingly” by the President exercising

his/her discretion power as the last resort, and cannot be employed for political purposes. The Supreme Court upheld the genuine intent envisaged by Dr. Ambedkar under judicial review in S.R. Bommai judgment in 1994. May our political class have this realization!

Dr. Ambedkar's untiring and relentless struggle for establishing a casteless society in which every individual can live with dignity and self-respect proves him a great patriot. One incident that predicts much: After the formal conclusion of RTC, Dr. Ambedkar left London with '24 boxes of new books'. One of the European passengers on the ship pointing to Dr. Ambedkar said to his friend: "*This is the young man who is writing new pages of Indian history!*"

बिल्ला परिवार की ओर से धम्मचक्र

प्रवर्तन दिन की मंगल कामनाएँ

**LIFE INSURANCE
CORPORATION OF INDIA**

MR. KISHOR S. BIRLA

Divisional Manager Club Member Agent

Off. LIC of India, CAB Br.990, Mount Road,
Sadar, Nagpur-440001.

Resi. Gangashankar Nivas, Plot No. 14, Agesen Nagar, Bhilgaon,
Teh.- Kamptee, Dist. Nagpur
Ph. Off. 2558662, 2551773,
Mob. 937394474, 8446550056

-ADDRESS-

Mrs. MALTI KISHOR BIRLA

LIC Agent
Code No. : 01986990

इंडियां बागडे परिवारकडून धम्मचक्र प्रवर्तन

दिनाच्या मंगल कामना

- सदेच्छुक -

अमित बागडे,
चिंटु बागडे

आणि समस्त बागडे परिवार

इंडिया निर परिवारकडून धम्मचक्र प्रवर्तन

दिनाच्या मंगल कामना

- सदेच्छुक -

मंगेश निर

गडचिरोली

आणि समस्त निर परिवार

Role of Caste in Current Social Practices in India

Jagdish Khobragade

Assistant Professor, School of Law,
Dr.Harisingh Gour Vishwavidhyala,
(A Central University) Sagar, (M.P.)

ABSTRACT

The write up makes an attempt to analyse the various issues pertaining to caste and related current social practices in India. The Caste system is the part of Indian religious orthodoxy and it has long existence in India, though in modern India it has been severely criticized by both Indian and foreign observers. However, caste ranking and caste-based interaction have occurred for centuries and will continue to do so because of religious orthodoxy, the recent incident of Rohit Vemula, a research scholar at University of Hyderabad attracted the attention of the world to the real situation in India by his sacrifice.¹ In this paper the concept of caste and the effect of customary caste practices have been discussed with example. However, the current scenario of Indian society is not much changed. The Constitution of India and the recent amendments in the laws relating to atrocities have not become successful in removing the caste system from the Indian society. The root causes of caste whether become a psychological factor and it is playing eminent role in the current social practices. This Article makes an attempt to explore the role of caste in the current social model of India.

Role of Caste

Since the origin of human being distinctive features are always noticeable like geographical location, race, colour etc. Although all human have same kind of origin but they can be recognised by various factors due to some physical appearance and genetic reasons. As a result of these distinct features of one community depart other from other community and the feeling of distinctiveness comes into existence. The people with that feeling of distinctiveness against each another starts cruelty. There are many incidence of cruelty, brutality, genocide like killing in Rwanda and Germany by Nazis against Jews. It has been used by one race against another only because of some sort of discrimination and it is prevalent in all over the world in

¹ <http://indianexpress.com/article/india/india-news-india/behind-dalit-student-suicide-how-his-university-campus-showed-him-the-door/>

different forms and incidence like Khairlanji in Maharashtra is one of the latest example where dalit family members brutally killed on 29th September 2006 by non-dalits. The recent incident of Rohit Vemula, a research scholar at University of Hyderabad attracted the attention of the world to the real situation in India by his sacrifice. Now it is called institutional discrimination. The recent survey by DNA Newspaper in IIT Bombay, among first year students (2013-14 batch) belonging to various SC, ST and OBC categories, has revealed that an alarming 56% of them feel discriminated against in the institution, though in a discreet manner. Nearly 60% of those in the reserved category also said they experienced more academic pressure than those in the general category. Students, however, claimed some members of the faculty harboured deep-rooted prejudices against quota students and award them very poor grades in exams despite performing well. Cases of discrimination have also been reported from other IITs, IISc and AIIMS. In 2008, IIT Delhi was in the news for terminating 12 Dalit students citing "poor academic performance", which led to allegations of caste-based discrimination. "At least 20 Dalit students from these institutions have committed suicide in the past seven years," said a PhD student in IIT Delhi.²

The United Nations come up with the UN Charter for the protection of human rights. The Universal Declaration of Human Rights, 1948 declares all human beings are equal and should be respect in all respect of life. There are two important conventions for the protection of human rights i.e. International Convention on Civil and Political Rights and International Convention on Social, Economical and Cultural Rights. As far as India is concerned, caste is social and political phenomenon and a person likes to follow the custom of caste system despite of having such a utilitarian constitution in India. Moreover, the caste is neither natural gift nor is a basic instinct of human race but still it has great importance in Indian society. So, what are the factors which have been influencing human rational mind to follow the caste system? Is it a psychological factor? And the most unfortunate thing is that under the guise of caste many people are doing cruelty therefore there should be some solution to end these menace. In a very

² <http://www.dnaindia.com/mumbai/report-caste-discrimination-in-india-s-elite-institutions-students-2016745>

general manner, caste can be said to be a social exclusiveness, with reference to diet, marriage, birth & rituals. Caste is a wider phenomenon sometimes it can be called as a social group or is an endogamous caste as a decisive factor. Each caste is a quasi-sovereign body which governs itself by its own rules and regulations. While some caste enjoy the privileges conferred and the others silently suffer the prohibitions and restrictions imposed on them. It is very difficult to confine the origin of caste system within these pages because of wider scope of meaning and definition of caste. However, caste in India is a Bra manic child of the Indo-Aryan culture, cradled in the land of the Ganga and the Jamuna & thence transferred to other parts of the country.

This racial origin of the principal feature of the caste system is further supported by the early term Varna, meaning colour used to specify the orders in society. Later on the word *Jati* came to denote caste, acquired by birth. The word *Jati* etymologically means "something into which one is born." it was occasionally used by good ancient authorities as equivalent to Varna. And still we fallowing these customs as our pride and heritage of ancestors therefore there should be some limit to stop discrimination amongst the caste. Our overall conclusion is that despite all the modernization and westernization of the Indian society, there is still the presence of the caste system although it is not in the same way as in the past.

The caste system has been around for centuries and it is rooted deep into the Indian culture. Even the laws set by the British in the past have not proven effective. It goes to the credit of Dr. Ambedkar that he became the first person in Indian history who gave a clarion call to end caste system in India. Even though most high-caste Indians claim that they do not follow the caste system, and that the caste system does not exist anymore, it is not the overall concluded statement. Similarly some educated Indians tell non-Indians that caste has been abolished or that "no one pays attention to caste anymore," such statements do not reflect reality. If there were no such thing as the caste system, then why are there still reports of caste-related atrocities in the news? Why are there still Untouchables living outside the village walls? Even though people of all castes are mixing together, it does not mean that the caste system does not exist. If there is no such thing as the caste system, then there would not be marriage advertisements and directories of Indians with their castes specifically stated, and there would not be the emphasis on marrying someone in the same caste.

Conclusion

The Constitution of India is the reflection of the concept of egalitarian society. It is the epitome of stability and change. The Preamble secures to all the citizens Justice, Social, Economic and Political and in this regard various provisions have been made for the welfare of the sections of the society. The fundamental rights for all and human rights document for those who had been denied justice for thousands of years on the basis of birth. All these Constitutional provisions are useless unless we stop discriminating one another on the basis of caste. Therefore, there is need to create an environment by which the people should come out of the centuries old oppressive mindset to build one developed India.

References:

¹ <http://indianexpress.com/article/india/india-news-india/behind-dalit-student-suicide-how-his-university-campus-showed-him-the-door/>

² <http://www.dnaindia.com/mumbai/report-caste-discrimination-in-india-s-elite-institutions-students-2016745>

कामतकर परिवारा तर्फे
धम्मचक्र प्रवर्तन दिनाच्या
हार्दिक शुभेच्छा

IDEAL COMPUTER JOB WORK & XEROX COLOUR XEROX

Xerox	Print (Colour)	Thesis Binding
Typing	Transferences	Scanning
Print (B&W)	Spiral Binding	Lamination
	Project Binding	

MAHADEO M. KAMATKAR
9021674891,
Shop No. 4B, Thakur Apartment, Tilak Nagar, Near Ravi Nagar Sq.,
Amravati Road, Nagpur. E-mail : kamatkarmahadeo@gmail.com

JANARDHAN M. KAMATKAR
8806251270

उमाळे परिवाराकडून धम्मचक्र प्रवर्तन
दिनाच्या मंगल कामना

-सदेच्छुक-

वासुदेव शंकर उमाळे
लता शंकर उमाळे, पंकज वा. उमाळे

उमाळे परिवार दीक्षाभूमीवर आपले स्वागत करित आहे

डॉ. राहुल बापुराव कांबळे,

आंबेडकरी तरुणार्डचे राजनितीक भवितव्य

नागपूर - ४४००१०

संपर्क : ९९६०२५८७३९

सप्रेम जय भीम.....

भीम के लगते जिगर आधे इधर आधे उधर..... या गाण्यातील पंक्तींना आजचे आपले तथाकथित पुढारी यथोचित पूर्णत्वास नेण्याच्या चढाओढीस लागलेले आहेत. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या स्वप्नातला बौद्ध समाज कधी साकारणार? हा सर्वात मोठा प्रश्न समाजापुढे भेडसावत आहे. आज बौद्ध समाजाच्या राजकारणाविषयी बोलायाचं झाल्यास सगळ्यात आधी गटा-तटांबद्दलच जास्त गवगवा होतांना दिसतो. रिपब्लीकन पार्टी आफ इंडियाची झालेली वाताहत, प्रत्येक नेत्यांनी स्वतःच्या स्वार्थासाठी पक्षाची ताटातुट करून स्वतःच्या वेगवेगळ्या चुली मांडल्या. अमका गट तमका गट यांतच स्वतःचे सौख्य सामावृन घेऊन बंदिस्त करून घेतले. नंतर उदयास आलेल्या बहुजन समाज पार्टीचीही आजच्या तारखेत अशीच शकले निर्माण झाली आहेत जसे आंबेडकराईट पार्टी, बहुजन मुक्ती, बहुजन सोशालिस्ट रिपब्लिकन इत्यादी. जो कुणी नेता म्हणुन पुढं आला की काही काळातच स्वतःची वेगळी व्यवस्था करायला लागतो. राजकीय पक्षच काय तर समता सैनिक दल व दि बुद्धिस्ट सोसायटी ऑफ इंडिया यांचेही विविध गट निर्माण केले आहेत आपल्या बहादूर लोकांनी. या सगळ्यात सर्वात जास्त सोसावं लागतं ते आपल्या आंबेडकरी जनतेला. जरा कुणावर विश्वास टाकुन त्यांच्या खांद्यावर समाजाचा डोलारा उभा करायचे स्वप्न रंगवायला लागले की स्वप्नभंगाचा आघात झालाच म्हणुन समझा. अश्या शेकडो पार्ट्या, गट, स्थापन करून लोकांनी स्वतःच्या फ्रॅन्चाइझी काढलेल्या आहेत. आजचा आपला समाज 'संघटित' व्हायचा सोडून स्वतःच 'संघटन' काढण्यात मश्गुल आहे. आपणच एक नाही आहे अन दुसऱ्यांना आपल्याशी जोडायला निघालेत.

आजच्या आंबेडकरी युवा पिढीला राजकारणाविषयी विचारल्यास त्यात रस नसल्याचे सांगते, अन काही तर याच गटा-तटांमध्ये विखुरलेली दिसते. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी आपल्या समाजापुढं प्रगतीकरिता, विकासाकरिता एक दुरदर्शी दृष्टिकोन ठेवला होता, त्या सगळ्या तत्वांना दुर्लक्ष करून युवा वर्ग 'व्यक्तीपुजेच्या' मागे लागलेला आहे. आपलं राजकीय स्थैर्य नसल्यामुळे विखुरलेल्या अवस्थेत असल्यामुळे सर्व समाज विखुरला आहे त्याची ताकत विखुरली आहे, याचमुळे आपण आपला एक साधा प्रतिनिधी निवडून आणू शकत नाहीये. एकेकाळी दुसऱ्या नंबरची पार्टी असलेला समाज आज एका कुशल नेतृत्वासाठी संघर्ष करत आहे यापेक्षा दुसरी शोकांतिका काय असणार. आज आपल्याला बाहेरील शत्रूंचा सामना करायच्या आधी घरातल्याच स्वकीयांसोबत लढावे लागत आहे. समाजाचा नेत्यांवरचा विश्वास तडीला गेला आहे. नेत्यांनी सरळ शब्दांत सांगायचं झाला तर समाजाला एकप्रकारे दगा दिला आहे असा म्हटलं तरी अतिशयोक्ती होणार नाही. याचाच फायदा

घेऊन विरोधक युवा पिढीला याच सगळ्या गोर्टीमध्ये अडकवून, भावनिकरित्या वापरून घेतल्या जाते. त्याला दिशाहीन करून भरकटविल्या जाते आणि शेवटी त्यामुळे या (कु)नेत्यांच्या गलिच्छ राजकारणामध्ये त्यांचा अक्षरशः बळी जात आहे. या सर्व गोंधळामुळे तरुण वर्गाला प्रश्न पडला आहे "कोणता हा झेंडा घेऊ हाती ?". आजही काही ग्रामीण ठिकाणी युवा हा शिक्षण सोडून नेत्यांच्या मागे लागलेला दिसतो, यावर बाबासाहेब ९ डिसेंबर १९४५ ला मनमाड येथे अस्पृश्य विध्यार्थी बोर्डिंगच्या इमारतीच्या कोनशिला समारंभाप्रसंगी म्हणतात "आपण राजकीय चळवळीला जितके महत्व देतो तितकेच महत्व शिक्षण प्रसाराला दिले पाहिजे कारण शिक्षणाशिवाय आपल्याला मान्याच्या जागा काबीज करता येणार नाहीत आणि जोपर्यंत मान्याच्या जागा आपण काबीज करीत नाही तोपर्यंत खरीखुरी सत्ता आपल्या हाती आली असे म्हणता येणार नाही " (संदर्भ: डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर लेखन आणि भाषणे, १८/२, पा. नं. ५७०).

कोणत्याही समाजाची ताकत हि त्याच्या "युवा" शक्तीवर अवलंबून असते. आंबेडकरी युवकांना बाबासाहेबांच्या जिवंत वैचारिक ग्रंथसंपदेचे वरदान लाभले आहे. ते आत्मसात करून योग्य आकलन करून आपल्या वैचारिक प्रवाहाला वाट मोकळी करून द्यायला हवी. एवढे मोठी संपत्ती असल्यास दुसऱ्या कशाचीही व कुणावरही अवलंबून राहण्याची गरज भासत नाही. त्यांना फक्त आणि फक्त 'डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर' ही शिदोरी अखवी जीवनभर पुरेशी आहे. आजचा युवक उच्च शिक्षित, संवेदनशील, वैचारिक वृत्तीचा आहे. त्यामध्ये कमालीची नेतृत्वक्षमता आहे. हाच युवा जेव्हा दीक्षाभूमीवरून स्फूर्ती घेऊन धम्मसंदेश देतो, जीर्ण रूढी, परंपरा, अंधशळा, अन्याय, अत्याचार याविरोधात पेटून उठतो, चळवळीमध्ये काम करताना रक्ताचं पाणी करतो, आपल्या बांधवांमध्ये धम्माबदल जागरूकता निर्माण करण्याकरिता धडपड करतो, पण राजकारण या अतिमहत्वाच्या विषयाला हाताळताना सपशेल वाट चुकतो. स्वतंत्र अशी शिस्तबद्ध राजकीय चळवळ ही सध्या वेळेची मागणी आहे. आज जर तरुणांनी जागे होऊन योग्य पावलं उचलली नाहीत तर उद्या पुन्हा आपल्यावर गुलाम व्हायला वेळ लागणार नाही. आंबेडकरी युवा वर्गाला आता एक सशक्त अशी चळवळ उभी करावीच लागेल जिचे एक सम्यक ध्येय व उद्दिष्टे असायला हवेत.

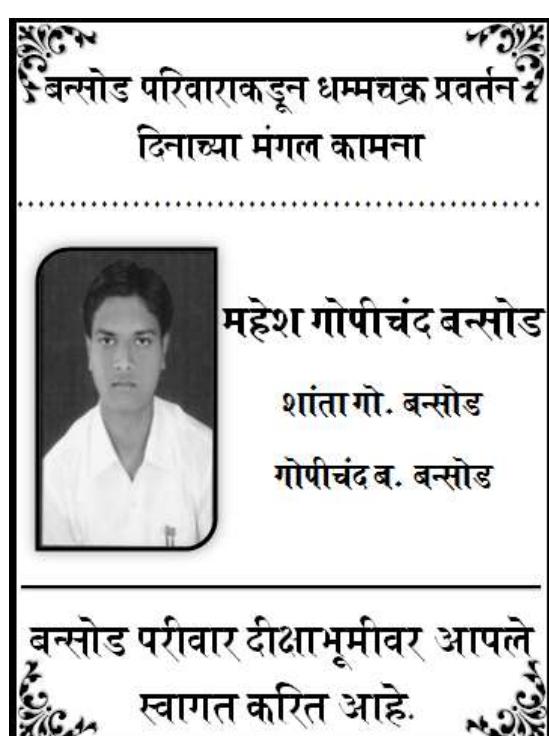
आता प्रश्न पडतो कुठल्या राजकीय पक्षाला जुळायचे? बाबासाहेबांनी आपल्यासाठी कधी न संपणार असा अमुल्य ठेवा सोडून गेले आहेत. इतर पक्षांच्या मागे न लागता बाबासाहेबांनीच लिहून ठेवलेल्या "रिपब्लीकन" चळवळीला पुनर्जीवित करून सगळे गट-तट विसर्जित करून एकाच झेंड्याखाली एकत्र येऊन संघटित होऊन, ज्यांना ज्यांना यायचं त्यांना शामिल करून विशेषत: युवकांनी पुढाकार घेऊन शिस्तबद्ध मार्गक्रमण करायला पाहिजेत. व्यक्तिपूजेला बाद करून फक्त रिपब्लिकन संकल्पनेला धरूनच आपला विकास साधता येईल व पुढील समृद्ध भविष्याची बीजारोपण होईल. जर हे शक्य झालं तरच आपण आपलं प्रतिनिधित्व देऊ शकू नायतर आपल्या समस्यांना तोडगा कधीच निघणार नाही; अन्याय, अत्याचार वाढत राहणार अन हे राजकारणी आपल्या समाजाला असेच मध्यंतरी लटकावून ठेवणार अन विकास खुंटणार.

शांत्रूना कळून चुकले आहे की व्यक्ती जरी हयात नसली तरी तिचे विचार हे अजून जास्त प्रभावी ठरतात. म्हणून आज त्यांना बाबासाहेबांची अत्यंत गरज भासायला लागली आहे म्हणजे मध्यंतरी अशी परिस्थिती निर्माण करण्यात आली होती की, हे लोक सांगत सुटलेत की आम्हीच बाबासाहेबांचे खेरे अनुयायी आहेत. त्यासाठी ते बाबासाहेबांच्या विचारांना लोकांपुढे तोडून-मोडून त्यांना हवे तसे मांडायला मागे पुढे पाहणार नाहीत. बाबासाहेबांचे अन आमचे विचार सारखेच आहेत असा विखारी प्रचार पण करतील. याचसाठी हि आपल्या युवकांच्या खांद्यावर आलेली सगळ्यात मोठी जबाबदारी आहे. सजग राहून अशया पळवाटांचा योग्य समाचार घेऊन हे वैचारिक भेसल आक्रमण परतून लावायचे आहे. समाजात दरी वाढविणारे सुद्धा लिखाण केल्या जाते अशया लिखाणाबाबत जागरूकता आणणे व त्याचा योग्य प्रतिबंध करणे. सोबतच समाजामध्ये वाढलेल्या परावलंबी तणांना मुळासकट उपटून पण टाकायचे आहे जेणेकरून त्यांचे विष पेरून समाज दुभंगायचा प्रयत्न हाणून पाडण्यास मदत होईल.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची भाषणे हि नेहमी तरुणांना स्फूर्तिदायक असतात. बाबासाहेब तरुणांचा आत्मविश्वास वाढविताना म्हणतात कि आपल्या अंगिकारलेल्या कार्यात प्रथम अपयश मिळाले तरी हरकत नाही. परंतु आपण आपल्या ध्येयापासून कधीही अलिस्त होता कामा नये. मनुष्याच्या अंगी जितके नैतिक बल अधिक असेल तितका त्याचा आत्मविश्वास वाढत जाऊन पराजयातूनही त्याला शेवटी सन्मानाचे यश मिळविता येते (संदर्भ: डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर लेखन आणि भाषण, १८/२, पा. नं. २९).

जागतिक स्तरावर बाबासाहेबांच्या विचारांची पाऊलवाट स्वीकारून काही देश महासत्तेची फळ चाखत आहेत. आपलीही प्रगती व विकास बाबासाहेबांच्याच विचारांनी होणार आहे हे युवा पिढीने लक्षात घ्यायला पाहिजे व त्यादृष्टीने प्रयत्न करायला पाहिजेत.

सर्व धर्म बांधवांना धर्मचक्रप्रवर्तन दिनाच्या व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या शतकोत्तर रौप्य जयंती महोत्सवाच्या हार्दिक मंगलकामना..... जय भीम.....

प्रविण क. अबगड

नागपूर — ३३

मो. ७३५०१८००५६.

बौद्ध धर्म आणि एन. शिवराज

प्रस्तावना :

बौद्ध धर्म हा भारतातील पहीला धर्म आहे ज्या धमाने पारंपारिक भारतीय समाज व्यवस्थेला तडा देऊन नविन समाज रचना निर्माण करण्याचा प्रयत्न हा इ.स.पू. सहाव्या शतकात केला. बौद्ध धर्म हा हिंदु धर्मातील अनिष्ट चालीरीती, कर्मकांड, पुरोहीत वर्गाच्या विरुद्ध आवाज उठविणारा व प्रतिक्रिंती म्हणून पुढे येणारा धर्म होय. हजारो वर्षपासून चालत आलेल्या जातीप्रथेला भारतामध्ये प्रथमता कोणी विरोध केला असेल तर तो म्हणजे बौद्ध धम्माने. बौद्ध धम्माने विरोध करायचा म्हणून केलेला नव्हता तर बुध्दांना सामाजिक वास्तव माहित होते की, समाजाला त्यासाठी पर्यायी व्यवस्था द्यावी लागते तेव्हांच समाज परिवर्तनाला तयार होतो. बुध्द धर्म हा स्वयंप्रकाशित व्हा हे तत्व मानणारा धर्म आहे म्हणून या धम्माने जो धर्म मानवाला काही प्राप्त करण्यासाठी वा मिळविण्यासाठी मध्यस्थची गरज असते असे सांगतो त्या धर्माला नाकारुन भारतीय समाजाला नव्हे तर संपूर्ण जगाला पर्याय म्हणून बौद्ध धर्म दिला. मोठ्या प्रमाणात हा पर्याय भारतीय समाज व्यवस्थेने स्विकारला परंतु ही स्थिती फक्त बुध्द जिवंत असे पर्यंत होती व नंतरच्या काळात बुध्द धम्माला उतरती कळा लागली. बुध्दांनी जी पर्यायी व्यवस्था समाजाला दिली वा जो बुध्द धर्म दिला त्याला जगातले पहिले धम्मचक्र परिवर्तन असे म्हणतात.

बुध्दा नंतर सम्राट अशोकाने व नंतरच्या काळात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी बौद्ध धम्माला जगात प्रसिध्दी मिळवुन दिलेली दिसते. असे असले तरी डॉ. आंबेडकरांच्या धर्मातरापूर्वीही भारतात बौद्ध धम्माचा प्रसार होता परंतु त्याचे स्वरूप हे लहान होते. डॉ. आंबेडकरांपूर्वी एन. शिवराज यांचे वडील नमोशिवायम पिल्लई यांनी दी साऊथ इंडियन बुध्दीस्ट असोसिएशन या संस्थेतर्फे बौद्ध धर्म स्विकारलेला होता त्यामुळे एन. शिवराज हे डॉ. आंबेडकरांपूर्वीच बौद्ध झालेले होते. परंतु एन. शिवराज यांनी जोपर्यंत डॉ. आंबेडकरांच्या चळवळीत सहभाग घेतला नव्हता तो पर्यंत त्यांनी कुठलेच धार्मिक कार्य केले नव्हते परंतु डॉ. आंबेडकरांच्या चळवळीत सामिल झाल्यानंतर त्यांनी आपले बौद्ध धर्म प्रचाराचे कार्य चालु केलेले दिसते.

या मध्यांतरीच्या काळात बौद्ध धर्म हा भारतामधुन लुप्त झाल्यागत झाला असला तरी विदेशामध्ये म्हणजेच चीन, जापान, तैवान, श्रीलंका, थायलंड इत्यादी अनेक देशात हा धर्म विकसित झालेला दिसतो.

एन. शिवराज यांचा धर्मातराला पाठिंबा :

एन. शिवराज यांनी डॉ. आंबेडकरापूर्वीच बौद्ध धर्म स्विकारला असला तरी बौद्ध धम्माच्या संदर्भात डॉ. आंबेडकरांच्या संपर्कात येईपर्यंत कुठलेच कार्य केले नव्हते फक्त ते बौद्ध होते. १३ ऑक्टोबर, १९३५ ला डॉ. आंबेडकरांनी येवला या ठिकाणी भरलेल्या अस्पृष्टांच्या परिषदेत धर्मातराची घोषणा केली. घोषणा केल्यानंतर धर्मातराचा विचार करण्यासाठी एक सभा १२, १३ जानेवारी, १९३६ ला एन. शिवराज यांच्या अध्यक्षतेखाली

पुणे येथे भरविण्यात आली होती. या परिषदेत भाषण करतांना एन. शिवराज म्हणाले की, “अस्पृश्यतेच्या पाशातुन सुटण्यासाठी माझ्या मते एकच मार्ग आहे तो म्हणजे हिंदू धर्म सोडून दुसऱ्या कोणत्याही प्रचलित धर्मात जाणे हा नसुन एखादा नविन धर्म स्थापन करणे किंवा आर्यानी हिंदू धर्म आणि त्यांच्या चालीरीती हिंदुस्थानात आणण्यापुर्वी जो आदीद्रविडांचा प्राचिन धर्म होता त्याचे पुर्नरुजीवन करणे होय”. असे म्हटले होते खेरे तर त्यांना प्राचिन बौद्ध धम्म स्विकारावा असेच म्हणायचे असेल कारण ते स्वतः बौद्ध होते. या परिषदेपासून खच्या अर्थाते एन. शिवराज डॉ. आंबेडकरांच्या धर्मातराच्या चळवळीस जोडले गेले होते.

डॉ. आंबेडकरांनी धर्मातराची घोषणा केली तेव्हा त्यांचे अनेक सहकारी पा. ना. राजभोज, काजरोळकर आणि पी. बाळू या अस्पृश्य नेत्यांनी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या घोषणेचा विरोध करून कॉग्रेसची वाट धरली होती. परंतु एन. शिवराज किंचीतही न डगमगता डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या पाठीशी खंबीरपणे उभे राहीले व धर्मातराच्या चळवळीस पाठींबा दिला कारण, त्यांच्या ठायी बौद्ध धम्मातील नैतीकता होती म्हणूनच ते हे कार्य करू शकले. १४ ऑक्टोबर, १९५६ च्या धर्मातराच्या सभेत एन. शिवराज हे म्हणतात की. मी स्वतः पंधरा वर्षांपासून बौद्ध झालो असलो तरी धर्मातराचारखे महान कार्य डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनाच जमले ते इतरांना व माझ्यासारख्यांना जमले नसते, ते म्हणाले की, डॉ. बाबासाहेबांनी बौद्ध धम्म स्विकारला तो हिंदू धर्माला पर्याय म्हणुन नक्हे तर हिंदू धम्मचे प्रयोजन हे विश्वाच्या स्वरूपाचे विश्लेषण करणे हे असुन बौद्ध धम्मचे प्रयोजन विष्वाची पुर्नरचना करणे हे आहे. म्हणुन डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी बौद्ध धम्म स्विकारला. असे सांगुन त्यांनी जनतेला बौद्ध धम्म स्विकारण्याचा आग्रह केला होता.

एन. शिवराज बौद्ध धम्माची महती पटवून देत

१५ ऑक्टोबर, १९५७ रोजी मुबई मधील नरेपार्क येथे स्वागत व सत्कार प्रसंगी केलेल्या भाषणात एन. शिवराज हे बौद्ध धम्माची महती पटवून देतांना म्हणतात की, चीन, जपान, ब्रह्मदेश, श्रीलंका, थायलंड वैगेरे देशात जाती व्यवस्था नाही ती फक्त भारतातच आहे या जातीचे निर्मूलन करणे हे डॉ. आंबेडकरांचे जीवनकार्य बनले होते. जातीचे निर्मूलन कसे करता येईल? मन मुक्त करणे हा त्यावर एकमेव उपाय आहे, मन मुक्त कसे होते? बुद्धीवादी, नितीवान शिकवणुकीमुळेच मनाला मुक्ती मिळते ही शिकवण सर्व प्रथम गौतम बुद्धांनी दिली म्हणून बुद्धाच्या मार्गाशिवाय या देशाला तरणोपाय नाही त्यामुळे संपूर्ण भारत देशाने बौद्ध धम्म स्विकारावा असे त्यांना वाटे, याच भाषणात पुढे ते म्हणतात की, भारताचे पंतप्रधान पंडीत जवाहरलाल यांचा गौतम बुद्धाच्या तत्त्वज्ञानावर विश्वास आहे म्हणून त्यांनी सुधा बुद्धाचा धम्म स्विकारावा अशी आशा व्यक्त करून ते म्हणतात की, सप्राट अशोकाने बुद्ध धम्म स्विकारून आपल्या साम्राज्याचा विकास केला होता असे उदाहरण देऊन ते नेहरुंचे मन वळविण्याचा प्रयत्न करतात. अशा प्रकारे एन. शिवराज हे बौद्ध धम्माचे महत्व पटवून देत व देशाच्या पंतप्रधानालाही धम्म स्विकारण्यास तयार करत असत.

जागतिक बौद्ध धम्म परिषद व एन. शिवराज

२४ नोव्हेंबर ते ३० नोव्हेंबर, १९५८ ला थायलंड या देशाची राजधानी बॅकांग येथे जागतिक बौद्ध धम्म परिषद पार पडली होती या जागतिक बौद्ध धम्म परिषदेला एन. शिवराज व त्यांच्या शिष्यमंडळाने हजेरी लावली होती तेंव्हा त्यांनी बौद्ध धम्मीय देशांचे मुल्यांकन केले व ते म्हणतात की, ‘थायलंड, ब्रह्मदेश, श्रीलंका, चीन, जपान या देशात अन्न धान्याचा प्रश्न नाही लोक भरपुर खावुन दुसऱ्या भुकेकंगाल देशात धान पाठवु शकतात तसेच जमाती जमातीमधील झागडे झालेले तिकडे आढळत नाही, भिक मागतांना कोण दिसणार नाही, तिकडे कारखाणादार व कामगार, जमिनदार व कुळे, पक्षोपक्ष, पक्षांतर्गत गट यांचे परस्परांशी संबंध अत्यंत प्रेमाचे आहेत, माणसामाणसातील आदर्श संबंध तेथे आहेत या गोष्टीचे कारण म्हणजे त्या देशांनी स्विकारलेला बुद्धाचा जिवन मार्ग होय. असे मात्र भारतात घडत नाही कारण भारताने बुद्धाचा मार्ग स्विकारलेला नाही., ब्रह्मदेशाचे पंतप्रधान युनू यांनी देशातील अराजकतेचा कानोसा घेतला व चांगल्या नितीमान षिस्तबध्द लोकांच्या हातात सत्ता सुपूर्द केली, निवडणुका होत असतांना देशात अराजकता निर्माण होणे योग्य नाही त्यामुळे दुसरा देश अराजकतेचा फायदा घेऊ षकतो, तसेच सतेचा काढीमात्र उपयोग निवडणुकीसाठी होवू नये म्हणून त्यांनी सत्ता सोडली. पंतप्रधान युनू हे करु शकले पंडीत नेहरु असे करु शकतील काय? शक्य नाही कारण युनू हे बौद्ध होते तर पंडीत नेहरु हे हिंदु आहेत.

एन. शिवराज यांचे तत्कालीन विचार आजच्या स्थितीला भारताला जसेच्या तसे लागु पडतात. आज भारतात सर्व क्षेत्रात अराजकता माजलेली आहे भ्रष्टाचार, स्त्रियांवरील अत्याचार, राजकीय पक्षा पक्षातील अंतर्गत दुही व त्यातुन निर्माण होणारे जातीय दंगली, (मुजफ्फरनगर येथील जातीय दंगल, उत्तर प्रदेश) पक्षा पक्षातील चालु असलेली वारसा पध्दत—क्रॉग्रेस पक्षाचे राहुल गांधी, समाजवादी पक्षाचे अखिलेश यादव, शिवसेनेचे उद्धव ठाकरे, राष्ट्रवादीचे सुप्रिया सुळे, गोपीनाथ मुंडेची पंकजा पालवे आदी या गोष्टीचे कारण म्हणजे सत्ता लोभ होय, तसेच स्त्रियांवर होणारे बलात्कार खैरलांजी, दिल्ली, कोपडी, बुलंदशहर येथिल बलात्कार व गुजरातच्या उनामध्ये, मध्यप्रदेशच्या मंदसौर रेल्वे स्थानकावर, कर्णाटकात चिकमंगलुर, बिहारच्या औरंगाबाद जिल्ह्यात इत्यादी ठिकाणी दलित व मुस्लिम समाजातल्या महीला व पुरुषांना मारहान व अपमानित करण्याच्या ज्या घटना अलिकडेच घडल्या त्या सर्व घटनांच्या मुळाशी अनैतिकता हा घटक आहे त्यासाठी त्या सर्वांनी पर्यायाने भारताने जर बौद्ध धम्म स्विकारला तर बौद्ध धम्मातील नैतिकता जनतेच्या ठायी व भारताला भेडवसणारे सर्व प्रश्न नष्ट होतील व रातकारनातील नैतिकता वाढेल आणि भारत देश लवकरच महासत्ता बनेल असे वाटते.

बौद्ध धम्माचा प्रसार

बौद्ध धम्माविशयी एन. शिवराज हे कृतिशिल कार्यकर्ते होते त्यांनी रिपब्लिकन पक्षाच्या प्रचारार्थ जेव्हा जेव्हा भारतामध्ये दौरे केले तेव्हा तेव्हा त्यांनी बौद्ध धम्माचा प्रचार करण्याची संधी सोडली नाही. त्यांनी राजकारणामध्ये नैतिकतेला महत्व दिले त्यांनी सांगीतले की, नैतिकता ही पाया असतो जर असे नसेल तर पक्ष केळांही भुईसपाट होवू षकतो यासाठी ते सांगतात की, रिपब्लिकन पक्ष नैतिकतेवर आधारलेला आहे व हि

नैतिकता बौद्ध धम्माकडुन घेतलेली आहे. रिपब्लिकन पक्ष तेव्हांच इतर पक्षांवर भारी पडु शकतो जो पर्यंत त्यांच्याकडे नैतिकता आहे जेव्हां ही नैतिकता राहणार नाही तेव्हा पक्षाची शकले होतील एन. शिवराज यांचे तेव्हांचे मत आजही जसेच्या तसे लागू पडते आज आपल्याला रिपब्लिकन पक्ष कोणत्या अवस्थेत आहे हे माहीत आहे पक्षाची ही अवस्था नैतिकता सोडुन दिल्याने झाल्याचे दिसते जर हा पक्ष आपली नैतिकता कायम ठेवु शकला असता तर कदाचित आजचे चित्र वेगळे असते.

एन. शिवराज हे राजकीय कार्यक्रमामधुन बौद्ध धम्माचा प्रचार करत असत व बौद्ध धम्म हा भारतीयांसाठी कसा उपयुक्त आहे हे पटवुन सांगत असत एन. शिवराज हे राजकीय कार्यक्रमात डॉ. आंबेडकरांच्या फोटो सोबत बुधाचाही फोटो ठेवत असत. या त्यांच्या कृतीमुळे रिपब्लिकन पक्ष हा फक्त बौद्धांचा पक्ष आहे अशीही टिका झाली तो भाग वेगळा.

आज एन. शिवराज यांच्या सारख्या अष्टपैलू व्यक्तिमत्वाचे आंबेडकरी चळवळीला आवश्यकता आहे कारण आज आंबेडकरी चळवळीतील राजकीय कार्यक्रमात बुधांचा फोटो तर दिसत नाही उलट डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी दिलेल्या बुद्ध धम्मातील नैतिकता आजच्या आंबेडकरी चळवळीतील एकाही राजकीय नेत्यात आढळून येत नाही यामुळे आंबेडकरी चळवळीचे नुकसान होवुन खरी आंबेडकरी चळवळ मागे पडत चालली आहे.

नव बौद्धांच्या हक्कांचा लढा

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी आधुनिक भारतात धर्मातराची क्रांती घडवुन आणली या क्रांतीला राजकीय क्षेत्रातुन बन्याच दिग्गज राजकीय नेत्यांचा विरोध होता परंतु डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी तो विरोध डावलुन ही क्रांती घडवुन आणली त्यामुळे अनेक राजकीय नेत्यांच्या डोळ्यात हे खुपायला लागले याचाच परिपाक म्हणून कॉग्रेस सरकारने २९ ऑक्टोबर, १९५६ ला संविधानाच्या १४१ व्या कलमात दुरुस्ती केली ही दुरुस्ती १९५६ ची ६३ वी घटना दुरुस्ती म्हणून परिचीत आहे त्या दुरुस्ती नुसार शेळ्युल कास्ट या यादीत हिंदू आणि शिख या धर्मातील मागासंवर्गीयांनाच सवलती मिळतील इतरांना नाही म्हणजेच बौद्ध धम्म स्विकारलेल्यांना ह्या सवलती मिळणार नव्हत्या म्हणुन ह्या सवलती नव बौद्धांना मिळाव्यात यासाठी एन. शिवराज यांच्या नेतृत्वाखाली एक खासदारांचे शिष्टमंडळ पंतप्रधान नेहरुंना भेटले होते व सरकारने १४ एप्रिल, १९५८ राजी ह्या सवलती जाहीर कराव्यात अशी मागणी केली होती. ही मागणी लोकसभेमध्ये एन. शिवराज यांनी लावुन धरली होती व नंतरच्या काळात त्याचा फायदा झाल्याचा दिसुन येतो तेव्हा एन. शिवराज हे करु शकले परंतु आजच्या काळात बौद्धासाठीचा बुदिस्ट पर्सनल लॉ हा कायदा पारित करण्यासाठी आंबेडकरी चळवळीतील एकही आमदार किंवा खासदार लोकसभेमध्ये हा मुद्दा मांडतांना दिसत नाहीत. शिख, मुस्लिम, हिंदू, पारशी, श्विश्चन या सर्वांना विवाह कायदा आहे पर बौद्धांना नाही यासाठी कोणीही आंदोलन, मोर्चा वा निदर्शने करताना दिसत नाहीत ही आंबेडकरी चळवळीतील फार मोठी शोकांतीका आहे असेच म्हणावे लागेल.

एकूणच एन. शिवराज यांनी बौद्ध धम्माचा प्रचार, प्रसार करत असतांना कुठल्याही गोष्टीची तमा बाळगली नाही व आपल्या भूमिकेमध्ये बदल केला नाही. त्यांनी जागतिक परिषदेमध्ये सुद्धा बौद्ध धम्म स्विकारलेले देश कसे विकसित आहेत हे पटवुन दिले व त्या देशातील नैतिकता कायदा असल्यामुळे भारतासारखे भ्रष्टाचार घडलेले दिसत नाहीत व सत्तालोलुपता नसल्यामुळे त्या देशात शांतता नांदतांना आपल्याला दिसुन येते हे सर्व त्यांनी बौद्धांचा जिवनमार्ग स्विकारल्यामुळे घडले अशी मते मांडली होती.

अशा प्रकारे एन. शिवराज यांनी आपली परखड मते मांडून भारताला बौद्ध धम्माची किती आवश्यता आहे हे पटवुन देण्याचा प्रयत्न केलेला दिसतो.

लोहकरे परिवाराकडून धम्मचक्र प्रवर्तन

दिनाच्या मंगल कामना

-सदेच्युक-

रामभाऊजी लोहकरे,
सफल प्रदिप लोहकरे,
सृष्टी प्रदिप लोहकरे

लोहकरे परीवार दीदाभूमीवर आपले सहर्ष स्वागत करित आहे.

**डॉ. आंबेडकरांच्या तत्त्वज्ञानातील
विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्व विकासाचे चिंतन**

“जो आपली बुद्धी जागृत ठेवून आपले हक्क काय, आपले अधिकार काय व आपले कर्तव्य काय याची जाणीव करून घेतो त्याला मी स्वतंत्र म्हणतो. जो परिस्थितीचा दास झाला नाही, जो परिस्थितीला आपल्या कहवत आणण्यास सिद्ध असतो, तो माणूस स्वतंत्र आहे, असे मी म्हणतो. जो रुढीच्या स्वाधीन झाला नाही, जो गतागुतिक बनला नाही, ज्याच्या विचाराची ज्योत विझली नाही तो स्वतंत्र आहे, असे मी म्हणतो. जो पराधीन झाला नाही, जो दुसऱ्याच्या शिकवणीने वागत नाही, जो कार्यकारणभाव ध्यानात घेतल्याशिवाय कशावर विश्वास ठेवीत नाही, जो आपल्या हक्कांचा अपहार केला असता, त्याच्या रक्षणार्थ दक्ष असतो, जो प्रतिकूल लोकमताला घाबरून जात नाही, दुसऱ्याच्या हातचे बाहुले न होण्याइतकी बुद्धी, स्वाभिमान ज्याला आहे तोच माणूस स्वतंत्र आहे, असे मी समजतो. जो आपल्या आयुष्याचे ध्येय व आपल्या आयुष्याचा व्यय दुसऱ्याने घालून दिलेल्या ओझेप्रमाणे ठरवीत नाही, जो आपल्या बुद्धिनुसार आपल्या आयुष्याचे ध्येय काय असावे व आपले आयुष्य कोणत्या कार्यात व कशा रीतीने व्यतीत करावे हे आपले आपण ठरवितो. सारांश जो सर्वस्वी स्वाधीन आहे, तोच माणूस स्वतंत्र आहे, असे मी समजतो.”

— डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर

(डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर : लेखन आणि भाषणे: खंड १८ भाग १, पृ. ५०६ मधून साभार)

व्यक्तिमत्त्व ही भौतिक संकल्पना असून त्याचे स्वरूप द्वंद्वात्मक (शरीर आणि मन) अर्थात परस्पर-प्रभावित आहे. व्यक्तिमत्त्व हे सामाजिक उदीपन मुल्य व त्याचप्रमाणे सामाजिक परिस्थितीत घडणाऱ्या व्यक्तीच्या वर्तनाची गोळा बेरीज होय. शिक्षण म्हणजे प्राप्त ज्ञानाद्वारे व्यक्तिमत्त्वात अपेक्षित परिवर्तन घडवून आणणाऱ्या क्रिया-प्रक्रियांची गोळा बेरीज होय. आणि म्हणूनच व्यक्तिमत्त्वाच्या विकासात शिक्षणाची भूमिका अतिशय महत्त्वाची आहे. डॉ. आंबेडकर हे शिक्षणाला भौतिक घटक तसेच सामाजिक परिवर्तनाचे एक प्रभावी साधन मानतात. प्रस्तुत संशोधन लेख द्वारे डॉ. आंबेडकरांच्या शैक्षणिक तत्त्वज्ञानात विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्व विकासाचे चिंतन हे व्यक्तिपासून समाज, आधुनिक जीवनमूल्यांच्या माध्यमातून राष्ट्रनिर्मितीत कसे विकसित होत जाते यांवर प्रकाश टाकण्याचा प्रयत्न केला आहे.

सूचक शब्द : डॉ. आंबेडकर, शैक्षणिक तत्त्वज्ञान, प्रज्ञा, शील, करूणा, मैत्री, सम्यक संकल्प, वैयक्तिक प्रयत्न सामाजिक परिवर्तन, आधुनिक लोकशाही जीवनमूल्ये, राष्ट्रनिर्मिती.

डॉ. आंबेडकरांचे शैक्षणिक तत्त्वज्ञान

डॉ. आंबेडकरांच्या मते, व्यक्तिला जाणीव (ब्ववदेबपवनेदमे) देते ते शिक्षण होय. ‘बुद्धिप्रमाणेच मनुष्याच्या अंतःकरणाला संस्काराची आवश्यकता आहे. आणि हा जो संस्कार करावयाचा त्यालाच खरे शिक्षण म्हणतात.’^९ म्हणून प्रत्येक विद्यार्थ्यांने बुद्धीचा विकास करण्यासाठी, हालअपेष्टा सहन करून ज्ञान मिळविले पाहिजे आणि ज्ञानाच्या बळावर स्वतंत्रपणे विचार करावयास शिकले पाहिजे. “शिक्षण म्हणजे व्यक्तिचा मानसिक व बौद्धिक विकास घडवून आणणारे, सामाजिक गुलामगिरी नष्ट करण्याचे, आर्थिक विकास साधण्याचे व राजकीय स्वातंत्र्य मिळविण्याचे शास्त्र आहे.”^{१०} व्यक्तिमत्वाचा शोध घ्यायला लावणारे बीज शिक्षणात असावे, असे डॉ. आंबेडकरांना अपेक्षीत होते.

डॉ. आंबेडकरांना शिक्षणाचा उद्देश्य हा वस्तुस्थितीपूरक माहिती पुरविणे किंवा काही सिद्धान्त शिकविणे असा अभिप्रेत नव्हता. “विद्यार्थ्यांचे व्यक्तिमत्व विकसित होईल, त्यांच्या मानसिक, बौद्धिक क्षमतांची वाढ होईल, प्रस्थापित अधिकारी, विद्वानांच्या विचारांचे टिकात्मक परीक्षण करण्यास ते समर्थ होतील, प्रथम सूत्रांचा शोध घेऊन ते आवश्यक माहिती मिळविण्याचा प्रयत्न करतील, त्यांच्या मनात कोणत्याही विषयांविषयी जिज्ञासा निर्माण होऊन, त्याद्वारे सखोल अध्ययनाच्या प्रवृत्ती विकसित होतील. त्याचप्रमाणे सत्याचा शोध किती अवघड आहे याची त्यांना जाणीव होईल, तरीही त्या मार्गावर जाणे किती आवश्यक आहे हे त्यांना जाणवेल. एखाद्याने व्यक्त केलेले मत आणि वस्तुस्थिती यांमधील अंतर ते जाणू शकतील. समस्या जाणून घेऊन प्रत्येक समस्येचे नेमकेपण त्यांच्या लक्षात येईल, प्रत्येक समस्येचे निदान गुणावगुणांचे विश्लेषण केल्यानंतर करण्याची क्षमता निर्माण होईल, समस्येचे निदान करताना आपल्या आवडत्या सिद्धांताचा मोह त्यांनी टाळवा, एखाद्याच्या मताचा तीव्र विरोध जरी करावयाचा असेल तरीही त्या व्यक्तीवर अन्याय होणार नाही याची काळजी घ्यावी. सुचविण्यात आलेल्या विचारांची/संकल्पनांची सत्यासत्यता पडताळून पाहण्याची दृष्टी त्याला यावी. या विश्लेषणातून काय निष्कर्ष निघतो याचा त्याने विचार करावा. मौलिक स्वरूपाचे शोध कार्य करणारा विद्यार्थी होण्यापेक्षा मौलिक संशोधन कशा प्रकारे केल्या जाते हे जाणून घेणे अधिक महत्वाचे आहे याची जाणीव त्यांना व्हावी. त्याने उपलब्ध पुराव्यांचे योग्य मूल्यमापन करावे, त्याने तर्काचा पाठपुरावा करावा. त्यावर टीका करावी, तसेच अधिकारी विद्वानांच्या मतावर भाष्य करावे.”^{११} अशाप्रकारचा व्यापक हेतु ज्ञानार्जन तसेच संशोधनाचा पाहिजे असे डॉ. आंबेडकरांनी प्रतिपादित केले.

महापुरुषांचा आदर्श

डॉ. आंबेडकरांनी तीन महापुरुषांना आपले गुरु मानले. त्यांचे पहिले आणि श्रेष्ठ गुरु ‘बुद्ध’ होय. बुद्ध धम्माच्या अध्ययनाने त्यांना जास्त अभ्यास करावासा वाटला. त्या धम्माची पकड त्यांच्या मनावर कायमची राहिली. दुसरे गुरु ‘कबीर’ होत, कारण कबीराला बुद्धाच्या तत्त्वज्ञानाचे खरे रहस्य कळले. आणि तिसरे गुरु म्हणजे ‘ज्योतिबा फुले’ हे होय. त्यांच्या शिकवणुकीने डॉ. आंबेडकरांचे आयुष्य घडले. याशिवाय त्यांची तीन उपास्य दैवतेही होती. पहिले दैवत ‘विद्या’, दुसरे दैवत ‘स्वाभिमान’ आणि तिसरे दैवत ‘शील’ हे होय. डॉ.

आंबेडकर म्हणतात “यांचा मी बनलेला आहे. या पदाला मी पोहचलो हे त्यांच्याच शक्तीमुळे होय. मी मात्र केवळ कारण आहे. त्यांचा मी बनलेला एक पुतळा आहे. तेव्हा याचं अनुकरण करा. तुमचं जीवन तुम्ही उज्ज्वल करायचं आहे. त्याग चिकाटी, निस्वार्थीपणा, बळ एकवटून कार्य करा.”^४ डॉ. आंबेडकरांच्या व्यक्तिमत्वावर प्रा. जॉन इयुई, प्रा. जेम्स शोट्वेल. प्रा. एडविन सेलिगमन, प्रा. जेम्स हार्वे, प्रा. विंटरनीझ इत्यादींचाही प्रभाव होता. त्याचबोरोबर जगातील गणमान्य सर्व तत्ववेत्त्याच्या कल्पनावादी आणि भौतिकवादी तत्वज्ञानाच्या प्रवाहाचे, तसेच सर्व धर्मग्रंथांचे अध्ययन, चिंतन, विश्लेषण, चिकित्सा व टिकात्मक परीक्षण त्यांनी केले.

विद्यार्थ्यांची प्रज्ञा व प्रतिभा का खालावते? याबाबत खेद व्यक्त करताना डॉ. आंबेडकर म्हणतात की, “आधुनिक विद्यार्थ्यांची बौद्धिक आणि वैचारिक पातळी रोडावत खाली चाललेली आहे. भूतकाळातील मानवी प्रज्ञेशी तुलनाच होऊ शकत नाही. या परागतीचे कारण अगदी स्पष्ट आहे. आजचा विद्यार्थीवर्ग भूतकाळीन प्रज्ञावंत आणि प्रतिभावंत यांच्या तत्वज्ञान आणि वाढमयकृतीचा अभ्यास मन लावून करीत नाही.”^५ “ज्या तत्वज्ञानाने नव्या जगाची उभारणी केली, किंव्हना आजचा नव मानव आपल्या प्रत्येक दैनंदिन जीवनांत ज्या तत्वज्ञानावर जगत आहे, त्या थोर तत्वज्ञानाची उपेक्षा आजच्या पदवीधरांकडून व्हावी या पेक्षा अती लाजिरखाणी गोष्ट कोणती?”^६ अर्थात प्रत्येकाने अत्युच्च यशप्राप्तीसाठी स्वतःच्या जीवनात योग्य आदर्शाना स्थान देवून, अशा महापुरुषांच्या विचारांचे अनुसरण करणे ही अत्यावश्यक बाब आहे.

प्रज्ञा

प्रज्ञा हा विचार—धर्म होय अर्थात सम्यक विचार करण्याची पद्धती म्हणजे प्रज्ञा होय. तथागत बुद्ध, प्रज्ञा विषयी निःसंदिग्ध आणि सुस्पष्टपणे मत मांडताना म्हणतात की, “असे चार गुण पुरुषाच्या अंगी असेल तरच मी त्याला प्रज्ञावान मानतो. अर्थात प्रथम असा गुणसंपन्न मनुष्य बहुजनहितरत आणि बहुजन सुखरत असला पाहिजे. स्वभावतः रम्य आणि स्वभावतःच लाभदायक आहे, अशा आर्य मार्गाचे, त्याने पुष्टकळशा माणसांना अनुयायी बनविलेले असले पाहिजे. ज्या विचारांशी समरस होण्याचे तो ठरवितो त्या विचारांशी त्याला समरस होतो आले पाहिजे; आणि ज्या विचारांना मनात स्थान घ्यायचे नाही असे ठरवितो त्या विचारांपासून त्याला दूर राहता आले पाहिजे. तो चित्तात ज्या संकल्पांची कामना करतो, तेच संकल्प करतो. तो ज्या संकल्पांची कामना करीत नाही ते संकल्प तो करीत नाही. अशा प्रकारे त्याने आपले चित्त, विचार संयमित, नियंत्रित केले आहेत. त्याचप्रमाणे लोकोत्तर विचाराशी निगडीत अशी चार ध्याने, ज्यांत रममाण होणे हया जीवनातही सुखकर आहे, ती त्याला स्वेच्छेने, सहजपणे विनासायास साधता आली पाहिजेत. तो जीवनाच्या संपूर्ण ज्ञानाने बंधनकारक अशा आसवांचा (विकारांचा) नाश करतो. अशा रीतीने चित्त विमुक्त करण्याचे ज्ञान प्राप्त करतो. प्रज्ञेमुळे लाभलेल्या हया विमुक्तीचा तो इहजन्मी उपभोग घेतो.”^७ तथागत हे चार गुण ज्याच्या ठिकाणी असतात त्यालाच प्रज्ञावान आणि थोर मनुष्य समजतात. “स्वतंत्र मन आणि स्वतंत्र विचार हे सम्यक दृष्टीसाठी आवश्यक आहेत”^८ अशा प्रकारे तथागत बुद्ध प्रज्ञेला व्यक्तिमत्वाच्या विकासात अधिक महत्वाची का मानतात हे त्यांनी स्पष्ट केले आहे. बुद्धप्रामाण्यवाद व विज्ञाननीष्ठा हे डॉ. आंबेडकरांच्या व्यक्तिमत्वातील महत्वाची तत्वे होती. ते म्हणतात,

“प्रत्येक मनुष्याला विचारस्वांतर्य आहे. पण त्या स्वातंत्र्याचा उपयोग त्याने सत्यशोधन करण्यात केला पाहिजे. सत्य हेच की मनुष्याच्या पंचज्ञानेद्वियांना व त्याच्या आस्तित्वाबदल आपत्याला साक्ष पटविता आली पाहिजे. सत्य शोधून काढणे म्हणजेच सत्यधर्म.”^१ होय.

शील

प्रज्ञा ही आवश्यक आहे. परंतु शील त्यापेक्षा अधिक आवश्यक आहे. शीलाशिवाय प्रज्ञा धोकादायक आहे. प्रज्ञा ही माणसाच्या हाती असलेल्या तलवारीसारखी आहे. शीलवान माणसाच्या हाती असली तरच तो प्रज्ञेचा उपयोग संकटात सापडलेल्या माणसाच्या रक्षणासाठी करू शकेल. पण शीलहीन माणूस त्याच प्रज्ञेचा उपयोग एखाद्याच्या विनाशासाठीही करू शकते. शील हा आचार—धम्म होय अर्थात सम्यक आचरण करण्याची पद्धती म्हणजे शील. तथागताने शीलाविषयी सांगितलेल्या पाच मूलतत्वासंबंधी, सामान्यजनांना हिंसा न करणे, चोरी न करणे, कामभोगासंबंधी मिथ्याचार न करणे, असत्य कथन न करणे आणि मद्यपान न करने अशी देशना दिली. अन्यप्रसंगी बुद्ध म्हणतात, “शीलासमान या इहलोकी दुसरे काहीही नाही. शील हा आरंभबिंदू आणि शेवट आहे. सर्व कुशलांची जननी आहे. सर्व चांगल्या अवस्थांतील ती सर्वोत्तम अवस्था आहे. म्हूळून आपले शील शुद्ध असावे.”^{१०} डॉ. आंबेडकर म्हणतात, ‘शिक्षण घेतलेल्या माणसाच्या अंगी शील व सौजन्य नसेल तर तो हिंम्प पशुपेक्षाही क्रुर व भीतीप्रद समजण्यात यावा.’^{११} “शीलाशिवाय जर शिकले सवरुलेले लोक निपजू लागले तर त्यांच्या शिक्षणातच समाजाचा व राष्ट्राचा नाश आहे.”^{१२}

करूणा

करूणा म्हणजे सर्व मानवजाती व प्राणिमात्रासंबंधी प्रेमभाव, करूणा विषयी बुद्ध म्हणतात की, “या जगात ते गरीब आहेत, असहाय्य आणि अनाथ आहेत त्यांचा तथागत मित्र आहे. शारीरिक व्याधींनी पछाडलेले आहेत, मग ते श्रमण असोत अथवा इतर कोणीही असोत त्यांची सेवा करण्यासाठी, जे दरिद्री, अरक्षित आणि वृद्ध आहेत त्यांना सहाय्य करण्यासाठी आणि इतरांना आपल्यासारखेच करायला प्रेरणा देण्यासाठी तथागताचा जन्म आहे.”^{१३} डॉ. आंबेडकरांच्या मते, “आपल्या दरिद्री व अज्ञानी बांधवांची सेवा करणे, सुशिक्षितांचे पहिले कर्तव्य आहे. त्यांसाठी त्यांच्यात समाजाविषयी आपुलकीची भावना, आपल्या बांधवाबदल कळकळ व तळमळ असली पाहिजे. जर त्यांनी आपल्या या असंख्य बांधवांकडे योग्य लक्ष दिले नाही तर समाजाचा न्हास होईल.”^{१४}

मैत्री

मैत्री म्हणजे अखिल प्राणिमात्राविषयीची आत्मीयता. केवळ करूणेपर्यंत जाऊन न थांबता, पुढे जाऊन अखिल जीव—जातींवर प्रेम केले पाहिजे. मैत्रीसंबंधी बुद्ध म्हणतात, “मैत्री ही सतत आणि अप्रतिहत वाहत राहिली पाहिजे. आपले मन पृथ्वीसारखे खंबीर, हवेसारखे विमल आणि गंगेसारखे गंभीर ठेवणे हे तुमचे कर्तव्य आहे. असे जर तुम्ही कराल तर कितीही दुःसह गोष्ट घडली तरी तुम्ही सहसा विचलित होणार नाही. कारण जे कोणी उपद्रव देतात ते शेवटी दमून जातात. तुमच्या मैत्रीचा परिसर विश्वासासारखा अमर्याद असावा, तुमचे

विचार भव्य आणि अपार असावेत आणि त्यात द्वेषाचा लवलेश नसावा. माझ्या धम्मानुसार केवळ करूणेने वागणे हे पुरेसे नाही; त्यात मैत्रीने वागणे आवश्यक आहे.^{१४}

सम्यक संकल्प व वैयक्तिक प्रयत्न

मनुष्याची शक्ति तीन तत्वांवर अवलंबून आहे, (१) शारीरिक आनुवांशिकता, (२) सामाजिक वारसा किंवा संपत्ती, जे त्याला माता-पित्याद्वारे काळजी, शिक्षण, ज्ञान-विज्ञानाचा संचय आणि त्याला असंकृतच्या तुलनेत अधिक सक्षम माणूस बनविणाऱ्या सर्व साधनांच्या स्वरूपात प्राप्त होते, आणि (३) त्याचे स्वतःचे प्रयत्न. प्रत्येक मनुष्यातील शक्तीच्या पूर्ण विकासाकरीता त्याला अधिकाधिक प्रोत्साहन देणे इष्ट आहे.^{१५} प्रत्येक मनुष्याच्या आयुष्यात जेव्हा संधीची लाट येते तेव्हा तिचा योग्यप्रकारे उपयोग केला तर त्या मनुष्यास वैभव प्राप्त होते. “प्रत्येक माणसाला काही ध्येये, आकांक्षा आणि महत्वाकांक्षा असतात. अशी ध्येय, आकांक्षा आणि महत्वाकांक्षा ही उदात्त आणि प्रशंसनीय असावी. ती क्षुद्र आणि अयोग्य नसावी. हा ‘सम्यक संकल्पा’ चा आशय आहे”^{१६} प्रत्येक व्यक्तिमध्ये स्वाभिमान, स्वावलंबन आणि आत्मोद्वार निर्माण करण्याची क्षमता शिक्षणात असावयास पाहिजे, असे डॉ. आंबेडकरांना वाटत असे.

मनुष्याच्या आयुष्यात खाणे—पिणे हे जगण्याकरिता असावे व जगणे हे मानमरातबाचे व समाजास भूषणभूत होण्यासाठी समाजसेवेचे असावे. “समाज आणि व्यक्तिदोन्हीसाठी केवळ जीवन जगणे आणि उत्तम रीतीने जगणे यांत फरक आहे. केवळ जीवनातील अनिवार्य सुविधा मिळविण्यासाठी त्याची जी वेळ आणि ऊर्जा खर्ची जाते. यामुळे तो अशा उपक्रमापासून वंचित राहतो, की जे वैशिष्ट्यपूर्ण मानवी स्वभाव—गुणांसाठी आवश्यक असते व जे जीवनाला सुसंस्कृत बनविते.”^{१७} म्हणून प्रत्येकाने कला, साहित्य, संगीत, क्रीडा, नृत्य, नाटक इत्यादीने मानसिक, बौद्धिक व शारीरिक दृष्टीने सुसंस्कृत बनवून आयुष्य समृद्ध करणाऱ्या क्षेत्रात अभिरूची निर्माण करून स्वतंत्र प्रतिभा विकसित केली पाहिजे. जसे राहणीमान व पोशाख स्वच्छ असला पाहिजे तसे स्वाभिमानानेही राहिले पाहिजे. वकृत कला दिर्घाद्योगाने कमवावी. “तरुणांनी नेहमी आपल्यापुढे उदात्त ध्येय ठेवले पाहिजे. कोणतीही चांगली गोष्ट संपादन करण्यासाठी तप करावे लागते. कार्य स्वउन्नतीचे असो की राष्ट्रोन्नतीचे असो कशाचेही का असेना त्यासाठी सतत प्रयत्न करावयास हवे आहेत. माणसाने त्या कार्यास स्वतःस वाहून घेतले पाहिजे. कोणीही इसम आपल्या उपजत बुद्धिवर पराक्रम करू शकत नाही. अंगी उपजत गुण असले, तरी त्यांचा विकास व्हावा लागतोच. बुद्धीचा विकास करणे ही दरेकाच्या हातची गोष्ट आहे. ज्या कोणास आपल्या बुद्धीचा प्रभाव वाढवायचा आहे त्यांनी तप केले पाहिजे, श्रम केले पाहिजेत. स्वयंप्रकाशित झाले पाहिजे. हरेक तरुणाने आशा कधीच सोडू नये. ज्या दिवशी तो आशा सोडील त्या दिवशीच तो जगात जगला काय आणि मेला काय सारखेच होईल. हरेक तरुणात महत्वाकांक्षा असली पाहिजे. महत्वाकांक्षेशिवाय मनुष्य धडपड व प्रयत्न करूच शकत नाही. यासाठी तरुणांमध्ये महत्वाकांक्षेचे बी प्रथम रूजले पाहिजे. तरुण बंधुंनी आत एक बाहेर एक असली सवय लावू नये. सत्य सोडू नका. सत्याचा तत्कालिक जरी विजय होत नसला तरी शेवटी सत्याचाच विजय होतो. आपल्यात दुटप्पीपणा असता कामा नये. जगाला जर हा मनुष्य

दुतोंडी आहे असे दिसले तर मग जग आपल्यावर विश्वास ठेवणार नाही.”^{१९} “आपणास चांगले दिव्य केत्याशिवाय महत्व येत नाही. आत्मविश्वासासारखी दुसरी दैवी शक्ती नाही. आम्ही आमच्यातील आत्मविश्वास गमावता कापा नये.”^{२०} तेव्हा “शिक्षित व्हा, चळवळ करा (लढा उभारा), संघटित व्हा, आत्मविश्वास बाळगा आणि कधीही धीर सोडू नका!”^{२१} असा ते हितोपदेश देतात.

सहशिक्षण व स्त्री-पुरुष समानता

सहशिक्षणाचा डॉ. आंबेडकरांनी निःसंशय पुरस्कार केला. स्त्री-पुरुषांना एकच व एकत्र शिक्षण दिले पाहिजे. स्त्री-पुरुषाच्या नीतीमत्तेचे बुजगावणे पुढे करून सहशिक्षणाला विरोध करणाऱ्यांवर डॉ. आंबेडकर वैचारिक हल्ला करताना म्हणतात, “स्त्रियांच्या सहवासात राहून जो पुरुष आपले मन ताब्यात ठेवू शकतो व पुरुषांच्या सहवासात जी स्त्री आपले पाऊल वाकडे पडणार नाही. याची खबरदारी घेते, त्यांना नीतिमान म्हटले पाहिजे.”^{२२} स्त्री-पुरुषांनी परस्पराच्या सहवासात राहून नीतिमान पद्धतीने सहशिक्षण घेण्याची डॉ. आंबेडकर दिशा देतात. डॉ. आंबेडकर स्त्री स्वातंत्र्याचा उद्घोष करताना म्हणतात, “स्त्रियांची प्रगती ज्या प्रमाणात झाली असेल त्यावरून एखाद्या समाजाची प्रगती मी मोजित असतो. व मला खात्री वाटते व आनंद होतो की आम्ही प्रगती केलेली आहे.”^{२३}

सामाजिक उत्तरदायित्व, संघटन व नेतृत्व विकास

विद्यार्थ्यांच्या अंगी सामाजिक बांधिलकी असावी यासंबंधी प्रतिपादन करताना डॉ. आंबेडकर म्हणतात की, “विद्यार्थ्यांनी आपल्या विद्यार्थीदशेत विद्या प्राप्त करण्यासाठी कसून झाटवे ही उत्कृष्ट समाधानाची गोष्ट आहे. परंतु त्याचबरोबर सामाजिक संघटनेच्या कार्याची अंशत: धुरा त्यांनी आपल्या खांद्यावर घेतलीच पाहिजे. आपल्या सान्यांच्या इच्छा तृप्त करण्याचे सामर्थ्य आपल्या कोणातच नाही आणि म्हणून ज्यांनी त्यांनी आपल्या वैयक्तिक मनीषा अगर आकांक्षा पुन्या न झाल्या तर लगेच फटकून वागण्यात आपण आपल्या आत्मनाश करून घेत आहोत. व्यक्तिगत स्वार्थपिक्षा समाजाच्या फायद्याकडे आपण अधिक लक्ष दिले पाहिजे.”^{२४} शिवाय डॉ. आंबेडकर विद्यार्थ्यांना, विद्यार्थी दशेत असताना महाविद्यालय—विद्यापीठाचा कारभार, शिक्षणक्रम, शैक्षणिक सोयी—सुविधा इत्यादींवर काटेकोरेपणे लक्ष ठेवणे किंवा आवश्यक वाटल्यास त्यात योग्य बदल घडवून आणण्याकरिता विद्यार्थी संघटना तसेच त्याद्वारे शैक्षणिक अत्याचार रोखण्यासाठी संघर्ष करण्याचा बहुमूल्य उपदेश देतात. डॉ. आंबेडकरांच्या सूचनेनुसार सिद्धार्थ कॉलेज, मुंबई येथे ‘विद्यार्थ्यांची पार्लमेंट, स्थापन करण्यात आली यावेळी त्यांनी केलेल्या आपल्या विद्वतप्रचुर भाषणातून पार्लमेंट द्वारे साध्य करावयास अभिप्रेत असलेली उद्दिष्ट स्पष्ट करताना म्हटले की, “तुमच्या मनाचा विकास करणे, तुमचे ध्येय विस्तृत करणे, तुमची विचार करण्याची पात्रता वाढवणे व कठीण प्रश्नांचा उलगडा करण्याची तुमची ताकद वाढवणे, त्याचप्रमाणे ही तुम्हाला लाभलेली तुमची शक्ती, पात्रता, तुमचे ध्येय, तुमची ताकद उपयोग हया देशातील अफाट जनतेला आज जे प्रश्न भेडसावीत आहेत त्यातून मार्ग काढण्यासाठी खर्च करणे”^{२५} ही आहेत.

आधुनिक जीवनमूल्ये आणि राष्ट्रवाद

लोकशाही ही सहजीवनाची पद्धत आहे. लोकांनी निर्मिलेल्या समाजात सामाजिक संबंध तसेच लोकांच्या परस्परांतील सहजीवनात लोकशाहीची मुळे शोधावी लागतात. डॉ. आंबेडकर म्हणतात “लोकशाही यशस्वी करावयाची असेल तर जनता, समाज नैतिक मूल्याधिष्ठित शिक्षणाद्वारे संस्कारित असावा. लोकशाहीसाठी सुशिक्षित समाजाची अत्यंत गरज आहे. शिक्षित नैतिक मूल्याधिष्ठित समाजाची लोकशाही ही सर्वाधिक यशस्वी किंवा हमखास यशस्वी ठरू शकेल.”^{२६} त्यासाठी प्रत्येक तरुणाने आपल्या व्यक्तिमत्वात स्वातंत्र्य, समता, बंधुत्व व न्याय ही आधुनिक लोकशाही जीवनमूल्यांची रुजवणूक करून जात, धर्म, पंथ, लिंग, वर्ण, भाषा, प्रदेश इत्यादी बाबतीत कुठल्याही प्रकारचा भेदभाव न बाळगता दरेकाने दरेकाशी व्यक्तीचे स्वतंत्र अस्तित्व मान्य करून व्यवहार करावा व नव्या आदर्श समाजरचनेत तसेच राष्ट्रानिर्मितीमध्ये आपले योगदान द्यावे. प्रत्येकाने प्रथम भारतीय व अंतिमतः सुद्धा भारतीयच असावे.

सारांश

डॉ. आंबेडकरांच्या तत्वज्ञानामध्ये विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्व विकासासाठी त्यांचे शैक्षणिक विचार त्याच प्रमाणे प्रज्ञा, शिल, करूणा, मैत्री, सम्यक संकल्प, वैयक्तिक प्रयत्न, स्त्री-पुरुष समानता, इत्यादी घटक अतिशय महत्वाचे आहे. आधुनिक लोकशाही जिवनमूल्ये स्वीकारून, सामाजिक परिवर्तन व राष्ट्रोन्तीचे ध्येय साध्य करण्याचे व्यापक चिंतन त्यात समाविष्ट आहे, ज्याद्वारे व्यक्तीमत्वाचा सर्वकश विकास साधून प्रत्येक तरुण स्वतःच्या आयुष्यात अपेक्षित ध्येय प्राप्ती निश्चीतच करू शकतो.

संदर्भ

१. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे ‘मुकनायक’, शनिवार ता. ९ ऑक्टो १९२०.
२. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर गौरव ग्रंथ, संपादी.ए. गवळी, कोल्हापूर, १९९१, पृ. ३९४.
३. DR. BABASAHEB AMBEDKAR WRITINGS AND SPEECHES, PUBLISHED BY DR. BABASAHEB AMBEDKAR SOURCE MATERIAL PUBLICATION COMMITTEE, Governmet of Maharashtra, Volume 2, Second Edition: 2005, Page 296-297.
४. लेखन आणि भाषणे, खंड १८ भाग ३, पृ. ४०१-४०५.
५. लेखन आणि भाषणे, खंड १८ भाग ३, पृ. ३२३.
६. लेखन आणि भाषणे, खंड १८ भाग ३, पृ. ३२२-३२३.
७. WRITINGS AND SPEECHES, Volume 11, First Edition by Siddharth Publication 1957, (Reprint) January 2014, ISBN (Set) : 978-93-5109-064-09, ‘BUDDHA AND HIS DHAMMA’, Book 3 – Part 5-Section II-3 page 292-294.
८. DR. BABASAHEB AMBEDKAR WRITINGS AND SPEECHES, Voluem 11, Book 2-part2-4 page 125.
९. लेखन आणि भाषणे, खंड १८ भाग ३, पृ. ६२.
१०. WRITINGS AND SPEECHES, Volume 11, Book3- Part 5-Section III-1 page 295.
११. लेखन आणि भाषणे, खंड १८ भाग २, पृ. ११७.
१२. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची भाषणे : संपा. मा. फ. गांजरे, अशोक प्रकाशन, पुनर्मुद्रण १९८६, खंड १, पृ. ६४.
१३. WRITINGS AND SPEECHES, Volume 11, Book 3-PART 5-Section III-2 page 297

१४. प्रबुद्ध भारत २४ मार्च १९५६.
१५. WRITINGS AND SPEECHES, Volume 11, Book 3-PART 5-Section III-2 page 298
१६. WRITINGS AND SPEECHES, Volume 1, ANNIHILATION OF CASTE' XIV, page 58.
१७. WRITINGS AND SPEECHES, Volume 11, Book 2-PART 2-4 page 125.
१८. WRITINGS AND SPEECHES, Volume 9, 'WHAT CONGRESS AND GANDHI HAVE DONE TO THE UNTOUCHABLES: Gandhism, The doom of the Untouchables, III, page 284.
१९. लेखन आणि भाषणे, खंड १८ भाग २, पृ. ११५ ते ११६.
२०. मा.फ.गांजरे, खंड १, पृ.६२
२१. लेखन आणि भाषणे, खंड १८ भाग २, पृ. ४२२.
२२. प्रज्ञासूर्य : संपा. शरणकुमार लिंबाळे, प्रचार प्रकाशन, कोल्हापूर, प्रथमावृत्ती जून १९९१, पृ. १४४.
२३. मा.फ.गांजरे, खंड १, पृ.९४.
२४. मा.फ.गांजरे, खंड १, पृ.६५.
२५. लेखन आणि भाषणे, खंड १८ भा २, पृ. ४२२.
२६. शिक्षण समीक्षा : जानेवारी १९९१, गौरव ग्रंथ, म.रा. साहित्य संस्कृती मंडळ, १९९३, पृ. ४२४.

- सदेच्छुक -

बैरो. शंखाभाऊ खोद्रागडे

- विनित-

नितीन राठूत

विश्वस्त

प्रा. गौतमी डोणरे-खोद्रागडे
अध्यक्षा

तसंतरात खोद्रागडे
उपाध्यक्षा

एन. टी. मेशाम
सत्तित

भीमराव तेला
सहस्रित

सुखटेत नारन्तरे
कोषाध्यक्षा

द्वी प्रस. रामटेके
विश्वस्त

निरंजन खोडे
विश्वस्त

हेमलता खोद्रागडे
विश्वस्त

प्रतिण खोद्रागडे
विश्वस्त

सपनो का भारत — यह वह नही

अनेकता मे एकता यह हमारा नारा है
 सपने मे जो देखा था, क्या ये वही देश हमारा है !!
 कल तक थे जो भाई — भाई,
 आज एक दुसरे के खुन के प्यासे है
 हर कोई अपने गुरुर की एठे का मारा है,
 न जाने इस समुंदर का कोनसा किनारा है,
 सपने मे जो देखा था, क्या ये वही देश हमारा है !!१!!
 जिनके हाथ मे सौपी थी देश की कमान,
 उन्होने ही देश से मुह फेरा है,
 हर तरफ भ्रष्टाचार का अंधीयारा है,
 सपने मे जो देखा था, क्या ये वही देश हमारा है !!२!!
 एक वादा लिया था देश के विरपुत्रो ने जाते जाते,
 इस वतन का खयाल रखना, अब यह देश तुम्हारा है,
 क्या हुआ उस वादे का, उसपे सोचना दोबारा है,
 सपने मे जो देखा था, क्या ये वही देश हमारा है !!३!!

— रोशन

(अनिकेत दिवाकर खैरकार)

पुलगांव, वर्धा

बाबा तू

जन्मलास भीमा असा,
 वंचितांची आस तू।
 बंदिवान पाखरांस,
 दिला मुक्त श्वास तू॥
 आणले माणसांत,
 गावकुसाबाहेरून तू।
 बंद सारी दारे दिली,
 आम्हा उघडून तू॥
 मनामनात बसलेला,
 जाळलास मनू तू।
 समतेच्या छायेसाठी
 झीजवलास तनू तू॥
 आयुष्याला पिळलेस,
 लिलिहा मुक्तीयान तू
 उघडलेस इतिहासाचे
 गाळलेले पान तू॥
 नाकारलेले पाणी असे,
 पेटविले भीमा तू।
 मुडद्यांना चितेरून,
 जागविले भिमा तू॥
 बुद्ध्यान मांडलेस,
 घटनेत वीरा तू।
 भारताच्या मुकुटातील,
 मौल्यवान हिरा तू॥
 अंधारल्या आयुष्यांना,
 दिली धम्मज्योत तू।
 विझ्ञानार नाही आता,
 पेटवलेली वात तू॥
 संगीता चंद्रशेखर बनकर,
 नागपूर

का ?

का पुन्हा मर्जीतला श्रृंगार नाही
 कापला गळा जीने तलवार नाही?
 दाढले वस्तीत सारे बोचरे,
 का नीक्या रकतात ह्या एल्यार नाही?
 बाण गफलतीचे ते तैयार झाले
 का जरासा लाजरा ललकार नाही?
 पाखरे मध्य चाखण्या बेज्ञाण फीरती
 का फुलांचा बाग हा गुलजार नाही?
 गंजुनी आकुंचल्या दाही दिशा
 का लढा जयभीम चा झुंझार नाही?
 कित्येक मैफीलीत आमच्या मी रंगलो
 का तोच तो सुस्कारा प्रतीकार नाही?
 पाणावल्या आतुरल्या नजरा ह्या साच्या
 बा भीमा तुझसा आम्हा सरदार नाही.

स्वर्जील सुभाष मेश्राम

नगपूर

ग़जल

रेगीस्तान में पानी ढूँढो
 मुश्किलों में आसानी ढूँढो
 सरहदे चीख-पुकारती हैं
 शहादत को जवानी ढूँढो
 पत्थर दिल में फूल खिलेंगे
 मीरा जैसी दीवानी ढूँढो
 कौन है सच्चा, झूठा है कौन
 कबीरा की ज़ुबानी ढूँढो
 चाँद सितारे तो पा लिए हैं
 सफर में और निशानी ढूँढो
 हर दाने की कितनी कीमत
 मुफलिसों की ज़ुबानी ढूँढो
 शंभुक सच उगलता रहेगा
 लाख इलाज-ए-रामबानी ढूँढो

ऋषिकेश देवेंद्र खाकसे
 फुड कार्पोरेशन ऑफ इंडिया,
 नागपूर

सम्राट अशोक और डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर

सत्यजित मौर्य

नागपूर

मो. ९८६०१८६६८०

भारत सरकार द्वारा प्रकाशित डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर की किताब खंड ७ 'क्रांति और प्रतिक्रांति' के पृष्ठ क्रमांक १५४-१५५ में डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर ने कहा है की 'मैं भारत के इतिहास से संतुष्ट इसलिए नहीं हूँ क्योंकि मौर्य बौद्धकाल से से संतुष्ट नहीं हैं? यह बहुत बड़ा अध्ययन का विषय हैं तथा इस विषय को लेकर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर ने कहा है की 'मौर्यों द्वारा स्थापित बौद्ध साम्राज्य के विनाश को लेकर अध्ययन का विषय होना चाहिए'। क्रांति और प्रतिक्रांति इस किताब से यह स्पष्ट होता है की मौर्य बौद्धकाल भारत का सबसे 'प्रबुद्ध और तर्कसम्मत' युग था। डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर ने मौर्यकाल को गणतांत्रिक और दुनिया का प्रथम कल्याणकारी प्रबुद्ध भारत का साम्राज्य माना हैं तथा सम्राट अशोक के स्वर्णिम प्रबुद्ध भारत के संविधान को आधुनिक भारत के संविधान में प्रतिबिम्बित किया हैं।

एवं डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर अपने क्रांति – प्रतिक्रांति इस किताब के पृष्ठ क्रमांक १७७ में कहा कि 'ब्राह्मणवाद अंतरजाति विवाह का निषेद कर संतुष्ट नहीं हुआ बल्कि उसने इससे आगे सहभोज का भी निषेद किया' अर्थात प्रबुद्ध भारत में शादियों के लिये किसी प्रकार के कोई बंधन नहीं थे तथा महिलायें किसी से भी विवाह कर सकती थी। एवं सामाजिक विषमता नहीं थी। डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर के विवेचना से यह स्पष्ट होता है की मौर्यकाल जातिविहिन था। सम्मानित सज्जनों गंभिरत पूर्ण विचार–विमर्श करना डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर का प्रबुद्ध भारत का सपना तथा मान्यवर कांशीरामजी ने कहा है 'मेरे सपनों का भारत सम्राट अशोक का भारत'। इससे यह दृष्टिगोचर होता है की डॉ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर तथा मान्यवर कांशीरामजी का सपना यह सम्राट अशोक के जातिविहीन–चरित्रिवान प्रबुद्ध भारत से भिन्न नहीं है। क्योंकि वर्तमान भारत को लेकर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर तथा मान्यवर कांशीराम की चाहत जातिविहीन–चरित्रिवान की थी। डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर तथा कांशीरामजी के स्विकारोक्ति को आप बदल नहीं सकते।

सम्राट अशोक, विशाल साम्राज्य का शासन होने के बावजूद उसने किसी नए विचार प्रवाह को जन्म नहीं दिया। सम्राट अशोक ने बुद्ध के शिक्षा को संवैधानिक सामाजिक स्वरूप में प्रतिबिम्बित किया। इसलिये सम्राट अशोक के विश्व मानव कल्याण के कार्यों को 'बुद्धिज्ञ' का पर्याय हैं तथा इसकी गौरवगाथा आज भी बौद्ध राष्ट्रों के साथ विश्व में गौरवान्वित हैं। इससे यह स्पष्ट होता है की सम्राट अशोक ने जो कुछ विद्वत्ता तथा सफलता प्राप्त की वह 'बुद्धिज्ञ' से ही प्राप्त की थी। डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर ने स्वयं सम्राट अशोक की तरह नए विचार प्रवाह को जन्म

नहीं दिया। उन्होंने स्पष्ट कहा 'मैंने जो कुछ विद्वत्ता हासिल की वह मेरे गुरु 'बुद्ध' से प्राप्त की हैं। अर्थात् डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर ने नए विचार प्रवाह को जन्म न देकर 'बुद्धिज्म' को संवैधानिक सामाजिक स्वरूप में प्रतिबिम्बित किया हैं और इसके ठोस प्रमाण राष्ट्रीय ध्वज के मध्य में २४ तिलीयों वाला अशोक चक्र (धम्मचक्र) तथा चार दिशाओं का सिंह स्तंभ हैं। इससे निष्कर्ष प्राप्ति होती हैं की सम्राट् अशोक और डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर ने अपने अपने संविधान में 'बुद्धिज्म' को संवैधानिक समाजिक स्वरूप में प्रस्तुत किया हैं।

सम्राट् अशोक का प्रबुद्ध भारत दुनिया का सबसे बड़ा, सबसे शक्तिशाली, सबसे अमीर, गणतांत्रिक समता, स्वातंत्रता, बंधुता और न्याय तथा जातितिहीन—चरित्रिवान प्रबुद्ध भारत का भवन खड़ा था। इसे प्राचीन काल में जम्बुद्वीप कहा जाता था तथा वह काल 'स्वर्णम् प्रबुद्ध भारत' का था। इस प्राचीन जम्बुद्वीप को विश्वजगत में 'विश्वगुरु' के सर्वोच्च सम्मान से सम्राट् अशोक ने अपुर्व अद्भुत सर्वोच्च सम्मान तथा वैभव और ऐश्वर्य से विश्वजगत में अलंकृत किया था। एवंस युद्ध, रक्तपात, साम्रादायिक हिंसा और अराजकता जैसे संकिर्ण विचार प्रचार को बदलकर रख दिया था। उस स्वर्णम् प्रबुद्ध भारत कि सामाजिक, आर्थिक, शैक्षणिक, महिला सशक्तिकरण, विज्ञान एंव खगोल विज्ञान, अंतरराष्ट्रीय तथा रक्षा नीतियों की अनदेखी विश्व इतिहासकारोंने की हैं। जो नीतिया आज भी वर्तमान भारत को जातिविहीन—चरित्रिवान ग्लोबल महाशक्ति बनाने में प्रासादिक हैं। ठिक ऐसे ही डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर द्वारा समता, स्वातंत्रता, बंधुता के जीवनमूल्यों का संविधान देश को समर्पित करके देशवासियों को अपुर्व अद्भुत सर्वोच्च सम्मान तथा वैभव और ऐश्वर्य से विश्वजगत में अलंकृत करके 'गौरान्वित किया हैं।

सम्राट् अशोक के मानव और राष्ट्र निर्माण की सामाजिक—आर्थिक नीतियों का प्रबल स्त्रोत पुरात्विक अवशेष हैं। जिसके पुरात्विक अवशेष होते हैं अस विचार प्रवाह का प्रभाव जनमानस पर होता हैं और उसे इतिहास कहा जाता हैं। भारतीय इतिहासकारों ने सम्राट् अशोक को संकल्प पूर्वक बदमान करने के लिये अधिकतम यही लिखा हैं कि सम्राट् अशोक ने कलिंग युद्ध किया, अपने ९९ भाइयों कि हत्या की थी, वास्तविक उसे तीन ही भाई थे। इन्ही घटनाओ के ईर्द—गिर्द इतिहासकारों की लेखनी चक्कर काट रही हैं। किन्तु सम्राट् अशोक द्वारा ८४००० स्तूप निर्माण से तथा अपनी बेटी संघमित्रा और पुत्र महेंद्र को श्रीलंका भेजा, इससे सामाजिक—आर्थिक जीवन मूल्यों में किस प्रकार का बदलाव हुआ? इस महत्वपूर्ण खोज को लेकर दुनिया के अधिकतम इतिहासकार मौन और गौण हैं। अरब, इजिप्त, मध्य एशिया, दक्षिण—पूर्व एशिया और पूर्व एशिया के इतिहासकारों कि अनुश्रुतियों के अध्ययन तथा पुरात्विक अवशेषो से यह ज्ञात होता हैं की सम्राट्

अशोक की गौरवगाथा तथा इतिहास कुछ और हैं। मैं आश्वस्थ हूँ कि सम्राट अशोक के प्रबुध्द भारत कि नीतियो से वर्तमान जाति आधारित भारत का स्वरूप जातिविहीन—चरित्रिवान भारत में निश्चित बदलेंगा।

मौर्य सम्राट बिंदुसार कि जम्मुद्वीप कि रानी धर्मा का पुत्र सम्राट अशोक था। सम्राट अशोक का जन्म पाटलिपुत्र में ‘चैत्र शुल्क अष्टमी’ लगभग ३०४ ई. पूर्व को लेकर चीन, थाईलैंड, बर्मा, श्रीलंका, लोओस और एशिया के बौद्ध राष्ट्रों में एक मत है। भारत में सर्वाधिक प्रचलित (सरकारी तौरपर) शक सम्वंत का नवर्ष अप्रैल के मध्य में आरम्भ होता है। अगर हम वर्ष २५४४ के बुद्धनिर्वाण सम्वंत को देखे तो सम्राट अशोक के जन्म का आरम्भ ३०४ ई. पूर्व चैत्र के मध्य के सेरु होता है। श्रीलंका में पहली शती ई. पु. से बुद्धनिर्वाण सम्वंत के प्रमाण विद्धमान हैं और बुद्धनिर्वाण सम्वंत यह कलिसम्वंत के सभी प्रमाणों से अधिक पुराने हैं। एशिया के बौद्ध राष्ट्रों में इसी बुद्धनिर्वाण सम्वंत के प्रमाणों से ‘चैत्र शुल्क अष्टमी’ को सम्राट अशोक की जयंती बड़े हर्ष उल्लाहस के साथ मनाई जाती है।

भारतीय इतिहासकार तथा भारतीय पुरात्विक विभाग को सम्राट अशोक की जन्म तिथी के बारे में जानकारी नहीं होना, इससे इनका कार्य अपने आप में संदिग्ध है। फा—हियान, ३९९—४१४ शताब्दी में जब भारत आया था तब उसने सम्राट अशोक के मानव और राष्ट्र निर्मिती के आदर्शों को याद करने के लिए प्रति वर्ष ‘चैत्र अष्टमी’ को भारी संख्या में पाटलिपुत्र में लोग उत्सव का आयोजन करते थे, यह उत्सव स्वयं फा—हियान ने देखा था। (Ref. A Record of Buddhistic Kingdoms, PP 79 by Fa-Hien – Legge James (trans.)

फा—हियान के संदर्भ के अनुसार सम्राट अशोक के आदर्श को याद करने वाला ‘चैत्र अष्टमी’ दिवस वास्तविक सम्राट अशोक का जन्म दिवस है। क्योंकि किसी भी महापुरुषों के आदर्श उसके जन्म तिथी को याद किये जाते हैं। भारत में अब तक जो भी सरकार सत्ता में रही उसने कभी इस विषय को जादा गंभिरता पूर्ण नहीं लिया। किंतु सम्राट अशोक कि जयंती ‘चैत्र शुक्ल अष्टमी’ को लेकर हमारे संघठन ‘हुई नेंग फाऊंडेशन, नागपूर’ द्वारा फा—हियान के ऐतिहासीक संदर्भ केंद्र तथा राज्य सरकारों को दिये थे तथा यह भी कहा था की सन २०१६ को दुनिया का प्रथम गणतंत्रवादी प्रियदर्शी सम्राट अशोक की जयंती “‘चैत्र शुक्ल अष्टमी’” (१४ एप्रिल, २०१६) दिवस पर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर की १२५ वीं जयंती आना, यह अद्भुत संजोग हैं।

अतः बिहार सरकार ने सम्राट अशोक के आदर्शों को अनुकरण करणे के लिये ‘चैत्र शुक्ल अष्टमी’ को ‘अशोक अष्टमी’ के रूप में अवकाश दिया है। (संदर्भ The Times of India

Date 18 December 2015) देशवासियों को करबद्ध विनम्र निवेदन हैं की सम्राट अशोक और डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर की जयंती सभी संघठनाओं को सम्मिलित करके सभी प्राचीन बौद्ध स्थलों पर एक साथ बड़े हर्ष उल्लाहस के साथ मनाने का कष्ट करे तथा प्राचीन बौद्ध स्थलों को पर्यटन और शिक्षा केंद्र के रूप में सरकार विकसीत करती हैं तो इससे देश में रोजगार और शिक्षा के क्षेत्र में पुर्व एशिया का निवेश तथा प्रयटन के रूप में विदेशी मुद्रा, सरकार कि आमदनी बढ़ाने में निश्चित सहयोग प्राप्त हो सकता है।

**शेंडे परिवारकडून धम्मचक्र
प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना**

-सदेच्छुक-

गौरव चिंतामण शेंडे
संशोधक विद्यार्थी वनस्पतीशास्त्र
आणि शेंडे परिवार

**शेंडे परिवार दीक्षाभूमीवर आपले
स्वागत करित आहे**

बांबोडे परिवारकडून धम्मचक्र प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना

Rationale Human Development and Counselling Centre

उपलब्ध सुविधा

विद्यार्थ्यांचा समस्या, व्यस्तमुक्ती उपचार, समृद्धेश्वर, समोहन उपचार सम्बोधीरेणी लहान मुलांच्या मानसिक समस्या, मानसिक निसर्गोपचार, व्योग, मानसशास्त्रीय विकृती, सेवा संबंधात विकार चाचण्या

शशिकांत टी. बांबोडे,
कल्याणी विलानिक सायकॉलाजिस्ट
M.A. Clinical Psychology, M.A.P.C. (App)
Counselling, DNYS, M.A. History, B.Ed.
सावित्रीबाई फुले विद्यालयाचे वाचुता, विद्यानगर, ब्रह्मपुरी.
मो. ९४२२९१३९८८

**मैंद परिवारकडून धम्मचक्र प्रवर्तन
दिनाच्या मंगल कामना**

UNNATI XEROX CENTRE
SHRIKANT MAIND
09890750349 : 09923282354
16/B, PADMANABHA RESIDENCY, TILAK NAGAR, TILAK PUTLA,
NEAR MANSI GIRLS HOSTEL, LAW COLLEGE SQUARE,
AMBRAVATI ROAD, NAGPUR - 440010
LAMINATION : SPIRAL BINDING
COM. PRINTOUT : PROJECT BINDING

-सदेच्छुक-

**श्रीकांत मैंद, अर्चना श्रीकांत मैंद
उन्ती श्रीकांत मैंद**

**गायकवाड परिवारकडून धम्मचक्र
प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना**

- सदेच्छुक -

**नितीन दादासाहेब
गायकवाड,**

आणि समस्त गायकवाड परिवार, परडा

मानवी हक्काची संकल्पना व घेश ढळे, भारतीय सविंधान

नागपूर

मो. ०९५४५४८८९४२

राज्याच्या कर्तव्यात जशी वाड होत गेली तशी कल्याणकारी राज्याचा उदय होत गेला. मानवी हक्कांची संकल्पना ही 1948 मध्ये आलेल्या विश्वघोषणेच्या आधी अनेक शतके विचारांच्या व तत्वज्ञानाच्या पातळीवर अस्ति त्वात होती. माणसाचे स्वातंत्र्य ही त्यामागची प्रेरणा होती. लोकशाही राज्यपद्धती प्रस्थापित होण्यामागेही तीच प्रेरणा होती. इंग्लंडमध्ये 1215 मध्ये मॅग्ना चार्टा (Magna Carta) नावाचा कायदा अस्तित्वात आला. तो तिथल्या राजाच्या निरंकुश सतेला अंकुश घालण्याकरता. राज्यशासन हे सर्वसत्ताधीश असल्यावर तेह जुलमी होते हा मानव जातीचा अनुभव होता. त्या सतेवरच बंधने घालणे आवश्यक आहे हा विचार फ्रान्सच्या राज्यक्रांतीतून पुढे आला. त्याआधी अमेरिकेच्या स्वातंत्र्याच्या घोषणेत तो व्यक्त झाला होता. अमेरिकेच्या राज्यघटनेत दुर्स्ती करून मानवी स्वातंत्र्याची हमी देण्यात आली. इंग्लंडची लोकशाही जशी विकसित झाली, तशी तिथल्या पार्लमेंटचे सार्वभौमत्व आणि कायद्याचे राज्य या दोन संकल्पना तिथल्या घटनात्मकतेची वैशिष्ट्ये म्हणून प्रस्थापित झाल्या. कायद्याचे राज्य या संकल्पनेची दोन अंगे आहेत. एक म्हणजे हे की, कायद्याच्या समर्थनाशिवाय व्यक्तीच्या स्वातंत्र्याचा संकोच होता कामा नये. दुसरे हे की कायद्यापुढे सर्वजण समान असतील. इंग्लंडमधील लोकांचा त्यांच्या पार्लमेंटवर गाढ विश्वास होता. म्हणून मानवी हक्काची कुठलीही औपचारिक सनद घटनेत अंतर्भूत असण्याची गरज त्यांना भासली नाही. पण संसदीय बहुमतावर सर्वस्वी अवलंबून राहणे इतर देशांना मान्य नव्हते. विशेषत: ज्या देशांची लोकसंख्या बहुधर्मी (multi-religious) किंवा बहुसांस्कृतिक (multi-cultural) होती. त्यांना त्यांच्यातील अल्पसंख्याकांना पुरेसे संरक्षण असावे असे वाटले. दुसर्या महायुद्धाच्या काळात जर्मनीच्या नाझी राजवटीने ज्यू धर्माच्या लोकांचे जे हत्याकांड केले त्यामुळे बहुसंख्यीय राज्यव्यवस्थेचे भीषण स्वरूप निर्दर्शनास आले. अल्पसंख्याकांना विशेष अधिकार असावेत हा विचार पुढे आला.

दुसर्या महायुद्धाच्या अखेरीस जगाचा राजकीय नकाशा बदलणार हे स्पष्ट दिसू लागले. पाश्चिमात्य देशांना आपण आपल्या वसाहती यापुढे ठेवू शकणार नाही हे वास्तव स्वीकारावे लागले. त्यातून आशिया व आफ्रिका खंडातील पारतंत्र्यात असणारे अनेक देश स्वतंत्र झाले. संयुक्त राष्ट्रसंघाची (United Nations) स्थापना झाली. पुन्हा जागतिक युद्ध होऊ नये आणि सर्व माणसांना सुखाने जगता यावे अशी जागतिक व्यवस्था निर्माण करण्याचा त्यामागे उद्देश होता. संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या

सनदीतच मानवी हक्कांच्या रक्षणाचे ध्येय सांगितले गेले. त्यानंतर 1948 चा मानवी हक्कांचा वैशिक जाहीरनामा (Universal Declaration of Human Rights) प्रसृत झाला. त्यानंतरचे नागरिक आणि राजकीय हक्कांचा आंतरराष्ट्रीय करारनामा (International Covenant on Civil and Political Rights) आणि आर्थिक, सामाजिक आणि सांस्कृतिक हक्कांचा आंतरराष्ट्रीय करारनामा (International Covenant on Social, Economic and Cultural Rights) हे दोन 1966 च्या सुमारास केले गेले. भारताने हे करार स्वीकारले आहेत. आजवर अशा अनेक सनदी राष्ट्रसंघाकडून प्रसृत झाल्या. यात स्त्रिया व बालके, अल्पसंख्य यांच्या विशेष हक्कांनाही मान्यता देणार्या सनदी आहेत.

भारतीय सविंधान व मानवी हक्क

मानवी हक्कांच्या सनदींची कार्यवाही ही लोकांमधील त्या विषयाच्या जागृतीवर अवलंबून आहे. भारताच्या राज्यघटनेत मूलभुत हक्क (Article 12 ते Article 35) समाविष्ट आहेत. सर्वोच्च न्यायालयाने त्यांना व्यापक अन्वयार्थ दिल्याने मानवी हक्कांचा त्या समावेश झाला आहे. परंतु अनेक मानवी हक्कांची कार्यवाही देशातील राजकीय, आर्थिक व सामाजिक परिस्थितीवर अवलंबून असते. जागतिक व्यापार संघटनेच्या दबावाखाली अनेक विकसनशील देशांना आपली आर्थिक धोरणे ठरवावी लागत आहेत. विकसनशील देशांच्या पुढचे प्रश्न आहेत दारिद्र्य, बेकारी आणि विषमता.

ज्या देशामध्ये दारिद्र्य मोठ्या प्रमाणावर आहे तिथे बाजारी अर्थव्यवस्थेमार्फत (market economy) सर्वांना काम, राहावयास घर, वैद्यक सेवा, किमान शिक्षण यां सारखे मानवी हक्क प्राप्त होणे शक्य नाही. जिथे 40 टक्के लोक दारिद्र्यरेषेखाली आहेत, तिथे शासनाला हस्तक्षेप करण्यावाचून पर्याय नाही.

खाजगीकरण आणि जागतिकीकरण या दोन प्रमुख दोन दबावांमुळे शासनाला गरिबांच्या हितार्थ हस्तक्षेप करणे कठीण झाले आहे. अनेक देशांमधील सरकारेही या नव्या धोरणांचे स्वागत करत आहेत. शासन केवळ सुविधा पुरविणारे (Facilitator/provider) अशी नवी संकल्पना मांडली जात आहे. शासन आणि नागरिक यांचे संबंध केवळ व्यापारी -उपभोक्ता असत नाही. नागरिक म्हणून त्याची काही कर्तव्ये असतात. प्रत्येक नागरिकाला सन्मानाने जगण्याचा हक्क आहे. हा जसा मानवी हक्कांच्या सनदेने दिला आहे. तसा तो भारतीय राज्यघटनेच्या 21 व्या कलमानेही दिला आहे. न्यायालयीन अन्वयार्थमार्फत “सन्मानाने जगणे” याचे अनेक पैलू विषद करण्यात आले आहेत. पण न्यायालयीन प्रक्रियेची एक मर्यादा

अशी आहे की, त्या मार्फत नकारात्मक अधिकारांची कार्यवाही जेवढी परिणामकारक होऊ शकते तेवढी सकारात्मक अधिकार शासनाला काहीतरी करायचा आदेश देतात. उदा. कुणाला कायद्याच्या प्रक्रियेविरुद्ध किंवा त्याशिवाय अटक झाली, व्यक्तीचे स्वातंत्र्य संकुचित झाले तर न्यायालय त्याची त्वरित सुटका करावयास सांगते. ती संबंधीत अधिकारांना ताबडतोब करावी लागते.

सर्व विकसनशील देशात लोक केवळ गरीबच नाहीत तर दैववादीही आहेत. आपली परिस्थिती ही दैवाधीन आहे असे त्यांना वाटते. त्याचा राजकारणी लोक फायदा घेतात. लोकांना दैववादी व अंधश्रद्ध ठेवण्यावरच त्यांचे हित अवलंबून असते गेली ६० वर्ष समाजवादाचे नाव घेत त्यांनी फक्त श्रीमंताचेच हित पाहिले आहे. आज ते त्यांच्या अपयशाचे खापर समाजवादावर फोडून बाजारपेठीय अर्थव्यवस्थेची तरफदारी करत असले तरी इथल्या मानवी हक्काच्या उल्लंघनास समाजवाद नव्हे तर समाजवादाची अवहेलनाच कारणीभूत आहे. गरिबांच्या नावाने राजकारण केले गेले पण हित श्रीमंतांचेच पहिले गेले. हे अनेक अभ्यासातून स्पष्ट झाले आहे. आज जे लोक झोपडपट्ट्यांमध्ये राहत आहेत, त्यांना मानवी हक्क नावाची काही चीज माहीतच नाही. शहरात झोपडपट्ट्या वाढल्या. त्यातील लोकांना हक्कांच्या घरांची आशासने दिली गेली जी कधीच प्रत्यक्षात येणार नव्हती. अनेक शेतकरी आत्महत्या का करत आहेत. भ्रष्टाचाराचे अक्राळविक्राळ स्वरूप गरिबांनाच पिडीत असते, ही सर्व मानवी हक्काची पायमल्लीच नाही काय? शेतकर्यांच्या आत्महत्या आणि लहान बालकांचे कुपोषणामुळे झालेले मृत्यू या कुठल्याही देशाला काळीमा फासणार्या घटना आहेत.

भारताच्या राज्यघटनेच्या 38 व्या कलमात शासनाला खालील मार्गदर्शक तत्व सांगितले आहे.

1) ज्या समाजव्यवस्थेमध्ये सामाजिक, आर्थिक व राजनैतिक न्याय हा राष्ट्रीय जीवनाच्या सर्व संस्थाना प्राणभूत होईल अशी समाजव्यवस्था होईल, तितक्या परिणामकारक रीतीने प्राप्त करून व तिचे संरक्षण करून लोककल्याणाचे संवर्धन करण्यासाठी राज्य प्रयत्नशील राहील.

2) राज्य हे विशेषत: केवळ व्यक्ती-व्यक्तीमध्ये नव्हे तर निरनिराळ्या क्षेत्रांमध्ये राहणार्या किंवा निरनिराळ्या व्यवसायांमध्ये गुंतलेल्या लोकसमूहांमध्ये देखील, उत्पन्नांच्या बाबतीत असलेली विषमता नाहीशी करण्यासाठी प्रयत्नशील राहील. या कलमात भारतीय राज्य (State) याची कुठली भूमिका घटनेला अभिप्रेत आहे याचा स्पष्ट उल्लेख आहे. भारताच्या प्रत्येक नागरिकाला त्याचे सर्व मानवी हक्क प्राप्त झाले पाहिजेत असेच राज्याचे धोरण असावयास हवे. याकरता राज्यावर लोकमताचा

दबाव सतत राहिला पाहिजे. त्याकरिता लोकांना आपले हक्क काय आहेत हे कळले हे कोणाचा गुन्हा नाही. जे गरीब आहेत त्यांना आपण गरीब असल्याची लाज वाटण्याचे कारण नाही. ते गरीब आहेत याची गरीब नसणार्‌यांना लाज वाटायला हवी.

३) मानवी हक्कांच्या सनदीत अल्पसंख्य, लहान बालके, स्त्रिया, वृद्ध अशा अनेक कमी क्षमतेच्या - घटकांचे विशेष हक्क मान्य करण्यात आले आहेत. जरी कायद्यामुळे सर्व समान असावेत तरी वरील घटकांना विशेष संरक्षणाची आणि विशेष सवलतींची आवश्यकता असते. असे विशेष संरक्षण ते संख्येने कमी असल्यामुळे आणि विशेष सवलती समान संधी पूर्वी नाकारली गेली असल्यामुळे याव्या लागतात. आजवर मानवी हक्कांचा विचार फक्त पुरुषांना केंद्रस्थानी मानूनच झाला होता. जे हक्क पुरुषांना आहेत ते स्त्रियांनाही असायलाच हवेत. पण काही हक्क स्त्रियांचे म्हणूनही असतात. बलात्कार किंवा लैंगिक छळ हा बहुधा स्त्रियांचाच होतो. स्त्रिया म्हणून समान संधीही नाकारली जाते. स्त्री-पुरुष समानता तर हवीच पण ही समानता मोजताना पुरुषप्रधान व्यवस्थेच्या फूटपट्ट्या लावून चालणार नाही. या सर्वांचा वि चार करूनच स्त्रियांबाबतची सनद करण्यात आली आहे.

(Convention Against all Forms of Discrimination) स्त्रियांवर होणार्‌या अन्याय व अत्याचारांचे स्वरूप जगभर सारखेच आहे. त्याची रूपे त्या त्या देशाच्या संदर्भात वेगळी असली तरी बालविवाह, बहुपत्रित्व, परित्यक्ता होणे, बलात्कार, लैंगिक छळ, स्त्रीगर्भ हत्या ही त्याची भारतीय रूपे आहेत. हे सर्व स्त्रिया दुय्यमतेचे मूल्य समाजाच्या अंतर्मनात खोल वसल्यामुळे प्रमाण मानले जाते. याविरुद्ध कायदे केले गेले आहेत. पण सामाजिक मूल्ये बदलल्याशिवाय ते कायदेही परिणामकारक होणार नाहीत. दलितांबद्दलही ते तेवढेच खरे आहे. जरी राज्यघटनेने अस्पृश्यता नष्ट केली असली (कलम १७) आणि जरी कायद्याने अस्पृश्यतेला शिक्षा दिली असली तरी आजही भारतातील अनेक खेड्यामध्ये दलित वस्त्या जाळल्या जातात.

दलित स्त्रियांवरील बलात्काराच्या घटना घडतात. ७३ व्या घटना दुरुस्तीने पंचायतींमध्ये दलितांना राखीव जागा आहेत आणि सरपंचपदाच्या जागेतही आरक्षण आहे. तरीही तामिळनाडूमधील एका गावी दलितांना सरपंच होऊ न दिल्याच्या घटना घडल्या आहेत.

अल्पसंख्य समाजविरुद्ध गेल्या काही दशकांत भीषण असे अत्याचार झाले आहेत. त्यात दुदैवाने शासनाचे अपयश मोठे आहे. शासन आपले कर्तव्य करण्यात चुकले. काही वेळ तर शासनाच्या अधिकार्‌यांनी अत्याचारांना मदतही केली. यातील

काहींना राजकीय पक्षांनी त्याचे बक्षीसही दिले. अपराध्यांना मात्र शिक्षा अपवादानेच झाल्या. कायद्याचे राज्य आणि घटनात्मकता या दोन्हींचा बळी गेला.

कायदा करणे व्यर्थ आहे असे कुणीच म्हणणार नाही. कायद्याची, न्यायालयांची मदत मिळेल तेवढी अवश्य घ्यावी. पण कायद्याला बळ येते ते त्यामागे उभ्या असलेल्या सामाजिक शक्तीमुळे, म्हणून लोकांचे मानवी हक्कांबाबतचे शिक्षण सतत चालावे लागेल. आज कायदे केले जातात पण त्यांची कार्यवाही होत नाही. म्हणून बालविवाहस शिक्षा देणारा कायदा होऊनही बालविवाह होतात. गर्भजलपरीक्षेवर बंदी असूनही मुलींचे गर्भ पाडले जातात. अस्पृश्यतेविरुद्ध कायदा होऊनही ती पाळली जाते. राज्यकर्ते हे लोकांना नेतृत्व देत नाहीत तर त्यांचा अनुनयच करतात. मानवी हक्काच्या जाणिवा समाजात तीव्र करणे गरजेचे आहे.

बन्सोड परिवाराकाढून धम्मचक्र प्रवर्तन

दिनाच्या मंगल कामना

- सदेच्छुक -

डॉ. सुधाकर बन्सोड
भौतिकशास्त्र विभाग
रविनगर, नागपूर

आणि समर्पत बन्सोड परिवार

जातीव्यवस्था, उच्चाटन आणि वर्तमान परिस्थिती : एक विश्लेषण

शैलेश बहादूरे,
नागपूर
मो. ०९५४५४८८९४२

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी आपल्या जीवनयापनात पुस्तकाची साथ कोणत्याही विपरीत परीस्थीतीत सोडल्याचा एकही दाखला आपणास पाहावयास मिळत नाही त्याचे मुख्य कारण असे की पुस्तके, ज्ञान आणि अग्रगण्य स्वरूपाची विचारशक्ती, तर्कशुदधपणा आणि बाणेदारपणामुळे त्यांनी स्वतःचे, इतरांचे व संपूर्ण भारतीयांचे जीवन एका नवीन सभ्यतेच्या मार्गास लावले. त्यांच्या नुसत्या सुरुवातीच्या नव्हे तर अखंड जीवनात त्यांना बौद्ध धम्माची दीक्षा घेईपर्यंत 'जात' या अतिशय त्रोटक आणि नंपुसक संकल्पनेचा अर्थवृत्त त्रास झाला. आपल्या समग्र वाढ;मयात त्यानी शैक्षणिक, सामाजिक, अर्थविषक, भौगोलिक, सांस्कृतीक, राजकीय लोकशाहीविषयक आणि भारताच्या सर्वांगीण विकासाचे सखोल अध्ययन करून सर्वकष आणि आजीव विचार मांडले. 'जाती—उच्चाटन' या मौलीक ग्रंथात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हिंदू धर्माने जन्माला घातलेल्या जातीव्यवस्थेवर हल्ला चढविला. ग्रंथाचे प्रयोजन जातपात तोडक मंडळाचे निमंत्रण बाबासाहेबांनी तिथे देणारे भाषण असा जरी असला तरी त्यास जातीचे उगम, उत्पत्ती, त्यांचे पालनपोषण, सामाजिक, आर्थिक जीवनावर त्याचा झालेला परिणाम आणि वस्तुस्थिती यांचा मेळ घालून ते सर्व घटक एक—दुसऱ्यांशी किती संगत आणि विसंगत आहेत हे दार्शनिक नव्हे तर प्रात्यक्षिक स्वरूपात मांडणारा हा मौलीक ग्रंथ!

ग्रंथविवरणाहुन खालील काही मुद्दे अतिविशिष्ट रूपात सर्वकष पद्धतीने अध्ययनास घेता येतील.

- १) समाज व्यवस्था आणि नैतिकता
- २) सामाजिक परंपरांची सुरक्षितात व त्यांचे संचालक
- ३) वर्तमान घटनाची अभिव्यक्ती आणि भविष्यक्रमण
- ४) परिवर्तनशीलता – एक शाश्वत नियम.

यांचे विस्तृत विवेचन खालील प्रमाणे देता येईल.

- १) समाजव्यवस्था आणि नैतिकता :-

१ डिसेंबर १९४४ पर्यंत, स्वातंत्र्यपूर्व काळात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी या ग्रंथाच्या तीन आवृत्त्या प्रसिद्ध केल्या. १२ डिसेंबर १९३५ ला जातपात तोडक मंडळाचे प्रमुख श्री. संतराम यांनी बाबासाहेबांना निमंत्रणवजा जे पत्र लिहीले त्यात त्यांनी मोकळेपणाने व तेवळ्याच उत्सुकतेने हे नमुद केलेले आहे की, जातींच्या संदर्भात बाबासाहेबांव्यतिरिक्त आजवर कोणीही इतका

सखोल अभ्यास केलेला नाही. लाहौरला येऊन साहेबांनी आर्थिक कारणावर आणि जातीसंस्थेवर योग्य ते मार्गदर्शक करावे अशी त्यांची प्रगल्भ इच्छा यातून दिसुन येते. मंडळाच्या वतीने साहेबांच्या भाषणातील काही विशिष्ट मुद्दे त्यांनी वगळावे, किंबहुना त्यावर कसल्याही प्रकारचे भाष्य न करता आपले भाषण करावे याचा आग्रह धरलेला परंतु साहेबांनी आपल्या पत्रातून हे काटेकोरपणे विशद केले की ते अशक्य आहे. मंडळाच्यावतीने हिंदू धर्माच्या पुनर्रचनेसाठीही त्यांची इच्छा दृढपणे काही पत्रांमधून प्रकट करण्यात आली. या सान्या भुमिकेमागे त्यांच्या ठळक आणि मुलभुत आकांक्षाचा फारसा पत्ता लागत नाही, परंतु हिंदू धर्मात संमीलीत जाती व्यवस्थेला इजा न करता साहेबांनी आपली भुमिका यथायोग्य आणि उचित असल्याचे असल्याचे सर्वांच्या निर्दर्शनास आणून दिले.

बाबासाहेबांनी जातीव्यवस्थेच्या उगमास हात घातला आणि त्यातील अनैतिक पैलू उलगडून दाखविले. ही अनैतीकताच समाजजीवनास विषारी आहे हे मुदेसुद पटवून देण्याचे कार्य त्यांनी केले. संत रामदास यांनी “दासबोध” या मराठी काव्यरचनेत स्वचलित प्रश्न उपस्थित केला आहे की, “एखाद्या अंत्यजास, त्यास पांडीत्य प्राप्ती झाली असेल तर त्यास गुरु मानावे का? याचे उत्तरही तेवढेच तांत्रीक आहे. “एखाद्या पांडीत्य धारकास निव्वळ तो खालच्या जातीचा आहे म्हणुन नाकारणे या पलीकडे दुषीत भावना कोणती? ही एक सामाजिक अनैतिकताच आहे. एकीकडे नैतीकतेचे पाठ सांगायचे परंतु दुसऱ्या बाजुने त्याचे समर्थनही करावयाचे ही दुटप्पी आणि दुहेरी भुमिका पाळणाऱ्या रामदासास काय म्हणावे? हिंदू मान्यतेनुसार समाजाची उन्नती आणि प्रागतिकेचा विचार हा धर्म बुडविणारा होता, उत्क्रांती वर त्यांचा विश्वास नव्हता प्रतिक्रांतीवर होता. समाजीची उर्ध्वगतीशीलता त्यांस मान्य नव्हती. अधोगतीशीलतेस ते समाजपरंपराचे आणि धर्माचे नाव देत असत. ही सारी अनैतिक रूपे डॉ. बाबासाहेबांनी मानवी धर्मास, मानवतेस, मानवजन्मास अधोगतीस आणि तळाशी नेणारे आहेत असे सांगितले. ह्या अनैतीकमुळे हिंदू धर्म दिवसेंदिवस अधिक संकुचित झाला आहे.

समाजप्रणालीशी सबंधीत साहेबांनी अतिशय समर्पक वक्तव्य केलेले आहे व त्याचे ठोस स्पष्टीकरणही दिले आहे. भारतीय विधवा स्त्रीचे पुनर्विवाह, अल्पवयात झालेले विवाह संबंध, शिक्षणाचे निर्बंध ह्या सान्या बाबी सामाजिक प्रगतीशीलतेला हानीकारकच आहेत. त्यामुळे दिवसेंदिवस सामाजिक दृश्यावरणात भौतिक, नैतिक बदल घडुन येण्याएवजी डबक्यातल्या पाण्याप्रमाणे ते सडत जाते. या सान्या अर्धम बाबींना मात्र सामाजिक परंपरेचा मुलामा दिल्या जातो आणि त्याचे संगोपन आदराने केले जाते. नव्हे यात अभिमान मानला जातो. पेशव्यांच्या काळापासून

दलितांची स्थिती अतिशय दयनिय होती. एका माणसाच्या हातुन दुसऱ्या माणसाने लज्जीत होण्याची ही एक तेवढ्याच खालच्या दर्जाची घटना इतिहासात नोंदली गेली आहे.

सामाजिक अनैतिकतेचे थिंडवडे काढतांना साहेबांनी आणखी काही ताजे समकालीन दाखले दिलेले आहेत. ०४ जानेवारी १९२८ टाईम्स ऑफ इंडियाच्या रिपोर्ट मध्ये इंदौर मधील राजपुतांनी दलितांवर लादलेल्या निर्बंधांचे वर्णन त्यात आहे.

- १) दलितांनी सोनेरी कडा असलेल्या पगड्या, फेटे बांधु नयेत.
- २) रंगीत व आकर्षक रंगाचे धोतर घालू नये.
- ३) बलाई या जातीच्या स्त्रीयांनी सोने चांदीचे आभूषण वापरु नये, आकर्षक कपडे घालु नये.
- ४) हिंदु स्त्रियांच्या प्रसवात सर्व प्रकारची कामे बलाई स्त्रियांनी करावीत.
- ५) हिंदुच्या सर्व सेवा दलितांनी कसल्याही प्रकारचे परीश्रमिक न घेता स्वखुशीन करावी इत्यादी.

जर दलितांनी या शर्तीचे पालन केले नाही तर त्यांना गावात राहता येणार नाही, त्यांस गाव सोडावे लागेल, हे सर्व अधर्मी नियम बलायांवर लादल्याने राजपुतांचे समाधान झाले नाही. त्यावर त्यांनी बलायांच्या शेतीची नासधुस केली. सार्वजनिक विहिरीवर पाणी भरण्यास मज्जाव केला. ही सर्व उदाहरणे नमुद करण्यामागे हिंदु धर्माची अनैतीकता सर्वासमक्ष ठेवणे हाच हेतु डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा होता.

समाजसुधारकांची भुमिका कशी असली पाहीजे व सामाजिक संरचनेची एकात्मता पारदर्शकता व विश्वास कसा टिकवला पाहीजे, या बाबतीत साहेबांनी मौलिक विचार मांडले. साहेबाच्या मतानुसार, हिंदु कुटुंबात घडुन येणारा सुधार आणि हिंदु समाजरचनेत घडून येणारा सुधार यात फरक आहे. हिंदु कुटुंबसंस्थेतील सुधार म्हणजे काही प्रगतीशील हिंदूना विधवा पूर्नर्विवाह, बालहत्या प्रतिबंधकता याची जाणीव प्रकर्षने झाली होती व त्यास रोखण्यासाठी, कारण त्यामुळे कुटुंबसंस्थेस नुकसान होत होते, त्यांना प्रयत्न करावेसे वाटले. या समाजसुधारणेत आपुलकीची, कल्याणाची आणि अगतिकतेची भावना अगदी शुन्य होती. पण स्वःस्वार्थाची भावना मात्र अतिशय प्रबळ होती. याउलट हिंदु समाजव्यवस्थेत सुधारणांसाठी मात्र हे हिंदु तयार नव्हते. कारण त्यामुळे घडुन येणारे बदल मैलाचा दगड ठरणार होते. स्थित्यंराचे साक्षीदार बनणार होते. समतेचे सरदार बनणार होते आणि नेमके हेच हिंदुधर्मायांना नको होते. वर्ग – स्वार्थसाठी, वर्ण सुखासाठी ब्राह्मणांनी मांडलेला खेळ हा संबंध मुळ पद्धतीने अनैतकतेवर आधरलेला होता. मर्यादिचे पालन करण्याची प्रबळ

इच्छा आणि खुष्कीच्या माग्ने समोर जाण्याची तरकीब या माध्यमातून लढविण्यात आली होती. ही एक प्रकारची सामाजिक बेर्झमानी ब्राह्मणांनी त्याकाळात लढविली.

वास्तविकत: सुधारणेच्या नावाखाली संपूर्ण सुधारणावादच त्यांनी मांडावयास पाहीजे होता पण तसे न करता सुधारणावाद हिंदू धर्माच्या बळकटीला तोडून टाकणारा ठरला असता. धर्माधतेची इमारत पत्त्याच्या बंगल्याप्रमाणे कोसळली असती, बेचीराख झाली असती. दुटप्पी धोरण असे की स्वतःला समाजसुधारकही म्हणवून घेणे आणि आपले अहित मात्र होऊ द्यायचे नाही ही पिढीजात यंत्रणा त्याकाळातही तितकीच मजबुत आणि उत्कृष्ट पद्धतीने कार्यान्वीत केल्या गेली. साहेबांचा उदारमतवाद आणि सुधारणावाद मात्र असा फसवा, दुटप्पी नव्हता. त्यांना सर्वकष सुधारणाच अपेक्षीत होत्या व त्यासाठी त्यांनी विचार मंथनातून खोलवर रुजलेली समाजतत्त्वे विश्लेषीत करावयाची होती.

१८६२ च्या प्रशियाच्या एका सभेत लेजले या विचारवेत्याने जे उद्गार काढले ते मौल्यवान आहेत. “संविधानिक प्रश्न हा प्राथमिक अधिकारांचा प्रश्न नव्हे, किंवृहूना ते सामर्थ्याचे प्रश्न आहेत. एखाद्या देशाच्या वास्तविक संविधानाचे अस्तीत्व त्या देशातील विद्यमान वास्तविक परीवेशावर अवलंबून असतात. तेव्हा राजनितीक संविधानाचे मुल्य आणि स्थायीत्व तेव्हाच प्रमाणीत होते जेव्हा त्या अटीचे खरेखुरे प्रदर्शन होते आणि ते तेव्हाच केल्या जाऊ शकते, ज्यावेळेस त्या समाजात विद्यमान परिस्थितीला प्रमाणीत करणारे असु शकते.”

साहेबांनी समाजसुधारणांची आणि सामाजिक बळकटीकरणाची पाठगाखण करातांना केंथेलीक आणि प्रोटेस्टांचे उदाहरण दिले आणि त्यांचा मतानुसार, राजकीय क्रांती ही सामाजिक आणि धार्मीक क्रांतीच्या नंतरचा टप्पा आहे. हिंदू धर्माच्या आंतरीक सुधारणेच्या बाबतीत धर्म सुद्धा अतिशय जोरदारपणे हाताळला गेला पण त्यात रुपांतरण घडवुन आणण्याचे काम मात्र जाणुनबुजुन दुर्लक्षीले गेले, याचे कारण म्हणजे लाखो लोकांच्या मनातुन धर्म, धर्माविषयी भीती, पापाच्या संकल्पना, पुण्याची महत्ता ह्या सर्व बाबींना फाटा मिळाला असता. या नंतरचा टप्पा म्हणजे हे सर्व लाखो लोक सकल समतेच्या आणि बंधुभावनेच्या मार्गास लागले असते. भांडवलशाही आणि धार्मिक मक्तेदारी संपुष्ट्यात आली असती. परंतु भारतात मात्र श्रीमंत—गरीब, मालक—मजुर या नात्या पलीकडेही जती, वंश आणि उच्च—नीचतेचे नाते पाळले जाते. भारतातील जातीपरंपरा नुसती श्रमविभागणीवर आधारीत नाही तर ती एक श्रेणीबद्ध उतरंड आहे. वास्तविक श्रमाचा स्वीकार वैयक्तीक आवडी—निवडीवर असावयास हवा परंतु तसे नाही. मानवाच्या मुळ क्षमतांवर श्रमाची विभागणी केली जात नाही आणि हे समाजव्यवस्थेसाठी अतिशय घातक आहे. हिंदुची निर्मिलेली जातीव्यवस्था क्षमतामुलक श्रमविभागणीस समर्थन करीत नाही व प्रत्येकास जातीवर अधारीत श्रमाची निवड करावी लागते.

त्यामुळे सर्वत्र बेरोजगारी वाढते आणि उपासमार होते. राष्ट्राला अशक्तपणा येते व सान्या कारणांचे मुळ हिंदू जातीव्यवस्थेत आहे.

वंश आणि जाती, उपजाती यांच्या मधील साम्य काय व फरक काय हे सांगण्यासाठी बाबासाहेबांनी मोठे समर्पक उदाहरण दिले आहे. ते म्हणतात मद्रासच्या आणि पंजाबच्या ब्राह्मणांमध्ये असे कोणते वांशीक भेद आहे. पंजाबी ब्राह्मण आणि बंगालच्या अस्पृश्यांमध्ये असे कोणते वांशिक भेद आहेत. मद्रासच्या ब्राह्मण आणि मद्रासच्या पारीया यामध्ये असा कोणते वांशिक भेद आहे. पंजाबी ब्राह्मण वंशदृष्ट्या पंजाबचा चांभार ज्या घराण्यातला आहे त्याचाच एक वंशज आहे. जातीभेद हे एकाच वंशाच्या लोकांचे पाडलेले सामाजिक विभाग होत. जाती सुद्धा ही विघटनकारी संस्था आहे. जर जात ही संतती शास्त्रीय युक्ती होती तर तीच्यामुळे निर्माण झालेली संतती कशी असायला हवी होती? यावरुन असे दिसुन येते की, जातीपद्धती ही एक आधुनिक संततीशास्त्राचे मुर्तरुप नव्हे. ज्यांना उच्च सामाजिक दर्जा लाभला होता अशा कुटील आणि स्वार्थी हिंदुच्या उद्दामपणांचे जाती संस्था हे मुर्तरुप होय. सर्वात पहिली आणि महत्त्वाची लक्षात घेण्याची बाब म्हणजे हिंदु समाज ही एक भाकड कथा आहे.

साहेबांनी या सांगोपाग विचाराअंती हिंदुधर्माचे पितळ उघडे पाडले आहे, त्याच्या दांभीकतेवर पहार केला आहे, निर्वस्त्र केले आहे. असंबद्ध आणि असांस्कृतिक व तितकीच अमानवीय रूपरेखा ही हिंदुधर्माची स्पष्ट अनैतीकता होय.

२. सामाजिक परंपराची सुरक्षितता व संचालन :

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी भारतातील समाजव्यवस्थेचे यथायोग्य चित्रण तयार करतांना त्याची एखाद्या निष्णात डॉक्टरांसारखी जणू चिरफाडच केलेली आहे. न्याय वैद्यकीय शास्त्रात पारंगत डॉक्टर मृत झालेल्या शरीराची तपासणी करून मृत्यूची खरी कारणे शोधून काढतात मृतप्राय झालेल्या हिंदू धर्माची तपासणी करून साहेबांनी अनन्य साधारण महत्त्व असले तर शवविच्छेदन अहवालच सान्यांसमोर मांडला. या अहवालास सामाजिक न्यायालयात संपुर्ण सामाजिक पुरावा म्हणुन ठेवण्यात आले तर हिंदू धर्माला फक्त फाशीची शिक्षा होऊ शकते हे त्यांनी सान्यांच्या निर्देशनास आणुन दिले.

जातीभेद निर्मुलनाबाबत साहेबांनी सामाजिक परंपराची सुरक्षितता आणि त्याचे परीचालन व संचालन यावर भरसक विचार व्यक्त केले. सामाजिक परंपरांची भारताला अपुर्व देणगी आहे, ती घाण स्वरूपाची आहे व त्याचे मुळ हिंदू जातीव्यवस्थेत आहे. या उपखंडाचे लोक स्वतःला भारतीय म्हणतात परंतु त्याच्या मनात व हृदयात जाती इतकी नखे रोवुन बसलेले असते की त्यांच्या

भारतीयत्वावर आणि देशप्रेमावर संशय निर्माण होणे दुरच परंतु अविश्वासाची दुर्गंधी येते. साहेब म्हणतात ‘खरेच’ आदर्श हिंदू कोणास म्हणावे तर जो इतरांमध्ये मिसळण्याचे सोडून उंदरांप्रमाणे आपल्याच बिळात राहतो त्याला? समाजशास्त्रज्ञ ज्याला स्वजातीयसंबंधीची जाणीव असे म्हणतात तिचा हिंदूंमध्ये निखालस अभाव आहे. असे जर असेल तर हिंदू लोक ज्याला छातीशी घटू कवटाळून बसलेत त्या सामाजिक परंपरेचे काय? साहेब समोर म्हणतात. हिंदू समाजातील लोकांच्या सवयी, श्रद्धा आणि विचार सर्व भारत खंडात सारखेच आढळून येत असल्यामुळे इतरांपासुन हिंदुचे पृथःकरण सिद्ध होते असे त्यांचे म्हणणे आहे. सवयी, रुढी, श्रद्धा आणि विचारांचे साम्य आहे हे खरे आहे. (असे आपणही गृहीत धरूया) पण त्यामुळे हिंदू हे एक राष्ट्र आहे असा निष्कर्ष कोणाला मान्य होऊ शकत नाही. हिंदुचे वाडमय जातीच्या विषारीपणाने भरलेले आहे. त्यात एका जातीची उत्पत्ती अत्यंत श्रेष्ठ तर दुसऱ्या जातीची निर्मिती अत्यंत निकृष्ट अशी दाखविण्याचा प्रयत्न केलेला आहे. या जातीसंस्थेच्या विसर्गामुळे त्यानंतरच्या स्तरावर पोटजाती निर्माण झाल्या, परंतु त्या जातीनिहाय आणि त्यातही काही परंपरा श्रेष्ठ तर काही कनिष्ठ, काही उच्च तर काही नीच, स्वाभिमानी प्रवृत्तीच्या परंतु प्रत्येक इतरांना तुच्छ माननाऱ्या सामाजिक परंपराची निर्मिती हिंदु जातीव्यवस्थेने केली. खोलवर आणि सांस्कृतिकरीता स्तरीकरणामुळे तसेच दर्जाच्या असमानतेमुळे, या परंपरा श्रेष्ठ—कनिष्ठतेच्या भावनेमुळे आणखीनच किलष्ट होत गेल्या. त्यात वेगवेगळी कपाटे निर्माण झाली, तेवढीच कपटे सुदृढा. या साऱ्या घटनांची गोळा—बेरीज जर आपण केली तर आपणास असे दिसुन येते की, या असामाजिक परंपरांनी विरोध अंतर्विरोध आणि बाह्य विरोधाचे एक मोठे संगर उभे केले. अर्थात, त्यातून बाहेर पडण्याची किंवा त्यात सुधारणांची, सामायिकीकरणाची प्रक्रिया अजिबात नसल्यामुळे त्यांच्या अस्तित्वाची सुरक्षितता राहिली नाही. नेमके सामाजिक परंपरा हा एक दृढ विषय आहे आणि अंतर्बाह्य तो मौलिकतेच्या आणि नैतिकतेच्या सर्वांगीण आणि सर्वकष प्रगतीचा, उत्कांतीचा असावयास होता पण तसे घडले नाही. या साऱ्या परंपरांची, एक—दुसऱ्यांशी सांगड न घातल्यामुळे उलटपक्षी त्या एक दुसऱ्यापेक्षा वेगवेगळ्या कशा आहेत हेच वारंवार सांगितल्यामुळे त्यांच्या जीवनायनाचा प्रश्न जसाचा तसाच राहीला. विषमतामुलक सामाजिक परंपरामुळे काही विशिष्ट लोक समुह रानटी अवस्थेत जगावयास लागले, काही लोकांना साधारण संस्कृती आणि सभ्यतेची तोंडओळखही हिंदू धर्माने होऊ दिली नाही. अशा लोकांची संख्या तेव्हा लाखात आणि आताच्या काळात कोटीत आहे. साहेब म्हणतात सुसंस्कृत लोकात राहणारे हे तेरा लाख लोक अजुनसुधा रानटी स्थितीत राहतात आणि वंशापरंपरागत गुन्हेगाराचे जीवन जगत असतात. परंतु हिंदुना याची कधी लाज वाटली नाही. ते असे दृष्य आहे ती की याला जगाच्या पाठीवर तोंड नाही. आदीवासींना सुधारणे

म्हणजे त्यांच्यात राहुन त्यांच्या आपणामध्ये समावेश करून घेणे. पण हे एखाद्या हिंदूला कसे शक्य आहे? आपली जात वाचवण्यासाठी तो जन्मभर चिंतातुर असतो, आपली जात वाचविण्याच्या खटाटोपास त्याला ते परंपरा म्हणतात. हिंदूमध्ये कितीही कर्तव्यभावना असली तरी आपले कर्तव्य पार पाडण्यास तो समर्थ ठरु शकत नाही हीच मुख्य अडचण आहे. खरे पाहता सामाजिक रुढींनीच जातीचे संगोपन केले असे म्हणायास हरकत नाही, कारण रुढी—परंपरा हया मनात खोलवर घर करून बसतात आणि त्या न पाळत्यास पातक होते अशा प्रकारची भीतीदायक भावना लोकांच्या मनात आहे. त्यामुळे जाती उत्पत्ती आणि त्याचे संगोपन हे जातीव्यवस्थेचे मुळ कारण आहे, असे आपणास ठमपणे सांगता येईल. बाबासाहेबांनी त्याचे वर्णन करतांना त्यास “तलावातील शेवाळाची” उपमा दिलेली आहे. ब्राह्मणांनी त्यांच्या फायद्यासाठी भोळ्या मनाच्या लोकांना सामाजिक अंधकारात आणि धार्मिक गुलामगीरीत अडकवून ठेवण्याची त्यांची हातोटी आहे व त्यात ब्राह्मणांनी सचोटी कमावली आहे. या बाबतीत आणखी परखडपणे बोलताना डॉ. आंबेडकर म्हणतात, हिंदूचे जीवन सतत पराजयाचे जीवन आहे आणि त्याला जे टिकावु वाटते ते टिकावु नसुन हल्ळुहल्ळु मरू घातलेले जीवन आहे, असे त्याला दिसुन येईल. ही जीवनाची अशी तच्छा आहे की, सत्याचा स्वीकार करण्यास तयार असलेला स्वच्छ मनाचा हिंदु माणूस ती पाहुन शरमिंदा होऊन जाईल. माझ्या मते, तुम्ही आपली समाजरचना बदलल्याशिवाय प्रगतीच्या मार्गावर तुम्हाला फारच थोडा लाभ होऊ शकेल यात शंका नाही. संरक्षणासाठी किंवा हल्ला करण्यासाठी समाजाला तुम्ही प्रवृत्त करू शकत नाही, तुम्ही राष्ट्राची उभारणी करू शकत नाही. जातीच्या पायावर माणुस म्हणुन जे बांधाल ते कोसळून पडेल आणि एकसंघ कधीच होणार नाही.

हे सर्व धोक्याचे इशारे साहेबांनी त्या काळात अखंड भारताला दिले आणि त्यात सामाजिक सर्व सामाजिक सुधारणेची अखंड इच्छा दिसुन येते. या साच्या विवरणात त्यानी देशसेवेचा आणि एकात्मतेचा, प्रगतीच्या वाटचालीचालीही तेवढाच प्रत्यय आणुन दिलेला आहे. देशभक्तीचा खोटा आव आणण्यान्या ढोंग्याना त्यांनी चपराक लावली आहे हे स्पष्टपणे लक्षात घेण्यासारखे आहे. सामाजिक परंपरा हा शब्द संबंध भारताला लागु आहेत व त्यात अमुक धर्माच्या सामाजिक परंपरा, तमुक धर्माच्या परंपरा काही विशिष्ट जातीअंतर्गत परंपरा असा अर्थ काढणे चुकीचे आहे. साहेबांनी यावर उपायही सुचिलेले आहेत. सामाजिक परंपरा ह्या सर्वांचे हित साधणाऱ्या असल्या पाहिजे, त्यात वर्गवारी आणि वैशिष्ट्याचा मुद्दा नाही. वर्गसहीत परंपराची सुधारणा ही वाचाळ खोटी गोष्ट आहे. साहेबांनी जितक्या पोटिडकिने हे सर्व विश्लेषण मांडले तेवढ्याच आपुलकीने त्यावर मात करण्याचे तंत्र सुदूर सांगितले आहे. जाती नष्ट करण्याचे पहिले पाऊल म्हणजे प्रथम पोटजाती नष्ट

कराव्या लागतील. या संबंध विवेचनावरून असे लक्षात येते की, जातीव्यवस्थेच्या पायाची बरीचशी ताकद इथल्या पोटजातीनी पेलुन धरलेली आहे. अती सर्वसामान्य व लक्षात न येणाऱ्या सुक्ष्म फरकांमुळे विविध पोटजाती त्यांच्या स्तरावर मुख्य जातींना खतपाणी घालतात. एखाद्या वृक्षाचे भरणपोषण अन्नद्रवाच्या माध्यमातुन मुख्य मुळांकरवी केले जाते पण त्या मुख्य मुळापर्यंत अतिआवश्यक अन्नद्रव्ये पुरविण्याचे काम इतर उपमुळे, सुक्ष्ममुळे अविरत करत राहतात. त्याचप्रमाणे पोटजातींचे आहे. उपमुळे स्वतःचे वेगळे अस्तित्व सिद्ध करू शकत नाही कारण त्यांच्यात ती कुवत नसते. खरे पाहता उपमुळाची भुमिका त्यामानाने अतिशय जास्त महत्वाची आहे. परंतु ते निसर्गचक्राच्या नियमांची बांधलेले आहेत व त्यास पर्याय नाही. परंतु पोटजातीच्या बाबतीत तसे नाही. परंतु पोटजाती ह्या मानवसमुहाकडुन निर्मिलेल्या आहेत. प्रत्येक मानवसमुहास स्वतःचे स्वतंत्र अस्तीत्व निर्माण करणे शक्य आहे. त्यात ती नैसर्गिक कुवतही आहे. परंतु सामाजिक परंपराच्या अभिसरणामुळे ह्या पोटजातींच्या अस्तित्वाचे व त्यांच्या अनुकरणाचे इतके प्रंचड वर्चस्व आहे की, एखाद्या मुळ जातीपासून वेगळे झाल्यास मृत्यु ओढवण्याचा कसलाही धोका नसताना देखील केवळ देखाव्यासाठी व स्वतःचा तुच्छ वेगळेपणा सिद्ध करण्यासाठी त्या पाळल्या जातात. साहेबांनी या बाबतीत मौलिक उदाहरण दिलेले आहे. ते म्हणतात, “उत्तर प्रदेशातील व मध्य भारतातील ब्राम्हण दख्खनच्या व दक्षिणेकडील ब्राम्हणांपेक्षा सामाजिकदृष्ट्या कमी दर्जाचे आहेत. पहिले केवळ स्वयंपाकी व पाणके आहेत, दुसऱ्यांना उच्च असा सामाजिक दर्जा आहे.” परंतु पोट जातीचे निर्मुलन आपणाला हळुहळु सर्व जाती नष्ट करण्यास मार्गदर्शक होईल याची कायम शाश्वती आहे. या प्रक्रीयेत थोडाफार फायदा आहे पण धोकेही संभवतात त्यामुळे हा एकमेव किंवा श्रेष्ठ मार्ग आहे असे आपणास म्हणता येणार नाही किंवा हा चुकीचा मार्ग आहे हे ही आपोआपच सिद्ध होऊ शकते. सर्वप्रथम समाजातील अनिष्ट व फोल स्वरूपाच्या परंपरा नष्ट करणे व त्या ठिकाणी सर्व समाजातील प्रगतीशील परंपराची स्थापना करणे अतिआवश्यक आहे. अर्थातच त्यात सर्वांची मान्यता असणेही तेवढेच महत्वाचे आहे. या परंपराना जनमाणसाचे पाठबळ जोपर्यंत लाभणार नाही किंवा सामाजिक कल्याणाची भावना त्यांच्यात निर्माण होणार नाही, तोपर्यंत त्यांच्या सुरक्षितता आणि संचालनाचा प्रश्नच उद्भवत नाही. संचालनही एका विशिष्ट उदात्त हेतुनच प्रेरीत असावयास हवे अन्यथा संचालनही संपूर्ण प्रक्रियेसाठी तितकेच घातक ठरू शकते.

३. वर्तमान घटनाची अभिव्यक्ती आणि भविष्यक्रमण

१९३६ साली तयार केलेले ददपीपसंजपवद वर्षेंजम ‘जातीभेद निर्मुलन’ हे भाषण समकालीन दृष्टीनी अति महत्वाचे आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा जातीविषयीचा चिकीत्सक

दृष्टकोण आणि व्यासंगी अभ्यास हा खुप आधीपासुन सुरु झालेला होता. हिंदू धर्मातील जातींमध्ये कधीच एकोपा शक्य नाही हे त्यांनी ओळखले होते आणि जर असा एकोपा झालाही तर तो वरवर दिसणारा असेल व त्यास कसल्याही प्रकारचे बलत्व नसेल, हे त्यांना माहीत होते. या ठिकाणी आणखी एक गोष्ट लक्षात घेण्यासारखी आहे आणि ती म्हणजे इंग्रजी शासन. इंग्रजांनी स्वतंत्रपणे ‘सुधारणा’ या बाबीवर भर दिल्याचे आपणास दिसत नाही. अर्थात त्यांची गोडी राजकीय आणि वसाहतवादाची होती. त्यांच्या शैक्षणि सुधारणा ह्या अतिविशिष्ट पूरक होत्या पण सामाजिक सुधारणा हा काही कळीचा मुद्दा नव्हता. हिंदु वर्णव्यवस्था ही नेहमीच दोषपूर्ण होती व ती तशीच दोषपूर्ण अजुनही चालत आहे. प्रत्येक वर्णाच्या स्वतःच्या मर्यादा होत्या, त्यात विद्यासंवर्धन ब्राह्मणांनी करावे आणि क्षत्रीयांनी शस्त्र धारण करावे, वैश्यांनी व्यापार करावा हा ताळेबंद. हा त्या वर्तमान स्थितीचा आरसा होता. या वर्तमान व्यवस्थेत प्रत्येक वर्णाची स्वतःची वेगळी भूमिका असल्यामुळे व ती भूमिका इतरांची नसल्यामुळे स्वतःप्रत त्यांची प्रगती होण्याएवजी ते खुटेलच. साहेबांनी यावर शंका अपस्थित केली आहे की, शुद्रांना शिक्षणाचा, वैश्यांना शस्त्रकौशल्य, क्षत्रियांना व्यवसाय व व्यापाराचा जागर करण्यास मनाई आहे. कारण त्या—त्या धर्माचे लोक ते करीत आहे. इतरांनी त्यांची काळजी करू नये. अशा व्यवस्थेत काय घडले असेल जेव्हा या तीनही वर्गानी आपापली कर्तव्ये सोडुन दिली असतील! त्याचे कसलेही उत्तर हिंदुधर्मीयांकडे नव्हतेच. ही वर्तमान परिस्थिती खरे पाहता एका मोठ्या क्रांतिचा गर्भ असावयास पाहीज होती, बीजे रोवावयास हवी होती परंतु तसे झाले नाही. लोकं अनेक प्रकारची कष्टे सहन करीत राहीले परंतु त्यांनी बंड केले नाही, विरोध केला नाही याचे कारणही चातुर्वणातच आहे. साहेब म्हणतात, “जगाच्या इतर देशांमध्ये बन्याच क्रांती होत राहील्या. भारतात मात्र सामाजिक क्रांती झाली नाही या प्रश्नामुळे मला बराच मानसिक त्रासही होतो. याचे माझ्याकडे एकच उत्तर आहे आणि ते म्हणजे चातुर्वण्य पद्धतीमुळे दुथ्यम स्तरातील लोक अशक्त झाले आहेत. संडेतोड हल्लाबोल करण्यास ते समर्थ नाहीत, त्यांना शस्त्रे धारण करण्याची परवानगी नसल्यामुळे ते विद्रोह करू शकले नाही. ते सर्व नांगरांचे धनी होते किंवा त्यांना त्यात गुरफटुन ठेवण्यात आले. ह्या नांगरांना शस्त्रात बदलविण्याची त्यांना परवानगी नव्हती. शस्त्राअभावी त्यांच्यावर कोणीही राज्य करू शकले.”

चातुर्वण्यामुळे त्यांना शिक्षण घेता आले नाही आणि त्यांना स्वतःच्या मुक्तीचा मार्ग कधी शोधता आला नाही. त्यांना नेहमी पायाखाली दाबुन ठेवण्यात आले. त्यांना स्वतःच्या मुक्तीचा मार्गही माहीत नव्हता आणि त्यांच्याकडे कसलीही साधनेही नव्हती. त्यांनी आपल्या दास्यत्वावरच

समाधान मानले आणि आपल्या भाग्याशी मिळतेजुळते करून घेतले, ज्यामधुन त्यांची कधीच सुटका होऊ शकली नाही.

तत्कालीन वर्तमान परिस्थितीचा विचार करता साहेबांनी हे अस्खलीत विश्लेषण ज्या प्रकारे उभे केले आहे ते संशोधनाच्या दृष्टीने अत्यंत आश्चर्यजनक आणि विस्मयचकीत करणारे आहे. संशोधनाचा हा कल त्यांना संशोधनकर्त्याच्या रांगेत अत्युच्च स्थानावर स्थापित करतो. हिंदू धर्माच्या चातुर्वर्ण्य व्यवस्थेमुळे आणि जातीव्यवस्थेमुळे एकंदरीत भारतीय उपखंडाचे जे नुकसान झाले त्याची ही कारणमिमांसा होय. ह्या सान्या आकलनविश्वातुन एका नव्या कल्याणकारी उपखंडाची निर्मिती झावी हा साहेबांचा उदात्त हेतु होता. या उपखंडात मुस्लीमांवर काही आपत्ती आली तर सारे मुस्लिम एकत्र येऊन अत्याचाराचा सामना करतील, कारण त्यात जातीव्यवस्थेला खूपच कमी महत्त्व आहे. ख्रिस्त्यांवर हल्ला झाला तर सारे ख्रिस्ती एकत्र येतील कारण त्यांच्यातही जातींना नगण्य महत्त्व आहे. पण हिंदूच्या बाबतीत असे नाही, एका विशिष्ट समुदायावर हल्ला झाला तर तो समुदाय हिंदुचा होता हे समजण्यापूर्वी कोणत्या धर्माचा आणि जातीचा होता हे तपासतील तोपर्यंत वेळ निघुन गेलेली असेल. धर्म हिंदुना जातीचे पृथक्करण मानण्यास बाध्य करतो आणि वेगळेपणाची अलगाववादी भुमिका निर्माण करतो. गैर हिंदूच्या बाबतीत असे नाही. साहेब असे म्हणतात की, “एखादा समुदाय जिवित राहतो की नष्ट होतो हा प्रश्नच उद्भवत नाही प्रश्न असा उद्भवतो की तो समुदाय सम्मानाने जिवित राहु शकतो काय? वेदांतर आधारीत ब्राह्मणी धर्म—जाती व्यवस्थेला समाप्त करायचे असेल तर वेदांना आणि शास्त्रांना डायनामाईट लावावे लागेल.” साहेबांच्या या वक्तव्यानी, अभ्यंग घाबरून गेलेल्या महात्मा गांधीची प्रतिक्रीया लक्षात घेण्यासारखी आहे. ते म्हणतात, “आंबेडकर हिंदू धर्मसाठी मोठे खुले आव्हान आहे.” या भाषणाच्या समाप्तीकडे साहेब म्हणतात की “जाती ह्या हिंदू धर्मोहृदय आहेत. हिंदू धर्मानी वातावरण प्रतुषित केलेले आहे. त्यामध्ये प्रत्येकजण संक्रमीत झालेला आहे, ज्यामध्ये सिख, मुस्लीम आणि ख्रिस्तीसुधा काही प्रमाणात सामील झाले आहेत. हे सर्वच जाती व्यवस्थेच्या विध्वंसासाठी समर्थनीय व पात्र आहेत कारण ते संक्रमीत आहेत. माझ्या मताप्रमाणे हिंदू समाज जेव्हा एक जाती विरहीत समाज बनेल तेव्हाच त्यांच्याकडे स्वतःला वाचविण्याची ताकद निर्माण होईल. ह्या आंतरीक ताकदीविना हिंदुसाठी ‘त्यांनी गुलामीकडे वळविलेले पुन्हा एक पाऊल असेल’.

४. परीवर्तनशीलता : एक शाश्वत नियम –

हिंदूनी वेदांना व शास्त्रांना प्रामाण्य मानुन एक तटबंदी उभारली आणि ती कधीही कोणीही भेदु शकणार नाही अशी व्यवस्थाही निर्माण करून ठेवली. त्या काळात दैववादाच्या संकल्पना

इतक्या रुद्द आणि बलशाली होत्या की, त्यांना मुळासकट उपटून काढणे अगदी अशक्यच होते. त्यांना विरोध करण्यास अखंड धैर्याचीही गरज होती. साहेबांनी आपल्या अभ्याससामर्थ्याच्या आणि ज्ञानसार्थकतेच्या जोरावर त्यांनी ही डबक्यात साचलेल्या गढुळ पाण्याप्रमाणे, बिनबुडाची, शैवालासारखी तरंगत असणारी हिंदू धर्मव्यवस्था ढवळुन नष्ट करण्याची हिंमत दाखविली. आपले परखड विचार मांडतांना साहेब समोर म्हणतात, “साध्या आणि सोप्या भाषेत हिंदू धर्माला कायदा किंवा जास्तीत जास्त कायदेशीर वर्ग—नीती असे म्हणता येऊ शकते. स्पष्ट सांगायचे झाल्यास मी ह्या अध्यादेशीय संहीतेस धर्म मानत नाही. चुकीच्या पद्धतीने धर्म मानण्याच्या ह्या अध्यादेशीय संहीतेचा वाईट गुणधर्म हा आहे की यात नैतीक जीवनाची स्वतंत्रता आणि स्वेच्छेस अजीबात महत्त नाही. तसेच बाहेरून लादल्या गेलेल्या नियमांची आपणास चाटूकार बनवून देणाऱ्या या संहीतेस आदर्शप्रति निष्ठा महत्वाची नाही, त्यांचे कठोर पालन आवश्यक आहे. ह्या अध्यादेशीय संहीतेची अतिशय वाईट गोष्ट ही आहे की त्यात वर्णलेला कायदा काल, आज आणि नेहमीकरीता एकच आहे. हा कायदा असंबद्ध आहे, असमान आहे आणि सर्व वर्गावर सारख्या रूपाने लागु करता येऊ शकत नाही. ह्या असमानतेस चिरस्थायी स्वरूप दिलेले आहे. साहेबांनी हे भाष्य करण्यामागची भुमिका अशी आहे की, सृष्टीतील सर्व जीवांना उत्तरोत्तर मार्गक्रमण करणे आवश्यक आहे व त्यास दुसरा पर्याय नाही. त्या मार्गक्रमणातच त्यांचा परिवर्तनशिलतेचा नियमही आहे. साहेबांनी अनेक विषयावर अधिक वाचन केले होते. मानववंशशास्त्रावरही त्यांच्या सखोल अभ्यास होता. परिवर्तन हा सृष्टीचाच नियम आहे. पृथ्वीची उत्पत्ती, जीवांची निर्माती, ऋतुमान, काळ आणि जीवनपारायन हे सर्व नेहमी परिवर्तनशील आणि बदलणारेच आहे. मुख्य म्हणजे या परिवर्तनामुळे मानवाचेच नव्हे तर एकंदरीत जीवनसृष्टीचा विकासच झाला आहे. निसर्गात असा असमतोल पहावयास मिळत नाही. मानव जातीतील काही विशाल वर्गसमुहाने निर्माण केलेल्या नियमामुळे मात्र भयंकर असमतोल निर्माण झाला आहे. त्या नियमांचा पाया हा असमान आणि दूषीत दृष्टीकोनावरच आधारलेला आहे. निसर्गाचे मात्र तसे नाही. जे काल होते ते आज तसेच नाही व खात्रीलायक उद्याही तसेच नसणारच. या व्यवस्थेमुळे साच्यांना उत्क्रांतीचा नियम लागु झाला, प्रगतीचा नविन आलेख तयार झाला. पण ब्राह्मणी व्यवस्थेमुळे मानवजातीच्या प्रगतीचा मार्ग मात्र कुंठीत झाला. त्याला चालनाच मिळाली नाही. कारण या व्यवस्थेत परीवर्तनाला थारा नाही, परीवर्तनाची व्याख्याच केलेली नाही. हे जाणूनबुजून यासाठी केलेले आहे की सदैव कोणत्याही एकाच जीवाची, समुदायाची सत्ता इतरांवर असली पाहीजे. त्यात त्यांना अशा व्यवस्थेची निर्माती करता येईल की त्यात स्वतःसाठी प्रगतीचे व परिवर्तनाचे सारे मार्ग खुले असतील पण इतरांसाठी पूर्णतः बंद असतील. हिंदू निर्माती केलेल्या या अपरीवर्तनशील

धर्मव्यवस्थेचा आणि जातीव्यवस्थेचा साहेब धिककार करतात. ते म्हणतात, ‘असे म्हणल्यास मला कसलाही संकोच वाटत नाही की अशा धर्मासि नष्ट केले पाहीजे आणि असे कार्य हे अधर्माचे कार्य नसेलच.’

साहेबांनी धर्माविषयी आपले मत इतरांपेक्षा जास्त कुशलतेने मांडल्याचे आपल्या लक्षात येते. ते म्हणतात, एडमंड बर्क ज्याप्रमाणे म्हणतो की, “खरा धर्म समाजाचा पाया असतो आणि त्यावरच सर्व नागरिक सरकारांची स्थापना झालेली असते. परंतु त्यात सुधारणा आणि परिवर्तन आवश्यक आहे. अनितीवर आधारित धर्म हा अधर्माचाच प्रसार करेल. पण या सर्व टिकांचा अर्थ असा नव्हे की धर्माची आवश्यकता नाही. धर्म माणसाला जगण्याची प्रेरणा देतो, त्यास आशादायी व आनंदादायी बनवितो. असा धर्म मानवी सहजीवनास अतिआवश्यक आहे. हिंदू धर्म आणि जातीव्यवस्थेच्या नशवरतेविषयी बोलतांना साहेब म्हणतात, ‘हिंदू धर्माला स्वतःचे अस्तीत्व टिकवून ठेवायचे असेल तर त्यात त्यांनी बदल केले पाहीजेत. हिंदू धर्मातील असमानता, बंधुत्ववादाचा अभाव, गुलामी, पारतंत्र्यास धर्मीक मान्यता, उच्च—नीच भेदभाव ह्या कारणांनीच त्यांची अधोगती झाली आहे. त्यांत कलागुणांना वैशिष्ट्यांना वाव नाही. ते प्रत्येकांकडून जन्मास घातले जात नाही. विशिष्ट समुदायाच्या कक्षेबाहेर जोपासले जात नाही. याचे कारण त्यास प्राप्त झालेली स्थिरता. धर्मशास्त्रामधून गतिशीलता आणि परीवर्तनास, परीवर्तनशीलतेस जागाच नाही, त्यावर चर्चा झालेली नाही. संपूर्ण सृष्टी परिवर्तनाच्या चक्रातून उत्कृष्टेकडे, निखळ पूर्णत्वाकडे वाटचाल करीत असतांना हिंदूनी मात्र कायम डोळे मिटलेत वा बघ्याची भुमिका घेतली, या अंधश्रद्धेमुळे सामाजिक वातावरणाची संपूर्ण शुद्धत्वाकडे कधीच वाटचाल झाली नाही किंवा तशी संधीही कधी त्यास प्राप्त झाली नाही.

साहेबांचे परिवर्तनशीलतेविषयीचे उद्गार मौलिक आहेत. ते म्हणतात, ‘हिंदूनी या बाबींवर विचार करावयास नको का की या सृष्टीत काहीही स्थिर नाही काहीही शाश्वत नाही, काहीही सनातन नाही, प्रत्येक गोष्ट परीवर्तनशील आहे. एका बदलत्या समाजव्यवस्थेत जुन्या मुल्यांमध्ये सतत क्रांतीकारी बदल घडुन यावयास हवे व त्यास त्यांची जाणीव असावयास पाहीजे की जर त्यांच्या कार्यपद्धतीचे काही प्रमाण—मानक असतील तर त्यामध्ये सुधारणा, बदल घडवून आणावयास त्यांनी सदैव तयार असायला पाहिजे.

यावरून आपल्या लक्षात येईल की अतिशय चलाखीने आणि गुप्ततेने हिंदू धर्मव्यवस्थेने, जातीजातीत विभागलेला समाज स्वबदलासाठी अपात्र ठरविल्या गेला आहे. वर्णव्यवस्थेची, धर्म—व्यवस्थेची, जाती व्यवस्थेची उतरंड, दैववादी कल्पना, देवाची भीती दर्शविणाऱ्या बाबी यथोचित शाश्वत आणि न बदलणाऱ्या आहेत, असेच हिंदू धर्मात सांगितले होते. पण साहेबांनी

आपल्या वैज्ञानिक दृष्टीकोनाचा अवलंब करून संपूर्ण सुष्ठी विचारांसंहीत परीवर्तनशील आहे याचे जोरदार प्रतिपादन केले. साहेबांनी सुक्ष्म फरकांच्या आधारे वर्ण जातीचा फरक प्रकर्षने लोकांच्या नजरेस आणून दिला. ‘वर्णाची मान्यता योग्यतेवर तर जातीची मान्यता जन्मावर’ अवलंबून असल्याचे त्यांनी निर्दर्शनास आणून दिले. ते म्हणतात की, “मी अशा समाजात जगण्यास नकार देतो. ज्यात चुकीच्या आदर्शाचीच परंपरा पाळली जाते किंवा असा एक समाज ज्याचे आदर्श वास्तव आणि अचुक आहेत, पण तो समाज अशा बदलानुरूप स्वतःला आकार देण्यास रोखतो. माझ्या मनात हिंदू धर्माविषयी जी चीड निर्माण झाली आहे, ती यासाठी की माझ्या पक्क्या माहीतीप्रमाणे हा धर्म चुकीचे सिद्धांत आणि सामाजिक जीवनाचे पोषण करतो. हिंदू आणि हिंदू धर्माशी माझे भांडण त्यांच्या सिद्धांतामुळे आहे.”

साहेब, मैथ्यू आरनॉल्ड या इंग्रजी लेखकाचे शब्द उदधृत करतात. आरनॉल्ड म्हणतो, “हिंदू लोकांचे विवरण दोन वेगळ्या जगांमध्ये आहे. एक मृतप्राय झालेले आणि दुसरे दूर्बल जन्म घेणारे.”

...आणि आजपर्यंत

साहेबांनी जातीव्यवस्थेच्या संदर्भात आपल्या सखोल वाचनाने जे विश्लेषण जगासमोर मांडले त्यास तोड नाही. तेहाच्या परिस्थितीत आणि आजच्या परिस्थितीत असंख्य राजकीय, शैक्षणीक बदल घडून आले. राज्यघटना अंगीकृत केल्यानंतर सामाजिक बदलांची जी छाप मात्र जनमानसावर यावयास हवी होती तशी मात्र आली नाही. साहेबांनी सांगितलेच होते की, “सामाजिक जीवनाच्या विसंगतीत आपण प्रवेश करीत आहोत”. कारण त्यांना माहीत होते की, राजकीय समानता ही सामाजिक समानता प्रस्थापित करेलच असे खात्रीने जाणवणारे नव्हतेच.

त्यांच्या संपूर्ण आयुष्यात त्यांनी सामाजिक समानतेवरच अधिक भर दिला आहे हे तर आपणास प्रकर्षने जाणवतेच पण ती कशी प्रस्थापित करावी त्याची प्रचितीही आपणास त्यांच्या संपूर्ण चळवळीतून पावलोपावली येते. सामाजिक असंगीचे धोरण भारतास अतिशय नीच दर्जास पोचवेल अशी भीती त्यांना नेहमीच होती. त्यावर मात कशी करता येईल, सामाजिक सुसंगती कशी निर्माण करता येईल. सामाजिक एकता कशी निर्माण करता येईल, याचे विवेचनही त्यानी केलेले आहे. एकंदरीत सामाजिक बदलाची आणि स्थित्यंतराची पाठग्राहण जोपर्यंत करता येणार नाही तो पर्यंत भारतास बळकटी येणे शक्य नाही, असे त्यांनी वारंवार सांगितले. परंतु येणाऱ्या काळात समाजकारण मागे पडले, ओंगळ राजकारणाची आणि राजकारण्यांची वर्णी लागली, राज्यघटनेच्या प्रास्तविकेचे उद्देश, त्यांची गंभीर्यता या पृळचट राजकारण्यांमुळे ल्यास गेली. वर्तमान परिस्थितीच नव्हे तर

येणाऱ्या असीमीत कालावधीतही तंतोतत लागु पडतील अशी तत्वे साहेबांनी आपल्या जीवनदर्शनातून व तत्वज्ञानातून घालून दिली. आज मात्र या सर्वकष समानतेच्या आणि बंधुत्वाच्या तत्वज्ञानास लोकांनी त्यांची विषारी विचारसरणामुळे आणि देशद्रोही कृत्यामुळे अप्रमाणीत घोषीत केले. इतकेच नव्हे तर समतेचे आणि बंधुतेचे राज्य येऊ नये म्हणून अगोदरपेक्षा जास्त ताकदीने असमासनतेचे आणि वैरत्वाचेच वातावरण निर्माण करण्यावर जास्त भर दिल्या गेला व ते आजतागायत सुरु आहे. मधूनमधून गुणवत्तेच्या फालतु निकषांवरही सामाजिक समतेचे शिखर ढासळवण्याचा प्रदर्ध प्रयत्न चालवल्या गेला, त्यामुळे भारतीय समाजाची पीछेहाटच झाली. धर्मांश शक्तींनी विशिष्ट अलगाववादी विचारसरणीचाच पुरस्कार केल्यामुळे देश अंधकाराकडे पुन्हा वाटचाल करू लागला. ज्यांना सामाजिकतेचेही पुरेसे भान नाही. समाजसेवक आणि सुधारक म्हणुन पुढे आले. चाटुकभर फायद्यासाठी साहेबांच्या कर्तृत्वाचा वारसा लाभलेले लोक घसरून पडले, शत्रुत्वाच्या पैलतीरी पोहचले, संबंध समाजव्यवस्था ढासळत्यामुळे त्यांचे स्वतःचेही अस्तीत्व नामशेष होण्याचा धोका त्यांनाही तेवढाच आहे पण त्यांच्या ते लक्षात येत नाही ही खरी शोकांतीका आहे.

या जागतीकीकरणाच्या काळात जातबीत मागे पडली आणि आताशीक त्यावर कोणी बोलत नाही, ती पाळली जात नाही असा कित्येकांचा भ्रम आहे परंतु ते धादांत खोटे आहे. अस्पृश्यता ती जातीची, धर्माची, वर्णाची, वंशाची वा लिंगाची असो तितकीच पाळली जाते. ती सर्वांना दृष्य स्वरूपात दिसत नाही याचे कारण ती मानसिक आहे. हिंदूत्ववादी लोकांच्या सडक्या डोक्यात ती सदैव आणि आजही घर करून बसली आहे तो त्यांचा सिद्धांतच आहे आणि प्रत्येक व्यवहारात तो अदृष्यपणे पाळल्या जातो. ते एवढे चतुर आहेत की, सामान्यांना ते माहीतच होत नाही.

बदलल्या परीस्थितीत जसे जीवनमान आणि इतर संकल्पना बदलल्या किंवा त्यामानाने ढोबळ झाल्या त्या प्रमाणे 'जात' आणि त्यास लागु असलेले संदर्भ बदललेले नाहीत. त्यास एकच उत्तर आहे, ते म्हणजे 'मानसिक परीवर्तनाचे'. वैद्यकीय शास्त्रात जर दूषीत मेंदू बदलवून त्यात सोशीक मेंदू टाकण्याची कला व तंत्र असते तर तसा बदल घडवून आणता आला असता पण तसे होत नाही. तेव्हा आपल्या विचारसरणीतून, अचारविचारातून आणि व्यवहारातून त्या मेंदूत रूपांतरण घडवून आणणे आवश्यक आहे. मानसिक परिवर्तनाची एक नवी चळवळच उभी करता येईल व त्यातून सामाजिक स्थित्यांतरे घडवून आणता येतील अशी व्यवस्थाच निर्माण करता आली पाहीजे. आज हजारोंच्या नव्हे लाखोंच्या संख्येने मैलागणीक शिक्षण संस्थाचा भरणा आहे. पण त्यातून तांत्रीक प्रकारचे शिक्षण दिले जाते. त्यात नैतीकतेचा अंतर्भाव केला जात नाही. नैतिक पाठ शिकविले जात नाही. कारण त्यांना ते नकोच आहे. समजात बदल घडुन येवू नयेत ही १९३० च्या काळातील

ब्राह्मणाची किंवा ब्राह्मणी सिद्धांताची जी चळवळ होती ती अजुनही काही ठिकाणी छुप्या तर काही ठिकाणी उघड पद्धतीने अजुनही सुरुच आहे. जनमानसातुन जात आणि धर्मावर आधारित फरक आणि विचारसरणीची दरी जास्त क्षमतेने व जोमाने वाढीस लागलेली दिसते. सरकारी व खाजगी क्षेत्रातही जातीभेद झाल्याची कित्येक उदाहरणे आपणास पहावयास मिळतात. या एकंदर घटनापैकी १ टक्का दृष्ट घटनांची लोकांना माहिती पोचते. उरलेल्या ९९ टक्के घटनांची साधी वाच्यताही होत नाही. जातीभेदनिर्मुलनाविषयीची साहेबांनी जी भुमिका मांडली त्याची खरी परीणामकारकता स्वातंत्र्याच्या ६६ वर्षांनी व राज्यघटना लागु झाली त्याच्या ६३ वर्षांनी खन्या अर्थाने भारतीय उपखंडात सर्वत्र लखलखतांना दिसली असती, दिसावयास हवी होती, पण तसे झाले नाही. या साञ्या बेजबाबदारपणास हिंदूत्ववादी वर्ग दोषी धरावयास हवा. हिंदू समाजव्यवस्थेत बदल घडवून एका आदर्श, कल्याणकारी, सर्वकष हिताची समाजरचना आज तारूण्याने बहरलेली दिसावी, यासाठी साहेबांनी आपल्या अभ्यासपूर्ण ज्ञानचक्षूणे अस्तित्वात आणण्याचा प्रयत्न केला पण ते होऊ शकले नाही ही समस्त भारतीयांसाठी शरमेची बाब आहे. प्रसंगावधान राखूनही जरी या व्यवस्थापरवर्तनाच्या मुद्गास कधीतरी हात घातला गेला असता तर आज सामाजिक संघर्ष कायमचा मिटला असता. साहेबांनी दिलेली मनोपरिवर्तक ज्ञानगंगा आणि विचारसरणी जाणूनबुजून निद्रास्थ करण्यात आली. आंतरजातीय विवाह, सहभोजने आणि सामाजिक समरसता हा यावरील उपाय नव्हेच तर त्यासाठी आमुलाग्र बदल घडवून आणावा लागेल. प्रचंड मानसीक धैर्याचिंच हे कार्य आहे. निष्कलंक चारीत्र्यवान माणसेच फक्त याची सुरुवात आणि संपन्नता करू शकतात यात शंका नाही. समाजस्तरावर याची सुरुवात संमेलने आयोजित केल्याने होणार नाही तर त्यासाठी सर्वप्रथम माणसाला—माणसाशी माणुसकीने जोडावे लागेल. त्यात सामाजिक हिताच्या बाबींचाचा उल्लेख व अंतर्भव असला पाहीजे. नव्याने निर्माण झालेल्या पीढीस भरकटणारे जीवन वाढवास आलेले आहे. त्यातून त्यांची मुक्तता करण्यासाठी बाबासाहेबांचेच विचार सर्वतोपरी योग्य आहेत असे याठिकाणी परखडपणे नमुद करता येईल. भारतातील जातीव्यवस्था नष्ट करण्यासाठी सर्वप्रथम भारतीयांच्या डोक्यावर असलेले थोतांड व धर्मशास्त्राचे ओझे कमी करावे लागेल. त्यांना वेदाच्या आणि श्रृतीच्या मानसीक गुलामगीरीतून मुक्त करण्यासाठी वेदांस हृदपारच करावे लागेल, त्याशिवाय सामाजीक व्यवस्था बदलणारच नाही.

धर्मचक्र प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना

ASHISH TOURS & TRAVELS

- IRCTC Authorised Agent
- Home Delivery Service
- Railway & Air Ticket, Bus, Taxi Booking

Prop.: - Bhola Shende

New Khadan, Awale Babu Chowk. Opp. Bajirao Sakhare

Library, Lashkaribag Nagpur
Mo. NO. 9373214102

मंश्राम परिवाराकडून धर्मचक्र
प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना

-सदेच्छुक-

रवी मेश्वाम

मो. नं. ९८२२७२४६२८

माऊली अन्जपूर्णा मेस अँड कॅन्टीन

मेस क्र. १ विद्यापीठ विद्यार्थी वसतीगृह अमरावती
रोड, नागपूर.

खोब्रागडे परिवाराकडून धर्मचक्र प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना

- सदेच्छुक -

डॉ. शंकर खोब्रागडे
आणि सुमत्त खोब्रागडे परिवार, नागपूर

प्रा. सोनल पंचभाई आणि मीत्र परिवारकडून धम्मचक्र

प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना

- सदेच्छुक -

प्रा. सोनल पंचभाई

आशिष पंचभाई

निखील पंचभाई

शेरु नागदेवते

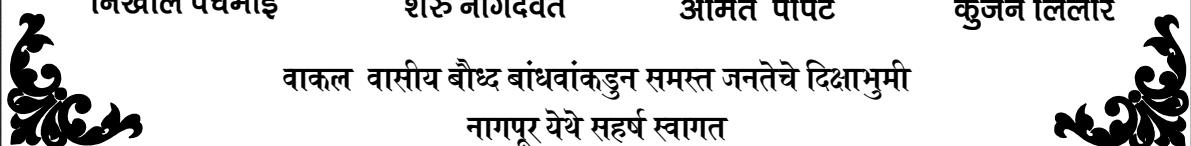

अमित पोपटे

कुंजन लिलारे

वाकल वासीय बौद्ध बांधवांकडून समस्त जनतेचे दिक्षाभुमी
नागपूर येथे सहर्ष स्वागत

राष्ट्रपिता जोतिबा फुले अभ्यासीका कडून धम्मचक्र

प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना

मंगेश गडपायले

विनय देठे

स्वप्नील मेश्राम

आशिष मेश्राम

नितूल रामटेके

निखील बागडे, कु. रजनी मेश्राम,
मिथून शहारे, निखील मेश्राम,
कु. बालीताई गजभिये, शुभांगी
मेश्राम, अजित गणविर, महेश
गडपायले, संतोष गजभिये

सुजय मेश्राम

येसनकर परिवारकडून धमचक्र

प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना

Praful A. Yesankar
Probationary Officer in
Bank of India

Pihu Yesankar

Swapnil A. Yesankar
Jr. Security Officer
MSEB

समस्त येसनकर परिवार, सेलसुरा त. जिल्हा - वर्धा

मो. नं.- ८००७४६९९७७, ९७६४०९९३०

धमचक्र प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना

- L L L L L L L L -

Prayas Reading Room

Managed by Prayas Bahuudedshiya Jankalyan
Sanstha

Narendra Nagar Branch

Add- Plot No. 31 B,
Gurudatta society,
Narendra Nagar
Nagpur - 15
Mo. No. 9156477216

Mankapur Branch

Add- C/O Manoj
Dhoble, Faras square,
behind Med Plus
Medical store
Mankapur
Mo. No. 8600346665

गडे परिवारकडून धम्मचक्र प्रवर्तन
दिनाच्या मंगल कामना

MKW gjh'k ejkjh ckouxMs
नागपूर

आणि समस्त बावनगडे परिवार

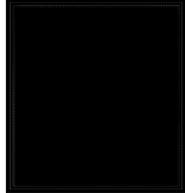
झाडे परिवारकडून धम्मचक्र प्रवर्तन
दिनाच्या मंगल कामना

- सदेच्छुक -

i fo.k >kMs

आणि समस्त झाडे परिवार

लाडे परिवारकडून धम्मचक्र प्रवर्तन
दिनाच्या मंगल कामना

Ekg\\$ k ykMs
देवरी

आणि समस्त लाडे परिवार

बाबोले परिवारकडून धम्मचक्र प्रवर्तन
दिनाच्या मंगल कामना

jitr ckckys

आणि समस्त बाबोले परिवार

बागडे परिवारकडून धम्मचक्र प्रवर्तन
दिनाच्या मंगल कामना

j{khr enuthi ckxMs

आणि समस्त बागडे परिवार

धम्मचक्र प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना

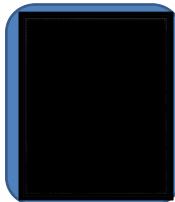

- सदेच्छुक -

जितेंद्र चवरे

आणि समस्त चवरे परिवार

बन्सोड परिवारकडून धम्मचक्र प्रवर्तन
दिनाच्या मंगल कामना

Lkfer cU1 kM
देवरी

आणि समस्त बन्सोड परिवार

Vlkqk परिवारकडून धम्मचक्र प्रवर्तन
दिनाच्या मंगल कामना

eks k Vlkq k

आणि समस्त Vlkqk परिवार

उदापूरे परिवारकडून धम्मचक्र प्रवर्तन
दिनाच्या मंगल कामना
रामभाऊ टी स्टॉल
लों कॉलेज, नागपूर

-सदेच्छुक-

सचिन उदापुरे, हर्षल उदापुरे
मो. नं. ९९७५२९३९७७
आमच्याकडे सर्व प्रकारच्या गाड्या किरायाने
मिळतात

वासनिक परिवारकडून धम्मचक्र
प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना

-सदेच्छुक-

vM- jkgv , e- Okl fud
मो. न. ९६७३६९४५८४

वासनिक परिवार दिक्षाभूमीवर आपले सहर्ष
स्वागत करित आहे

वाळके परिवारकडून धम्मचक्र प्रवर्तन
दिनाच्या मंगल कामना

-सदेच्छुक-

आयु. सुदास वाळके
आयु. निर्मल सुदास वाळके
आयु. अभिषेक सुदास वाळके
आयु. स्लेहा अभिषेक वाळके
आयु. दानिका अभिषेक वाळके

वाळके परिवार दीक्षाभूमीवर आपले
स्वागत करित आहे

वाळके परिवारकडून धम्मचक्र प्रवर्तन
दिनाच्या मंगल कामना

-सदेच्छुक-

आयु. नामदेव झामाजी वाळके, आयु. छाया नामदेव वाळके
आयु. रोहित नामदेव वाळके, आयु. रेणुका रोहित वाळके
आयु. मोहित ना. वाळके

आयु. खेनान वाळके

संपर्क-९७६४९३३०७९

मेश्राम परिवाराकडून धम्मचक्र प्रवर्तन

दिनाच्या मंगल कामना

-सदेच्छुक-

श्रीलवंत अनमोल मेश्राम

एम.एड., एम. एस्सी. भौतिकशास्त्र,

आणि मेश्राम परिवार

THE NEW ERA
Event Organizer & Caterer

We are exemplar for

- Corporate Events ➤ Celebrity Management
- Wedding Planners ➤ Hair Bartenders
- Theme Parties ➤ DJ Sounds
- Flowers Decoration ➤ Rock Bands
- Tours & Travels ➤ Product Promotions

Office Address :- 53, Chaitanya nagar, Behind Bharat gas godawoon,
besides Prabhat colony Buddha Vihar, Nari road Nagpur 26.

मेश्राम परिवाराकडून धम्मचक्र
प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना

-सदेच्छुक-

Dr. Prashant, Dr. Nilkamal, Ashant,
Ashish, Ankoosh, Sandeep,
Meshram Family and Friends

नाईक परिवाराकडून व आश्रमशाळा खमनचल येथील शिक्षक तथा शिक्षकेतर कर्मचारी वृद्ध कडून सर्वाना धम्मचक्र प्रवर्तन दिनाच्या मंगल कामना

प्रा. आंबित शंकर नाईक

ज्युनिअर कॉलेज लेक्चरर
शासकीय माध्यमिक व उच्च माध्यमिक कन्या
आश्रमशाळा, खमनचेरु, ता. अहेरी, जि. गडचिरोली
मो. ८७९३०२५४७३, ९८२३६९६७८०

-शिक्षण-

एम. ए. (अर्थशास्त्र, इतिहास, राज्यशास्त्र, तत्त्वज्ञान - सेट),
एम. एड., सीटीईटी, नेट (शिक्षणशास्त्र),
पीएच. डी. (शिक्षणशास्त्र सुरु)